

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

UKRAYNA KOZAK HETMANLIĞI'NIN KIRIM
HANLIĞI VE OSMANLI DEVLETİ İLE OLAN
MÜNASEBETLERİ
(XVII. VE XVIII. YÜZYILLAR)

HANDE GÜNDÜZ

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN:
PROF. DR. KEMAL ÖZCAN

KONYA-2024

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Hande GÜNDÜZ		
	Numarası	19810501039		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih Ana Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
Tezin Adı	Ukrayna Kozak Hetmanlığı'nın Kırım Hanlığı ve Osmanlı Devleti ile Olan Münasebetleri (XVII. ve XVIII. Yüzyıllar)			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Hande GÜNDÜZ

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Hande GÜNDÜZ		
	Numarası	19810501039		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih Ana Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Kemal ÖZCAN		
Tezin Adı	Ukrayna Kozak Hetmanlığı'nın Kırım Hanlığı ve Osmanlı Devleti ile Olan Münasebetleri (XVII. ve XVIII. Yüzyıllar)			

Dmitro Vişnevetskiy tarafından 1552'de kurulan Ukrayna Kozak Hetmanlığı'nın idaresindeki Zaporog Kozakları, kendilerine has olan deniz araçlarıyla belirli tarihlerde Azak, Kerç, Kefe, Akkırman, Trabzon, Sinop ile İstanbul'a saldırıda bulunmuşlardır. Yağma ve talana dayanan bu saldırılar şüphesiz Kırım hanları ile Osmanlı sultanlarını bir hayli uğraştırmıştır. Lakin 1648'de, Ukrayna Kozak Hetmanlığı'nın yönetimine Bohdan Hmelniçkiy'in getirilmesiyle beraber bir müttefiklik süreci ortaya çıkmıştır. Öyle ki hem onun zamanında hem de Petro Doroşenko devrinde münasebetler tabiiyetle ve anlaşmalarla güçlendirilmiştir. Böylelikle Zaporog Kozaklarının hakları güvence altına alınarak Lehistan ile Çarlık Rusya'ya karşı Ukrayna Kozak Hetmanlığı'nın toprak bütünlüğü savunulmuştur. Fakat güçlü hetmanlardan sonra devletin bünyesinde meydana gelen çalkantılı dönem Ukrayna Kozak Hetmanlığı'nı zayıflatmıştır. En sonunda ise Çariçe II. Katerina'nın, 1764'te Ukrayna'yı işgale başlamasıyla münasebetler sonlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Zaporog Kozakları, Ukrayna Kozak Hetmanlığı, Kırım Hanlığı, Osmanlı Devleti

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Hande GÜNDÜZ		
	Number	19810501039		
	Department	Department of History		
	Programme	Master's Degree		
		Doctoral Degree	X	
	Supervisor	Prof. Dr. Kemal ÖZCAN		
Title of the Thesis	Relations of the Ukrainian Cossack Hetmanate with the Crimean Khanete and the Ottoman Empire (17th and 18th Centuries)			

The Zaporog Cossacks, under the administration of the Ukrainian Cossack Khetmanate, founded by Dmitro Vishnevetsky in 1552, attacked Azov, Kerch, Kefe, Akkirman, Trabzon, Sinop and Istanbul on certain dates with their unique sea vessels. These attacks, based on plunder and looting, undoubtedly caused great trouble for the Crimean khans and Ottoman sultans. However, in 1648, with the appointment of Bohdan Khmelnytsky to the administration of the Ukrainian Cossack Khetmanate, a process of alliance emerged. So much so that, both during his time and during the reign of Petro Doroshenko, relations were strengthened with nationality and agreements. Thus, the rights of the Zaporog Cossacks were secured and the territorial integrity of the Ukrainian Cossack Khetmanate was defended against Poland and Tsarist Russia. However, the turbulent period that occurred within the state after the powerful hetmans weakened the Ukrainian Cossack Khetmanate. Finally, Tsarina II. Relations ended when Katerina began to invade Ukraine in 1764.

Key words: Zaporog Cossacks, Ukrainian Cossack Khetmanate, Crimean Khanate, Ottoman Empire

İÇİNDEKİLER

ÖZET-ABSTRACT	ii-iii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	vi
ÖNSÖZ	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1553 İLE 1666 YILLARI ARASINDAKİ MÜNASEBETLER

1. Kozak Adı, Kozak Grupları ve Zaporog Kozakları	5
2. Zaporog Kozaklarının Kırım Üzerine Yaptıkları Saldırıları.....	11
3. Zaporog Kozaklarının Karadeniz'e Düzenledikleri Saldırıları.....	20
3.1. I. Lehistan Seferi ve Hotin Kalesi'nin Muhasarası (1621).....	26
4. Anadolu Kıyıları ile Kırım Sahillerini Hedef Alan Yeni Saldırıları.....	28
5. Zaporog Kozaklarının Lehistan'ın İdaresine Alınmaları.....	35
6. Ukrayna Kozak Hetmanlığı'nın Yeniden Kurulması (1648) ve Hetman Bohdan Hmelniçkiy Dönemindeki (1648-57) Münasebetler	38
7. 1657 ile 1665 Yılları Arasındaki Münasebetler.....	46

İKİNCİ BÖLÜM

1666 İLE 1792 YILLARI ARASINDAKİ MÜNASEBETLER

1. Hetman Petro Doroşenko Dönemindeki (1665-76) Münasebetler	50
1.1. II. Lehistan Seferi ve Kamanıçe Kalesi'nin Muhasarası (1672)	53
1.2. Osmanlı-Lehistan Savaşlarına Son Verilmesi ve İzvançe (Zuravno) Anlaşması (1676).....	56
2. Hetman Yuriy Hmelniçkiy Dönemindeki (1677-81) Münasebetler	58
2.1. Çehrın Kalesi'nin Muhasarası (1678)	59
3. Hetman İvan Mazepa Dönemindeki (1687-1709) Münasebetler	63
4. Hetman Pılp Orlık Dönemindeki (1710-42) Münasebetler	68
5. Son Hetmanlar Dönemindeki Münasebetler.....	71
6. Ukrayna Kozak Hetmanlığı'nın Sonu ve Zaporog Kozaklarının Sonraki Süreçlerde Osmanlı Devleti ile Olan Münasebetleri	75

7. Münasebetlerin Ticarî Yönü	86
SONUÇ.....	93
KAYNAKÇA.....	95
EKLER.....	105
Belge 1: Kanuni Sultan Süleyman tarafından 2 Temmuz 1559'da Kefe Beyi Sinan Bey'e gönderilen emir	105
Belge 2: Hotin Kalesi'nin restorasyonu hakkındaki mektup.....	106
Belge 3: Bucak Tatarlarına, Sultan İbrahim tarafından gönderilen ferman (1647)107	
Belge 4: Sultan IV. Mehmed'in, Hetman Bogdan Hmelıtskıy'a gönderdiği ferman(1651)	108
Belge 5: Sultan IV. Mehmed'in, Hetman Petro Doroşenko'ya gönderdiği berat (1669).....	109
Belge 6: Hetman Mazepa'ya verilen altmış dokuz günlük tayinâta ait olan 1709 tarihli kayıtlı defteri	111
Belge 7: II. Devlet Giray Han'ın, Zaporog Kozaklarına verilecek olan erzak hakkındaki yarığı (1712).....	115
Belge 8: Sultan III. Ahmed'in, Hetman Pıllıp Orlık'ın Osmanlı topraklarındaki konaklamasına dair verdiği emir (11.05.1722).....	116
Belge 9: Hetman Pıllıp Orlık'ın, Osmanlı Devleti'ne sadakatle hizmet etmesi sonucunda kendisine Eflak cizyesinden verilen altı bin kuruşun mahsubu hakkındaki arz (1734).....	117
Belge 10: Hetman Pıllıp Orlık'ın, Osmanlı Devleti'ne sadakatle hizmet etmesi sonucunda kendisine Eflak ve Boğdan cizyelerinden para verilmesi hakkındaki irade telhisi.....	120
Belge 11: Hetman Pıllıp Orlık'ın, Sultan III. Ahmed'e gönderdiği mektup	121
Belge 12: Koca Mehmed Ragıp Paşa tarafından Çarlık Rusya'ya gönderilen tahrir (1761).....	148
Belge 13: Sultan I. Mahmud'un, Zaporog Kozaklarının balık avlamaları ve tuz tedarik etmeleri hakkında II. Selamet Giray Han'a gönderdiği nâme-i hümayûn... 149	
Harita ve resimler	150

KISALTMALAR DİZİNİ

- a.g.e.** : Adı geçen eser
- a.g.m.** : Adı geçen makale
- ABD** : Amerika Birleşik Devletleri
- bk.** : Bakınız
- BOA** : Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
- C.** : Cilt
- C.HR.** : Cevdet Hariciye
- CIEES** : Congress International of Eastern European Studies (Uluslararası Doğu Avrupa Çalışmaları Kongresi)
- C.MTZ.** : Cevdet Eyalet-i Mümtâze
- Çev.** : Çeviren
- Ed.** : Editör
- gös. yer** : Gösterilen yer
- Haz.** : Hazırlayan
- ICANAS** : International Conference on Advances in Natural and Applied Sciences (Uluslararası Doğa ve Uygulamalı Bilimlerde Gelişmeler Konferansı)
- MÖ** : Milattan önce
- MS** : Milattan sonra
- No** : Numara
- S** : Sayı
- s.** : Sayfa
- ss.** : Sayfa sayısı
- St.** : Saint (aziz)
- st.** : Stolittya (yüzyıl)
- TİKA** : Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı
- TÜBA** : Türkiye Bilimler Akademisi
- vd.** : Ve diğerleri

vs. : Vesaire

Vol. : Sayı

ÖN SÖZ

Günümüz Ukrayna toprakları, kadim zamanlardan beri birçok halkın ve milletin yaşam alanı olmuştur. Kimmerlerle başlayan bu süreç İskitler, Gotlar, Hunlar, Bulgarlar, Avarlar ve Hazarlar ile devamlılık göstermiştir. IX. yüzyılda ise söz konusu bölgede Slavların, Kyiv Rus Knezliği'ni kurmalarıyla Ukrayna tarih yazımı farklı bir aşamaya geçmiş ve bu periyot, XVI. asırda inşa edilen Ukrayna Kozak Hetmanlığı'na kadar sürmüştür. Hem mikro hem de makro tarih kapsamında Ukrayna çoğu zaman göz ardı edilmektedir. Bilhassa Ukrayna Kozak Hetmanlığı ve bu devletin kendi çağdaşlarıyla olan münasebetleri, kaynakların ekseriyetinin yabancı dilde olmasından ötürü, ülkemizde hep eksik bırakılmıştır. Bununla beraber Çar I. Petro devrinde Ukraynaca arşiv belgelerinin büyük bir kısmının 1709 yılında yakılarak yok edilmesi tetkik sürecini zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla Ukraynaca başta olmak üzere Osmanlı Türkçesi, Kırım Tatarca, Rusça ve İngilizce dillerindeki en mühim ana kaynaklar ile araştırma eserler kapsamında oluşturulan bu çalışma bahsedilen yetersizliği gidermeyi hedeflemektedir.

Avrupa'da, Ukrayna Kozak Hetmanlığı'nı çalışan ilk Türk akademisyen kimliği Prof. Dr. Ferhad Turanlı'ya aittir. Böylelikle tez yazım aşamasında Turanlı'nın çalışmalarından fazlasıyla yararlanmışım. Bunun dışında dört buçuk yıl müddetince engin bilgisini benimle paylaştığı için değerli hocama ayrıca can-ı gönülden şükranlarımı sunarım. Lisans da dâhil olmak üzere on iki yıldır öğrencisi olmaktan onur duyduğum, Yüksek Lisans ve Doktora dönemlerimde kendisinden çok şey öğrendiğim, birlikte güzel çalışmalara imza attığım danışmanım, kıymetli hocam Prof. Dr. Kemal Özcan'a ise minnettar olduğumu belirtmek isterim. Son olarak gelmiş olduğum bu noktada beni en iyi şekilde yetiştiren, eğitimim boyunca fedakârlıktan bir an bile olsun ödün vermeyen, maddi-manevi destekleriyle her zaman yanımda olan sevgili aileme sonsuz duygularla teşekkürlerimi bildiririm.

GİRİŞ

Altın Orda Devleti'nin, XV. yüzyılda zayıflamaya başlamasıyla kuzeyde Litvanya Krallığı veya Litvanya Büyük Dükalığı olarak bilinen yeni bir politik güç ortaya çıkmıştır. Bu krallığın yükseliş dönemine geçişi Baltık sahilleri ile ormanlık arazide yaşayan toplulukların, 1230'lu yıllarda Prens Mindaugas tarafından bir araya getirilmesiyle meydana gelmiştir¹. II. Vladislav Jagiello devrinde ise 1385'te akdedilen Krevo Birliği neticesinde Litvanya Büyük Dükalığı, Lehistan ile birleştirilmiştir. Böylelikle Litvanya prenslerinin, Katolik usulüne göre vaftizleri yapılmış ve o dönemde Litvanya'nın egemenliğinde bulunan Ukrayna halkının da Katolikliği benimsemesi mecbur kılınmıştır².

Katolikler, zamanla Ortodoks menşelilere üstünlük kurunca Ukrayna ahalisi kayıplara uğrayarak yoksullaşmaya başlamıştır³. Bu süreçte szlachta (şılahta) yani büyük toprak sahiplerinin tesiri bir hayli fazla olmuştur. Öyle ki Litvanya Büyük Dükalığı, Ukrayna'nın güneyini Kırım Hanlığı'nın akıncı birliklerine karşı koruyacak organizasyondan mahrumdu. Esir yakalamak için yapılan akınlar Kyiv ile Bratislav arazilerini neredeyse nüfussuz bırakmıştı. Hâl böyle olunca szlachta Ukraynalı köylüleri, "Vahşi Bozkır"⁴ adı verilen yere iskân ettirerek buraları bir üretim merkezine dönüştürmüştü⁵. Ancak Ortodoks olan Ukrayna halkı bir süre sonra Lehistan'ın dinsel baskılarına maruz kalınca Özi Nehri'nin⁶ aşağı ve orta kısmına doğru bir göç hareketi vuku bulmuştur⁷. İşte bu göç hadisesi, araştırmamızın temelini

¹ Yücel Öztürk, **Özü'den Tuna'ya Kazaklar-1**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2004, s. 188.

² Öztürk, **a.g.e.**, s. 196.

³ Vedat Kanat-Şeyda Özçelik, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Doğu Avrupa Diplomasisi ve Bu Diplomasii Kavşagında Yeni Bir Unsur: Sığınmacı Ukrayna Kazakları", **Tarih Okulu Dergisi**, Yıl: 11, S: 36, 2018, s. 582.

⁴ Bu geniş saha o vakitlerde Kamanıçe, Bar, Vinnitsya, Bila Tserkva, Çerkası, Kaniv ile Kyiv hattından başlamak üzere Özi Nehri'nin güney sahillerine kadar uzanmaktaydı.

⁵ Yücel Öztürk, "Ukrayna Krizinin Kökleri: Sloboda Ukrayna", **CIEES**, Ed.: Sema Aktaş Sarı vd., İzmir 2022, s. 34.

⁶ Ukrayna Kozak Hetmanlığı'nın kuruluşuna imkân sağlayan Özi Nehri, 2290 km² uzunluğa sahip olup İdil ile Tuna'dan sonra Avrupa'nın en uzun üçüncü nehri sayılmaktadır. Nehrin suyu Rusya'nın kuzeybatısında bulunan Valday Dağları'nın güneyinden doğmakta ve Beyaz Rusya'dan geçerek Ukrayna'ya doğru akmaktadır. Burada Desna Irmağı ile birleşip sonrasında ise Odesa'nın doğusundan Karadeniz'e dökülmektedir.

⁷ Göçün tarihi gelişimine katkıda bulunan amiller Altın Orda Devleti'nin çöküş sürecinde Deşt-i Kıpçak'ta zuhur eden kaotik durum, Türk-Tatar hanlıklarının Çarlık Rusya ile giriştikleri hâkimiyet mücadelesinde Kozaklara atfedilen büyük ehemmiyet, Kazan ve Astrahan hanlıklarının işgalinden sonra Çarlık Rusya'nın yayılmacılığına ivme kazandırabilmek için bozkır şartlarına uyum

teşkil eden Zaporog Kozakları ile onların 1552’de kuracakları Ukrayna Kozak Hetmanlığı’nı zuhura getirmiştir.

Ukrayna Kozak Hetmanlığı’nın, Kırım Hanlığı ve Osmanlı Devleti ile olan münasebetlerini inceleyen bu çalışma iki ana başlık üzerine kurulmuştur. Birinci bölümde Zaporog Kozaklarının, Kırım ile Karadeniz’e tertip ettikleri saldırılar, I. Lehistan Seferi ve Hotin Kalesi’nin Muhasarası (1621), Hetman Bohdan Hmelniçkiy dönemindeki münasebetler ve Hmelniçkiy’in ölümünün akabinde vuku bulan hadiseler anlatılmıştır. İkinci bölümde ise Hetman Petro Doroşenko’dan başlamak üzere II. Lehistan Seferi ve Kamaniçe Kalesi’nin Muhasarası (1672), Hetman Yuriy Hmelniçkiy dönemindeki münasebetler çerçevesinde Çehrin Kalesi’nin Muhasarası (1678), Hetman İvan Mazepa ile Hetman Pılyp Orlık dönemlerindeki münasebetler izah edildikten sonra münasebetlerin ticarî yönü ele alınmıştır.

Araştırma kapsamında ilk başvuru olan çalışma Prof. Dr. Ferhad Turanlı’nın, **Kozatska Doba İstorii Ukrayini v Osmansko-Turetskih Pisemnih Djerelah (Druha Polovina XVI - Perşa Çıvert XVIII Stolittya)** isimli eseri olmuştur. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi’ndeki belgeler ve Osmanlı Türkçesinde yazılmış olan temel kaynaklar dâhilinde hazırlanan bu kitaptan çalışma süresince fazlasıyla istifade edilmiştir. Ayrıca tezin her bölümünde Turanlı’nın, **Metodologiya Naukovih Doslijen Staroukrayinskih ta Osmansko-Turetskih Rukopisnih Dokumentiv Kozatskoyi Dobi İstoriyii Ukrayini (Druha Polovina XVII. st.)** adlı eseri örnek alınarak şahıslar ile coğrafi terimlerin tesmiyeleri Ukraynaca aslına sadık kalınarak yazılmıştır.

Turanlı’nın, “Development of the Ukrainian Cossacks and Activities of Dmytro Vyshnevetsky According to the Data from Turkish Written Sources and Historiography”, “Viyskovi Pohodi ta “Kozatske Pitannya” vı Turetsko-Polskih Mırnih Dogovorah (XVII-XVIII st.)”, “Pohodi Zaporozkih Kozakiv na Pivdenni

sağlayabilecek askerî güce duyulan ihtiyaç, XVI. asrın sonunda Çarlık Rusya’da yapılan toprak reformunun çiftçileri ve köylüleri Kozaklara katılmaya icbar etmesi ve buna bağlı olarak Kozak nüfusunun artması, kürk ticaretinin devamı için Kozaklara duyulan gereksinimden ibarettir. Serkan Acar, “Kazak Kimliğinin Teşekkülü ve XVI. Asırda Kazakların Coğrafi Tasnifi”, **Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800)**, Ed.: Volodimir Melnik vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, s. 40.

Beregi Çornoho Morya”, “The Chyhyryn Military Campaing of the Turkish Army in Right-Bank Ukraine: Causes and Historical Consequences”, “Naval Campaigns of the Ukrainian Cossack Flee Fortress of Sinop”, “Ukraine’s Lands as an Important Factor of the Development of Trade and Geopolitical Contacts According to the Data From Arabographic Written Sources”, “The Military Cooperation Between the Crimean Khanete and the Zaporozhian Host in the Second Quarter of the XVIIth Century” başta olmak üzere birçok araştırma makalesinden de faydalanılmıştır.

Konuyla ilgili başvuru olan bir diğer eser Ukraynalı tarihçi Doç Dr. Oleksandr Sereda’nın, **XVIII. Yüzyıl Osmanlı Belgeleri Işığında Osmanlı-Ukrayna Bozkır Serhatti** isimli çalışması olmuştur. Ayrıca Sereda’nın, XVII. ve XVIII. yüzyıl belgelerine göre hazırladığı **Osmansko-Ukraynska Diplomatiya vı Dokumentah XVII-XVIII et.** adlı kitaptan yararlanılmış, “Silistrensko-Oçakovskiyat Eyalet (Prez XVIII - Naç. na XIX v.) isimli doktora tezinden istifade edilmiştir. Bunun dışında Ukraynalı dilbilimci ve tarihçi olan Prof. Dr. Omeljan Pritsak’ın, “İlk Türk-Ukrayna İttifakı (1648)” başlıklı araştırma makalesi ile Zaporog Kozaklarının, deniz saldırılarıyla ilgili olarak Prof. Dr. Victor Ostapchuk’un, “The Ottoman Black Sea Frontier and the Relations of the Porte with the Polish-Lithuanian Commonwealth and Muscovy 1622-1628” adlı doktora tezi ve “An Ottoman Gazânâme on Halil Paşa’s Naval Campaing Against the Cossacks (1621)” isimli makalesi kullanılmıştır.

Ülkemizde Kozaklar (Zaporog Kozakları, Kayıtlı Kozaklar, Don Kozakları...) ile ilgili en kapsamlı çalışma Prof. Dr. Yücel Öztürk tarafından yapılmıştır. Dolayısıyla Öztürk’ün, **Özü’den Tuna’ya Kazaklar-1** adlı eseri başta olmak üzere “Dimitriy İvanoviç Vişnevetskiy ve Faaliyetleri”, “Kazak Tarihi ile Türk Tarihinin Ortak Dinamikleri”, “Logistics and Diplomatic Pillars of Eastern European Turkish Geopolitical System: Case of Kamanıç Expeditions (1680-1681), “Relations Between the Turkish Empire, Zaporozhian Cossacks and Crimean Khanate in the First Half of the 17th Century”, “Osmanlı-Lehistan İlişkilerinde Savaş, Diplomasi ve Ticaret”, “Ukrayna Krizinin Kökleri: Sloboda Ukrayna” isimli birçok makalesine yer verilmiştir.

Son olarak M. Hruşevskiy'in, **İstoriya Ukrayini** ile D. İ. Yavornitskiy'in, üç ciltlik **İstoriya Zaporizkih Kozakiv** adlı kitaplarından faydalanılmış ve Vedat Kanat'ın, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Topraklarında Kazaklar", Oles Kulchynskyy'in, "Kıyiv Metropolitliği'nin Moskova Patrikhanesi'ne Bağlanması Süreci (XVII. yy)", Muhammet Şen'in, "Kırım Hanlığı'nda I. Selim Giray Han Dönemi (1671-1704)" başlıklı doktora tezlerinden yararlanılmıştır. Bununla birlikte Şen'in, "Esaretten Hetmanlığa: Yuriy Hmelnitski (1641-1685)" ile "İskoç General Patrik Gordon'un Gözüyle İlk Osmanlı-Rus Savaşı: I. Çehrin Seferi 1677" adlı araştırma makaleleri konumuz açısından önem arz ettiği için bunlardan fazlasıyla istifade edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1553 İLE 1666 YILLARI ARASINDAKİ MÜNASEBETLER

1. Kozak Adı, Kozak Grupları ve Zaporog Kozakları

“Kozak-Kazak” tesmiyeleri ve anlamları tarih bilimi literatüründe oldukça kapsamlı olan ve çoğu halkta, millette çeşitli anlamlara gelen bir kavram niteliğindedir. Ukraynaca ile Lehçede “Kozak”, İngilizcede “Cossack”, İtalyancada “Cosacco”, Romencede “Cazaci”, Çekçede “Kozakken”, Macarcada “Kozák” şeklinde zikredilen kelime Rusçada, “Kazak” olarak söylenmektedir⁸. Çünkü Rusça, “Kozak” halinde yazılan kelimenin içerisindeki “o” harfi, “a” sesiyle okunarak “Kazak” telaffuzunu kazanmaktadır⁹. Ukrayna askerî birlikleri ilk defa 1492’de “Kozak” ismiyle Türk kalelerine seferler düzenlemiş ve sonraki yıllarda Karadeniz’e çıkarak (İstanbul, Sinop, Trabzon vs.) bu saldırılarını sürdürmüşlerdir¹⁰. Nitekim o sene I. Mengli Giray Han, Kırım ahalisinin gemilerine saldırıda bulunan ve on adet atı gasp eden Kyiv ile Çerkası halkından şikâyetçi olmuştur¹¹. Bahsedilen olayla beraber 1492’den itibaren “Kozak” sözcüğü İslâm kaynaklarında kullanılmaya başlanmıştır. XVI. asırda da görülen bu tesmiye o dönem itibariyle “çok özel hafif birlikler” anlamıyla ifade edilmiştir¹².

Serkan Acar’ın araştırmalarına göre “Kazak” tabiri için Codex Cumanicus’ta, İtalyanca “guayta” (nöbetçi, gözcü), Farsça “naobat” (nöbetçi, muhafız) ve Kıpçakça “ghasal” (nöbetçi, gözcü) sözcükleri kullanılmıştır¹³. Kâmûs-ı Türkî’de ise “evlenmemiş, karısı olmayan, bekâr” mealinde belirtilen “mücerred” kelimesi

⁸ Mustafa Nuri Türkmen, “XVII. Asrın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti ile Lehistan İlişkilerinin Bozulma Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, **Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800)**, Ed.: Volodimir Melnik vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, s. 161.

⁹ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgilere ulaşmak için bk.: D. İ. Yavorıtskiy, **İstoriya Zaporizkih Kozakiv**, Tom: II, Lviv 1991, s. 6.

¹⁰ Ferhad Turanly, “Naval Campaigns of the Ukrainian Cossack Flee to the Fortress of Sinop”, **Doğu Avrupa Tarihi: Yeni Bulgular ve Yaklaşımlar**, Ed.: Mualla Uydu Yücel vd., İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2023, s. 125-126.

¹¹ Turanly, **a.g.m.**, s. 126.

¹² Abdullah Temizkan, “XVIII. ve XIX. Yüzyılda Rusya’nın Kuzey Kafkasya’yı Kolonileştirmesinde Kozakların İşlevi”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, XIII-2, s. 316.

¹³ Acar, “Kazak Kimliğinin Teşekkülü...”, s. 40-41.

“Kazak” ismine yüklenen en doğru anlama karşılık gelmiştir¹⁴. Burada öncelikli olarak belirtilmesi icap eden unsur “Kazak” tesmiyesinin esir manasında yalnız erkekler için kullanıldığı ve kadın türüyle (cins) bir bağının olmadığı yönündedir. Öyle ki Yücel Öztürk’ün, Kırım kadı sicillerinde yer alan tereke kayıtları üzerinde yaptığı araştırmadan da anlaşılacağı üzere XVII. yüzyılda Bahçesaray’da bin yüz otuz yedi köleden üç yüz on yedi tanesinin “Kazak” yani yetişkin erkek olduğunun bilgisine ulaşılmıştır¹⁵. Öztürk, bu tespitini çalışmasının sonraki kısımlarında şu şekilde tafsilatlandırmıştır:

*“Kazak mefhumu Macar, Nogay, Leh, Acem, Tatar, Rus, Ukraynalı köleleri ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Bunun dışında bütün imparatorluklarda hassa birliği olarak istihdam edilen muhafızlıkla da ilgisi vardır. Ancak Osmanlı literatüründe durum oldukça farklıdır. Öyle ki Osmanlı idarî hayatını yansıtan en önemli kaynaklar arasındaki Mühimme Defterleri’nde, Kazaklar genellikle “eşkiya ve terör mensubu” olarak kaydedilmişlerdir. Mesela Kırım hanının Kilercibaşısı olan Mehmed Ağa’nın, Zaporog Kazakları tarafından öldürüldüğü bilinmektedir.”*¹⁶

Mevzu bahis olan sözcüğün yerel açıklamasına bakıldığında “Kazak” isminin “beyaz kaz efsanesi”nden meydana gelen bir Kazak kavminin köken bilimine dayandığı ve “kaz” ile “ak” bileşiminden oluştuğu iddia edilmektedir¹⁷. Ayrıca “قازاق” veya “قازاق” şeklinde yazılan ifadenin “kazı-mak” fiil kökünden hareketle “traşlı, sakalı traş olunmuş” manasına geldiği de söylenmektedir¹⁸. Yine aynı tabirin Altın Orda Devleti ile Moskova Knezliği’ne vergi vermek istemeyen, herhangi bir otoriteye boyun eğmeyen ve bunun sonucunda boş steplere giderek oralarda özgür bir yaşam kuran insanlar için kullanıldığı da düşünülmektedir¹⁹. Bununla beraber “Kazak” terimi Osmanlı terminolojisinde Doğu Avrupa kökenli köleler için

¹⁴ Şemseddin Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, Haz.: Paşa Yavuzarslan, Ankara 2010, s. 843.

¹⁵ Yücel Öztürk, “Kazak Teriminin Kölelik Mefhumu ile İlişkisi Üzerine”, **Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 2, S: 2, 2020, s. 555.

¹⁶ Ayrıca bk.: Öztürk, **a.g.m.**, s. 550-561.

¹⁷ Maciej Miechowita, **Doğu Avrupa’nın Tarihi Coğrafyası**, Çev.: Berrin Kalyon, Kronik Kitap, İstanbul 2022, s. 89.

¹⁸ “Kazak” isminin fiil köklerine göre kazandığı anlamlar için bk.: Öztürk, **Özü’den Tuna’ya Kazaklar...**, s. 66-76.

¹⁹ Osman Köse, “Karadeniz’in Kuzeyinde Kozaklar”, **Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800)**, Ed.: Volodimir Melnik vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, s. 752.

kullanılmıştır²⁰. Nitekim Yücel Öztürk'e göre de "Kazak" kelimesi etnik bir topluluktan ziyade bir sıfat olarak ortaya çıkmıştır. Yani arşiv belgeleri "Kazak" sözcüğünü "Akkirman Kazağı, Don Kazağı, Barabaş Kazağı, Özi Kazağı..." gibi aidiyet bildiren bir kelime kapsamında kaydetmiştir²¹.

XIX. asır sözlüklerinde "Kazak" adına farklı anlamlar yüklenmiştir. Mesela meşhur Rus lügâtçi Vladimir İvanoviç Dal, "Kazak" tabirinin Türkistan kökenli olduğunu ve "serseri, avare, kopuk, haydut..." gibi manalara geldiğini söylemiştir²². Rus şarkiyatçılarından olan Wilhelm Barthold ise söz konusu ifadenin "yağmacı, asi, sergüzeştçi" anlamlarına geldiğini öne sürmüştür. Barthold'a göre Moğol İmparatorluğu'nun çöküş sürecinde devletten ayrılan boylar "Kazak" olarak adlandırılmış ve yağmacı topluluklara dönüşmüşlerdir²³. Kısacası tarihin farklı dönemlerinde bahsi geçen bu kelime muhtelif okunuşlarla çeşitli içeriklere denk gelmiş olsa da en doğru kullanımın "Kozak" şeklinde olduğu ve manasının da "özgür, hür..." gibi açıklandığı netlik kazanmış gibi gözükmektedir.

"Kozak" adının geniş ve kapsamlı durumu aynı şekilde Kozak gruplarında da görülmektedir. Nitekim tek bir Kozak grubu mevcut değildir. Hatta aynı halk veya millete mensup gruplar arasında dahi birden fazla Kozak kümelerine rastlamak mümkündür. Evliya Çelebi toplamda üç Kozak topluluğundan bahsetmektedir. Bunlar Durujunka Kozakları, Sirge Kozakları ile Kardaş Kozaklardır. Durujunka Kozakları daha önce Kardaş Kozaklara tabii olup sonrasında onlardan ayrılan ve yüz pare şayka ile İstanbul Boğazı'nı vurmaya çalışan Kozaklardır. Sirge Kozakları, Leh reyalığından ayrılan ve Durujunka Kozakları ile birlikte Karadeniz çevresini vurmaya isteyen Kozaklardır. Kardaş Kozaklar ise Mehmed Giray Han zamanında yapılan anlaşmaya ithafen "Kardaş" olarak isimlendirilen Kozaklardır²⁴.

²⁰ Mehmet Çetin, "Osmanlı Devleti'nde Savaşçı Toplulukların Sosyo-Ekonomik Analizi: Ağnad Kazakları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C: X, S: 51, 2017, s. 894.

²¹ Öztürk, *Özü'den Tuna'ya Kazaklar...*, s. 62.

²² Vladimir İvanoviç Dal, *Tolkoviý Slovar Jivogo Velikorusskogo Yazıka*, Tom: II, Moskova 2007, s. 72.

²³ Miechowita, *Doğu Avrupa'nın Tarihi...*, gös. yer.

²⁴ *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz.: Seyit Ali Kahraman, 7. Kitap, 2. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, s. 449-450.

“Kardaş Kozaklar” tabiri hem Osmanlı sultanları hem de Kırım hanları tarafından Hristiyan Slavlar için kullanılmıştır. Bu Kozaklar ilk olarak Leh kralına bağlıydılar. Ancak onlardan zulüm görmeye başlayınca seksen bin tüfekli Kozak askeri, Kırım Hanlığı’nın hizmetine girerek İslam Giray Han ile birlikte yedi yıl boyunca yetmiş bir defa Lehistan’a sefere çıkmıştır²⁵. İşte bundan ötürü onlara “Kardaş” denilmiştir. Aynı şekilde Osmanlı Devleti de 1665-81 yılları arasında Sağ Yaka Ukrayna ile yoğun ve dostça tesis edilen münasebetten dolayı Kozakları resmî metinlerde “Kardaş” olarak zikretmiştir. Bu terimin ayrıca Kamanîçe eyaletinde Osmanlı kuvvetleri arasında hizmet gören Ukraynalı Kozaklar için de kullanıldığı söylenmektedir²⁶.

Esasında Hristiyan Kozak toplulukları üç kola ayrılmaktadırlar. Bunlardan Zaporog Kozakları, Özi Nehri havalisinde; Don Kozakları²⁷, Don Irmağı boyunda ve Terek Kozakları da Terek Nehri civarında yaşamışlardır²⁸. Çalışmamızın esas konusunu teşkil eden Zaporog Kozaklarının tesmiyelerine özgü farklı adlandırmalar mevcuttur. Bu durumun Ukrayna’nın tarihsel süreçte Çarlık Rusya, Lehistan, Osmanlı Devleti ile Kırım Hanlığı’na tabiiyetinden kaynaklı olduğu söylenmektedir²⁹. İlk başlarda Zaporog Kozakları, Lehistan’ın idarî ıstılahında bulduklarından ötürü “Nizovye Kozakları” olarak isimlendirilmişlerdir³⁰. Ancak sonradan Zaporog Kozaklarının başkenti konumunda olan “Siç” bölgesi bir şelale yakınında olduğundan onlara “Şelale Kozakları” denilmeye başlanmıştır³¹. Öyle ki

²⁵ **Günümüz Türkçesiyle...**, gös. yer.

²⁶ Oleksandr Sereda, **XVIII. Yüzyıl Osmanlı Belgeleri Işığında Osmanlı-Ukrayna Bozkır Serhatti**, TİKA, 2015, s. 79.

²⁷ Don Kozaklarının bir diğer adı Ağnad Kozaklarıdır. Bu ifade Zaporog Kozaklarına söylenen diğer isimlerle çok karıştırılmaktadır. Dolayısıyla doğru bir ayırım yapabilmek için Ağnad Kozaklarının, Bulavin İsyanı’ndan sonra Kuban havalisine göç ederek Kırım Hanlığı’nın himayesine girdiklerinin ve adlarını da 1708’deki göç sırasında başlarında bulunan Ignat Nekrasov’dan aldıklarının bilinmesi gerekmektedir. Alper Başer, “Osmanlı Devleti’ne Sığınan Potkalı Kazaklarının İskânlarına ve Faaliyetlerine Dair Gözlemler (1775-1826)”, **Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800)**, Ed.: Volodimir Melnik vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, s. 547.

²⁸ Nuri Kavak, “Kazak Akıncıların Karadeniz’deki Yağma Faaliyetleri (XVII. Yüzyıl)”, **Al Farabi International Journal on Social Sciences**, Ed.: Salih Öztürk, Year: II, Volume: IV, 2017, s. 85.

²⁹ Mehmet İnbaşı, “Osmanlı-Lehistan Harplerinde Sefer Yolu ve Menziller (XVII. Asır)”, **Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800)**, Ed.: Volodimir Melnik vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, s. 272.

³⁰ Öztürk, **Özü’den Tuna’ya Kazaklar...**, s. 221.

³¹ Mahir Aydın, “Tarih Boyunca Türkiye-Ukrayna İlişkileri”, **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 2015-2, S: 28, s. 32.

“Zaporog” sözcüğündeki “za” ön eki Ukraynacada “arkasında, ardında” anlamına gelmekte, “porog” kelimesi de “şelale” manasını taşımaktadır. Dolayısıyla “Zaporog” kavramı anlam bakımından “şelale ötesi” demektir. Fakat Evliya Çelebi’nin bu hususta farklı bir tespiti olup kendisi “Zaporog” tesmiyesinin “adalı yiğit” veya “kapı eşiği” manasına geldiğini ileri sürmüştür³².

Zaporog Kozakları, Kozak grupları içinde “hetman”³³ (hatman, ataman, otaman) adıyla tanınan seçilmiş bir yöneticiye sahip olup “Sarıkamış”, “Barabaş” ve “Potkali” olmak üzere üç kısma ayrılmaktaydılar. Zikredilen bu üç grubun isimsel kullanımına dair burada küçük bir açıklama zaruri görülmektedir. Özi Nehri’nde şiddetli akıntı ve çağlayanların nihayetinde nehir yatağı birçok kollara bölünmekte ve bu şekilde oluşan onlarca ırmağın suladığı geniş bir kamışlık bölgesi meydana gelmektedir. Buna “Büyük Çayır” adı verilmiştir. Büyük Çayır’daki kamışlıklar toprağı sarı renk görünümünde göstermektedir³⁴. Bu nedenle Türkler, Özi³⁵ ile Aksu (Bug) nehirleri arasında kalan bataklık araziye “Sarıkamış” veya “Sarısu” olarak tesmiye ettiklerinden burada meskûn olan Kozak zümresini de “Sarıkamış Kozakları” şeklinde adlandırmışlardır³⁶. “Sarıkamış” terimi genel olarak XVII. yüzyıl ortalarına

³² **Günümüz Türkçesiyle...**, s. 472.

³³ Bu sözcüğe ilk defa Orhun Abideleri’nde rastlanılmıştır. Bilge Kağan Yazıtları’nda, hükümdarlık tahtına oturmak üzere düzenlenen törene katılan ve kuzeyden gelen heyetin başı olarak zikredilen “Taman Tarkan” bazı tarihçilere göre şahıs adı değil, iki unvandan oluşan bir tamlamadan ibarettir. “Taman” veya “ataman” bir unvan adı olup Türkçe “ata” kelimesine mübalağa eki olan “-man” ekinin ilavesiyle yapılmıştır. Daha sonra Moğolcaya da geçen kelime “başbuğ” anlamında kullanılmış, Slavcada “hatman”, Çekçede “hejtman”, Almancada ise “gauptman” şeklini almıştır. Serkan Acar, “Ukrayna’nın Tarihî Kökenleri: Kiev Knezliği’nden Kırım Hanlığı’na”, **Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C: 8, S: 1, 2023, s. 20. Litvanya ve Lehistan’da, XV. yüzyıldan XVIII. yüzyılın sonuna kadar krallar tarafından ataması yapılan başkumandanın unvanı niteliğindeki hetman terimi 1648-1764 yılları arasında Zaporog Kozaklarında seçimle başa gelen kumandanın sanı sayılmaktaydı ve Osmanlı kaynaklarında da geçen bu ifade Zaporog Kozaklarının orduda kullandıkları en yüksek askerî rütbeyi belirtmekteydi. Ferhad Nagiyev, “Hatman”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C: XVI, Ankara 1997, s. 484.

³⁴ Sereda, **XVIII. Yüzyıl Osmanlı Belgeleri...**, s. 77-78. Ayrıca Evliya Çelebi’nin belirttiğine göre Zaporog Kozakları, kamışların arasına saklanarak bu bölgeden geçenleri esir olarak alırlardı. **Günümüz Türkçesiyle...**, s. 430.

³⁵ XVI. ve XVII. yüzyıl Osmanlı arşiv belgelerinde sıklıkla rastladığımız Özi (Oçakov) bölgesi Kırım Tatarları tarafından “Can Kirman” olarak adlandırılmaktadır. Oleksandr Sereda, “Silistrensko-Oçakovskiyat Eyalet (Prez XVIII - Naç. na XIX v.)”, **Doktora Tezi**, Sofya 2009, s. 52.

³⁶ Muhammet Şen, “Osmanlı Devleti Himayesinde Bir Kazak Atamanı ve İki Savaş (1669-1681)”, **Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800)**, Ed.: Volodimir Melnik vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, s. 480.

kadar bütün Zaporog Kozaklarını ifade eder bir hale gelmiş, sonrasında ise bu ad Zaporog Siç'i dışında yaşayan Kozaklar için kullanılmaya başlanmıştır³⁷.

Barabaş Kozakları, Osmanlı arşiv belgelerinde “Kayıtlı Kozaklar” olarak da geçmektedirler. Muhtemelen 1617 senesinin Mart ayında Hetman Dmitro Barabaş, Karadeniz üzerinden İstanbul Boğazı'na yakın yerlere yaptığı baskından sonra bu Kozakların isimleri Osmanlı kroniklerine kaydedilmeye başlanmıştır. “Barabaş” tabiri XVIII. yüzyıl sonuna kadar kullanılmış, sonrasında ise bu ifade yerini “Potkalı” sözcüğüne bırakmıştır³⁸. Kayıtlı Kozaklar ile ilgili olarak Yücel Öztürk'ün önemli tespitleri vardır. Öztürk, 1340'lı yıllardan itibaren Lehistan'ın, Kozakları sınır gücü halinde organize ettiğini ve bunun en sistemli şeklinin de Transilvanya prensi Stefan Batori zamanında gerçekleştiğini belirtmektedir. Batori ilk defa 1576'da Zaporog Kozaklarının arazilerini ve haklarını tanımlayan bir ferman neşretmiş ve belirli sayıdaki Kozak grubunu kayıt altına alarak onlara maaş bağlamıştır³⁹.

Osmanlı arşivlerinde XVII. yüzyıldan başlayarak XIX. yüzyıla kadarki belgelerin çoğunda “Potkalı Kozakları” tabirine rastlanılmaktadır. Bu ifade genel anlamda hem Zaporog Kozaklarını hem de Zaporog Siç'ini kapsamaktadır. “Potkalı” kelimesinin kökeninin ise Kırım Tatarcasındaki “potka” veya “butka” sözcüklerine dayandığı söylenmektedir. Bu isimler suda pişirilmiş yarma buğday yemeği (bulgur pilavı) anlamına gelmektedir. Öyle ki Siç'te, Kozaklık statüsüne yükselmek için erkeklerin bir dizi geleneksel becerilere sahip olmaları gerekmektedir. Buna göre o dönemde popüler olan ve yarma buğdaydan hazırlanan “kuliş” pilavının yapılması erkekler için şart koşulmuştur. Bu yemek aynı zamanda Bohdan Hmelniçkiy ile Petro Doroşenko'nun hetmanlık dönemlerinde Kırım Hanlığı'ndan gelen misafirlere de ikram edilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti dışında Kırım Türkleri “kuliş” (potka) yemeğinden hareketle Zaporog Kozaklarını, “Potkalı” olarak adlandırmışlardır⁴⁰.

³⁷ Sereda, XVIII. Yüzyıl Osmanlı Belgeleri..., s. 78.

³⁸ Sereda, a.g.e., s. 79.

³⁹ D. İ. Yavorıtskiy, **İstoriya Zaporizkiy Kozakiv**, Tom: I, Lviv 1990, s. 255. 20 Ağustos günü yayınlanan bu fermanla Batori, Pereyaslav'ın hemen güneyinde kurulu Trektemir vilayetinden Özi Nehri'nin aşağısına kadar uzanan sahayı Kozaklara verdiğini ilan etmiştir. Öztürk, **Özü'den Tuna'ya Kazaklar...**, s. 240.

⁴⁰ Sereda, XVIII. Yüzyıl Osmanlı Belgeleri..., gös. yer.

2. Zaporog Kozaklarının Kırım Üzerine Yaptıkları Saldırıları

Kırım hanlarının, Zaporog Kozakları ile ilk münasebetleri 1482 tarihine uzanmaktadır. O sene Mengli Giray Han, Kyiv üzerine tertiplediği seferde başarı elde edince Kyiv’i hâkimiyetine almıştır. Hatta bu sefer esnasında Mağara Manastırı ile St. Sofya Katedrali yağmalanarak daha önce II. İvan (Kızıl İvan)’dan alınan altın bir şarap bardağının tekrardan çara gönderildiği dahi söylenmektedir⁴¹. Hanlık ile hetmanlık arasındaki ittifak oluşumu ise I. Mehmed Giray Han zamanında gerçekleşmiştir. Han, 1515’te Zaporog Kozaklarının ilk lideri olan Ostap Daşkeviç ile Çarlık Rusya’ya karşı iş birliği yapmıştır⁴². Yine I. Mehmed Giray Han’ın devr-i saltanatında Kırım Hanlığı ile Litvanya-Lehistan Krallığı’nın mabeyinde oluşturulan 21 Ekim 1521 tarihli bir yazışmada taraflar arasında anlaşma sağlandığı takdirde hana bağlı olan Kozakların, Litvanya ile Lehistan’a saldırmayacağı ifade edilmiş, saldırsalar bile zararlarının karşılanacağına dair teminat verilmiştir⁴³.

Mehmed Giray Han ile kardeşlerinin Osmanlı Devleti’ne ve Kırım Hanlığı’na baş kaldıran, Bucak’ta oturan Mansuroğlu Kandemir’e karşı giriştikleri mücadelede Zaporog Kozaklarının desteğini aldıkları bilinmektedir⁴⁴. Bununla birlikte 1523’te bir suikast sonucu öldürülen Mehmed Giray Han’ın ardından Kırım’da başlayan iç karışıklıkta Kanuni Sultan Süleyman tarafından hanlık tahtına atanan Saadet Giray’a karşı Ostap Daşkeviç, İslam Giray’ın safında yer almıştır⁴⁵. Lakin 1527’de Zaporog Kozakları, Özi Nehri’nin aşağısında bulunan Ovidova Gölü’nün yakınlarında Türklere tesadüf etmişlerdir. İki grup arasında vuku bulan çarpışma Kozakların galibiyetiyle neticelenmiş ve akabinde onlar Kırım sahillerine doğru saldırıda bulunmaya başlamışlardır⁴⁶.

⁴¹ Omeljan Pritsak, “Kiev Rusyası ve On Altıncı - On Yedinci Yüzyıl Ukraynası”, **Omeljan Pritsak Armağanı**, Ed.: Mehmet Alpargu - Yücel Öztürk, Sakarya Üniversitesi Yayınları, No: 51, Sakarya 2007, s. 89.

⁴² Öztürk, **Özü’den Tuna’ya Kazaklar...**, s. 249.

⁴³ Acar, “Kazak Kimliğinin Teşekkülü...” s. 45-46.

⁴⁴ İnbaşı, “Osmanlı-Lehistan Harplerinde Sefer...”, gös. yer.

⁴⁵ Öztürk, **Özü’den Tuna’ya Kazaklar...**, s. 249.

⁴⁶ Yavornitskiy, **İstoriya...**, II..., s. 9.

Sahib Giray Han, saldırı sonrasında “*Çerkası ve Kaniv Kozakları, Dnipro (Özi) ulusları bize doğru geliyor ve halkımıza zarar veriyorlar. Onları durdurmanız için birçok kez zat-ı âlinize mektup gönderdim. Ancak onları durdurmadınız.*” diyerek Kral I. Zigmunt’a sitemde bulunmuştur⁴⁷. İslam Giray, 1523’te Saadet Giray’a karşı başlattığı taht mücadelesinde Çerkası üs olarak belirlemiştir. Bundan dolayı Saadet Giray Han, 1531’de Çerkası kuşatmak amacıyla bölgeye hareket etmiştir. Hanın söz konusu kuşatmadaki amacı Daşkeviç’i, İslam Giray’a verdiği destekten ötürü cezalandırmak olmuştur. Çerkası kuşatması yüz elli bin kişiden mürekkep bir orduyla gerçekleştirilmiş ve on üç gün sürmüştür. Kuşatmanın sonunda ise Daşkeviç, han ile “Kardeşlik Akdi” yaparak sulhu sağlamış ve Saadet Giray Han da bu mutabakat neticesinde kuşatmayı kaldırmıştır⁴⁸.

Osmanlı sultanlarının, Zaporog Kozakları ile ilk münasebetleri 1453’te İstanbul’un fethedilmesi sonucu Karadeniz havzasında Osmanlı hâkimiyetinin tesisıyla vuku bulmuştur. Fatih Sultan Mehmet’in, İstanbul’u fethinden sonra en acil hamlesi Karadeniz’i bir “Osmanlı Gölü” haline getirmek olmuştur⁴⁹. Böylelikle Karadeniz’in kontrolüyle Osmanlı Devleti’nin payitahtı konumundaki İstanbul’un o dönemdeki ihtiyaçlarını karşılamak hedeflenmiştir. Nihayetinde 1474’te Gedik Ahmed Paşa komutasındaki ordunun Kırım’ı almasıyla beraber Osmanlı Devleti, Karadeniz’de büyük bir güç olarak belirmeye başlamıştır. 1484’e gelindiğinde ise Boğdan Seferi’yle Kili ile Akkırman’ın, 1526’da da Yedisan bölgesinin hâkimiyet altına alınmasıyla Osmanlı Devleti’nin sınırları Zaporog Kozaklarının yaşam alanı olan Podolya’ya kadar uzanmıştır⁵⁰. Dolayısıyla Özi, Turla, Kafkasya, Kızıldeniz, Basra Körfezi ve Hint Okyanusu gibi jeopolitik sahalarda yer alması Karadeniz’e kıyısı olan devletlerin Osmanlı sultanlarıyla ikili münasebetlerine özen göstermelerini gerekli kılmıştır⁵¹.

⁴⁷ Yavornitskiy, gös. yer.

⁴⁸ Öztürk, **Özü’den Tuna’ya Kazaklar...**, gös. yer.

⁴⁹ Vedat Kanat, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Topraklarında Kazaklar”, **Doktora Tezi**, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin 2017, s. 9.

⁵⁰ Muhammet Şen, “Kırım Hanlığı’nda I. Selim Giray Han Dönemi (1671-1704)”, **Doktora Tezi**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2013, s. 33.

⁵¹ Yücel Öztürk, “Logistics and Diplomatic Pillars of Eastern European Turkish Geopolitical System: Case of Kamanıçe Expeditions (1680-1681)”, **Zbirnik Naukovih Prats**, Vıpusk 6, Kamyanets-Podilskiy 2017, s. 191.

Aslen Litvanya kökenli olan Dmitro Vişnevetskiy, 1552’de Özi Nehri’nin Şelaleler bölgesindeki Hortitsa (Khortytisia) Adası’nda hetman sıfatıyla idare merkezini kurarak buraya “Siç”⁵² (Seca, Siecz, Sieç, Seç) adını vermiştir⁵³. 1553’te ise Osmanlı Devleti’ne vassallık teklifinde bulunmak maksadıyla altı aylığna İstanbul’a gelmiştir⁵⁴. Bu süre zarfında Kanuni Sultan Süleyman’a, Zaporog Kozaklarının Anadolu ile Kırım sahillerine düzenledikleri saldırıları durduracağı yönünde söz vermiştir⁵⁵. Ancak bu vaadini yerine getiremeyince sultandan herhangi bir destek alamamış ve Ukrayna’ya döndükten sonra da Çarlık Rusya yönetimiyle yakınlaşmaya başlamıştır. Öyle ki 1556’nın Mart’ında Çar IV. İvan, keşif amacıyla Kırım’a iki müfreze göndermiştir. Çalışmalar Özi Nehri’nin sol kıyısındaki Psel Irmağı üzerinde gerçekleşmiştir. Söz konusu arazi Zaporog Kozaklarının yaşadıkları bölgeye yakın olduğundan hetman hadiseyi öğrenmiş ve Çerkası ile Kaniv Kozaklarından oluşan üç yüz kişiyi çarın müfrezesinin yanına göndermiştir. Askerler İslam Kirman’da⁵⁶ at sürülerini talan ettikten sonra Özi Kalesi’ne yönelmişlerdir. Fakat burada Kırım akıncı güçleriyle karşılaşınca çekilmek zorunda kalmışlar, Vişnevetskiy’in müfrezesi ise tekrardan Çerkası tarafına dönmüştür⁵⁷.

⁵² Siç, “kesmek, oymak” manasına gelmektedir. Zaporog Kozakları, Siç’i inşa etmeden önce Hortitsa Adası’ndaki ağaçları keserek burayı yaşanabilir bir hale getirmişlerdir. Böylelikle onların ağaç kesme eylemleri, Siç’in sözcük anlamıyla özdeşlik kazanmıştır. Yavornitskiy, **İstoriya...**, I..., s. 58. Siç’e giriş için milliyet farkı olmamakla birlikte karargâh mensubu olmanın tek şartı erkek olmak ve Ortodoks inancını benimsemekten geçmiştir. Alexandre Skirda, **Nestor Makhno Anarchy’s Cossack**, Paris 2004, s. 15. Karargâhta en yüksek güç, “Rada” denilen Kozak Konseyi’ne ait olmuştur. Kanat, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı...”, s. 7. Tüm komuta kademeleri her senenin Ekim ayında bir yıllık süre için seçilmiş, en basit hırsızlık hadisesinde bile yönetim organları suçu işleyen şahsı para, hapis veya ölüm cezasına tabii tutmuşlardır. Skirda, **Nestor Makhno...**, s. 16. Siç’e dâhil olan erkeklerin hepsinin ise farklı birer sebebi vardı. Kimileri mensup oldukları milliyetten ötürü hor görülüp bundan bıkmış olanlardı, kimileri ise kahramanca bir şekilde yaşayarak ölmeyi tercih edenlerdi. Yavornitskiy, **İstoriya...**, I..., s. 115.

⁵³ Vedat Kanat, “Osmanlı-Rus Diplomasisinde Bir Kriz: Ukrayna Kazakları (1768-1792)”, **Tarihîn Peşinde**, Yıl: 2018, S: 19, s. 495.

⁵⁴ Yücel Öztürk, “Dimitriy İvanoviç Vişnevetskiy ve Faaliyetleri”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S: 9, 2003, s. 107-108.

⁵⁵ Bohdan Serhiyçuk-Volodimir Serhiyçuk, “Ukrayna ve Türk Halkları Arasındaki Tarihsel Anlayış Geleneği”, **Ukrayna-Türkiye Geçmiş, Günümüz ve Gelecek**, Kiev 2004, s. 88.

⁵⁶ Diğer bir adı “Aslan Kirman” olan bu kale, 1492’de Kozak saldırılarını önlemek maksadıyla Özi Nehri yakınlarında bulunan Tavan Adası üzerine inşa edilmiştir. Öztürk, **Özü’den Tuna’ya Kazaklar...**, s. 301.

⁵⁷ Öztürk, **a.g.e.**, s. 264.

Zaporog Kozakları, saldırılarını devamlı surette kara ve deniz yoluyla yapmışlardır. Kara seferleri daha çok Lehistan üzerine düzenlenirken, deniz seferleri de Kırım ile Anadolu sahillerine gerçekleştirilmiştir⁵⁸. Özellikle XVI. yüzyıldan başlamak üzere “şayka”⁵⁹ denilen gemilerle Özi Nehri’nden Karadeniz’i vurmuşlardır⁶⁰. Onların bu saldırılarını Kırım akıncı güçleri dahi durduramamıştır. Çünkü akıncılar tarafından nehir kenarından atılan oklar şaykalara yetişmemiştir. Hâl böyle olunca Osmanlı Devleti, Özi Nehri ağzında kaleler inşa ederek, bölgeye devriye deniz kuvvetleri göndermiştir⁶¹. Hetman Vişnevetskiy, Eylül ayında Çar IV. İvan’a yolladığı mektupla onun hizmetine girmek istediğini dile getirmiştir. Talebine olumlu yanıt aldıktan sonra ona olan bağlılığını göstermek için İslam Kirman’a harekât düzenlemiştir. O zamanlar Devlet Giray Han bu saldırıya karşılık verince hetmanın askerleri Hortitsa’ya çekilmişlerdir⁶².

1557’nin ilkbaharına gelindiğinde ise Devlet Giray Han, Siç’i yirmi dört günlüğüne muhasaraya alarak Hetman Vişnevetskiy’ı, Moskova’ya sığınmak mecburiyetinde bırakmıştır⁶³. Han, bu başarısına istinaden Çar IV. İvan’a yıllık haracı ödemek zorunda olduğunu ve ödemediği takdirde Moskova üzerine harbe çıkacağını söylemiştir. Çar kendisinden istenilen haracı vermediği gibi Ocak 1558’de, Vişnevetskiy öncülüğündeki beş bin kişilik orduyu Kırım’a göndermiştir⁶⁴. Devlet Giray Han bu saldırıyı cevapsız bırakmayarak, 1558’in sonlarına doğru yüz bin kişiden müteşekkil olan Kırım akıncı güçlerini Moskova’ya yollamış ama

⁵⁸ Yavornitskiy, **İstoriya...**, I..., s. 271.

⁵⁹ Özgün adı “çayka” olan bu deniz aracı 20 x 4 metre ölçüsündedir. 1648’e değin Zaporog Kozakları kendilerine özgü olan bu gemilerle Kırım ile Karadeniz’e birçok saldırı düzenlemişlerdir. Şaykalar kolayca hareket edebilen, omurgası derin olmayan ve güvertesi korunaklı bir niteliktedir. Aydın, “Tarih Boyunca...”, s. 34. Özi Nehri boyunca ve Karadeniz’in açık sularında düşman gemileri ile kıyılarına gizli bir yaklaşımla serbestçe dolaşabilecek tarzda inşa edilen şaykalar ayrıca yüklü miktarda malzeme ve ganimet taşıyabilecek kapasiteye de sahiptilerdi. M. Frants, “Zaporojskiye Kazaki vı Borbe za Pribaltiku”, **Peterburgskiye Slavyanskiye i Balkanskiye İsledovaniya**, No: 1, 2014, s. 90.

⁶⁰ Halil İnalıcık, “Karadeniz’de Kazaklar ve Rusya: İstanbul Boğazı Tehlikede”, **Çanakkale Savaşları Tarihi**, C: I, İstanbul 2008, s. 60.

⁶¹ Halil İnalıcık, **Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar (1441-1700)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 118.

⁶² Öztürk, “Dimitriy İvanoviç...”, s. 113.

⁶³ Öztürk, **a.g.m.**, s. 114.

⁶⁴ Öztürk, **Özü’den Tuna’ya Kazaklar...**, s. 266.

sınırlardaki tahkimattan ötürü ordu, çarın askerleriyle savaşımadan Kırım'a geri dönmüştür⁶⁵.

XVI. yüzyılda Azak oldukça rağbet gören bir liman konumundaydı⁶⁶. Hatta burada Osmanlı arşiv belgelerinde “Türk kaleleri arasındaki en güçlü kale” olarak nitelendirilen Azak Kalesi mevcuttu⁶⁷. Dolayısıyla bu mühim nokta belirli aralıklarla Hetman Vişnevetskiy tarafından muhasara edilmiştir⁶⁸. İlk saldırıya ilişkin hüküm bilgisi 2 Temmuz 1559 tarihlidir. Kefe Beyi Sinan Bey'e gönderilen bu hükümde Sinan Bey'den Zaporog Kozaklarının, Osmanlı askerlerine karşı yapacakları herhangi bir saldırının nerede ve ne zaman düzenleneceğini rapor etmesi, Vişnevetskiy komutasındaki ordunun istihdam güzergâhını belirlemesi, Osmanlı ordusunun yardımına gönderilecek müfrezelerin nerelerden geçeceğini tespit etmesi istenmiştir⁶⁹.

Bir süre sonra Kanuni Sultan Süleyman'a gönderilen cevap mektubunda sultana, Sinan Bey ile askerlerinin Hetman Vişnevetskiy'in birliklerini püskürttükleri haber edilmiştir. Ancak hetman bu saldırıyla yetinmeyerek Kozaklar ile Çerkeslerden temin ettiği birlikle yaklaşık iki ay sonra (2 Eylül) Azak üzerine yeni bir sefer tertiplemiştir⁷⁰. Lakin Ali Reis kumandasında Azak'a gönderilen kadırgaların bölgeye varması üzerine saldırı engellenmiş ve hetman askerleriyle beraber Azak'ın doğusuna çekilmiştir⁷¹. 10 Eylül 1559 tarihli başka bir hükme göre tekrardan Azak'a saldırıda bulunduğu saptanmıştır. Bu saldırı Sinan Bey'in, Azak ile Taman arasını muhafaza ettiği zamana denk getirilmiştir. Nihayetinde Sinan Bey'in yerine geçici

⁶⁵ Öztürk, “Dimitriy İvanoviç...”, s. 116.

⁶⁶ Mehmet Alpargu, “Kozakların Kırım Hanlığı'na Karşı Faaliyetlerinin Başlaması”, **Emel**, S: 181, 1990, s. 24.

⁶⁷ Ferhad Turanlı, **Kozatska Doba İstoriï Ukrayini v Osmansko-Turetskikh Pisemnıh Djerelah (Druha Polovina XVI - Perşa Çıvert XVIII Stolittya)**, Kyiv 2020, s. 166.

⁶⁸ Ferhad Turanlı, “Development of the Ukrainian Cossacks and Activities of Dmytro Vyshnevetsky According to the Data from Turkish Written Sources and Historiography”, **Journal of Academic Inquiries**, Volume: 12, Issue: 1, Year: 2017, s. 67.

⁶⁹ Turanlı, **a.g.m.**, s. 63-64. Hüküm metni için bk.: **(Belge 1)**

⁷⁰ Saldırının ayrıntıları için bk.: Turanlı, **Kozatska Doba İstoriï...**, s. 179-191; Öztürk, “Dimitriy İvanoviç...”, s. 118-123.

⁷¹ Öztürk, **Özü'den Tuna'ya Kazaklar...**, s. 271.

olarak görevlendirilen yeni Kefe beyi, Azak'ı kontrol altına alarak Vişnevetskiy'ı, Kargalı mevkiine çekilmeye mecbur bırakmıştır⁷².

Son hücum 27 Kasım'da başlatılmış ve Beşdağ Çerkesleri, Kaniv Çerkesleri ile ittifak yaparak Taman'a saldırmışlardır. Onlara destek olmak için Çar IV. İvan'ın emriyle Hetman Vişnevetskiy'ın kuvvetleri de Azak'a doğru harekete geçmişlerdir. İlk iki saldırıda deniz kuvvetlerini kullanmayan Kanuni Sultan Süleyman, bu son olayda tehlikenin boyutunu idrak etmiş olacak ki, Azak savunması için yedi adet gemiyi bölgeye göndermiştir⁷³.

10 Nisan 1560 tarihli bir arşiv belgesine göre üç bin Kozak askerinin o vakitlerde Azak'ın çok yakınında bulunan Kazganov mahallinde bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca aynı belgede İsmail adındaki bir Nogay beyinin Özi Nehri tarafında çarın kuvvetleriyle birleşerek Kırım'a saldırı planı hazırladığı ve hetmanın da seksen bin askerle Azak'ı muhasara edeceği yazılıydı⁷⁴. Fakat çar beklenmedik bir şekilde hetmana olan desteğini geri çekince Vişnevetskiy zor duruma düşmüş, sonrasında ise yakalanarak İstanbul'a getirilmiştir⁷⁵.

Hetman Vişnevetskiy'ın, 1557-60 yılları arasında Çarlık Rusya'nın desteğini alarak Kırım Hanlığı ile Osmanlı Devleti'nin himayesinde bulunan Azak'a yaptığı saldırılar 3 numaralı Mühimme Defteri'nde şöyle anlatılmıştır:

*“Sabıkâ kal'a-yı Azak'ı muhasara eden Dimitraş, Moskov beyine mülak[at] olup kal'a-i mezkûrenin kasdı babında enva'-ı vesvese-i şeytaniyye ile ol mel'unun dimağın fesada verip...”*⁷⁶

Aynı defterin Kefe beyine gönderilen hükmünde ise şu satırlar kaydedilmiştir:

*“Mektup gönderip Dimitraş nam mel'unun Rus-ı menhus ile ittifakı olup kal'a-yı Azak ve sa'ir memâlik-i mahrûse kasdında oldukların bildirmişsin.”*⁷⁷

⁷² Saldırının ayrıntıları için bk.: Turanlı, **Kozatska Doba İstorii...**, s. 191-194; Öztürk, “Dimitriy İvanoviç...”, s. 123-127.

⁷³ Öztürk, **Özü'den Tuna'ya Kazaklar...**, s. 275.

⁷⁴ Öztürk, **a.g.e.**, s. 275-276.

⁷⁵ Saldırının ayrıntıları için bk.: Öztürk, “Dimitriy İvanoviç...”, s. 127-140.

⁷⁶ **3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968 / 1558-1560)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 12, Ankara 1993, s. 464.

Kanuni Sultan Süleyman da 19 Ağustos 1560'da, I. Devlet Giray Han'a gönderdiği mektupta Hetman Vişnevetskiy'dan, "*Dimitraş-ı bed-ma'aş*" olarak bahsetmiştir⁷⁸. Bu Osmanlı Devleti'nin, hetmanı kendileri aleyhinde bir asi veya bir isyancı olarak karakterize ettikleri anlamını taşımaktadır. Nitekim hetman, 1563'te Moldova voyvodasıyla giriştiği harpte Moldovalı askerler tarafından yakalanarak Osmanlı Devleti'ne teslim edilmiş, 20 Ekim 1563'te de idamına karar verilmiştir⁷⁹. Bir yandan da Osmanlı Devleti'nin, 1526'da Mohaç Meydan Savaşı neticesinde Macarları tarihten silerek Viyana kapılarına dayanması, Osmanlı-Lehistan ilişkilerinde rol oynayan belli başlı inkişaflardan biri olmuştur. Osmanlı Devleti'nin, Macaristan'a karşı kazandığı bu itibar aynı zamanda Orta Avrupa'ya gözdağı veren bir Türk yükselişini de beraberinde getirmiştir⁸⁰.

Bahse mevzu olan tarihlerde Doğu Avrupa'nın en güçlü devleti kuşkusuz Lehistan'dı. Fakat Lehistan, Avrupa ile Asya arasındaki güç dengelerini bozacak derecede bir ehemmiyete sahip değildi. Lehistan'ın bu anlamda bir itibar kazanması ancak 1569'da Litvanya ile kurduğu politik ve kültürel birliğin oluşumuyla mümkün olmuştur. Nitekim 1 Temmuz günü Kraliyet Prusya'sı ile Litvanya Grandüklüğü arasında imzalanan anlaşma gereğince Ukrayna toprakları Lehistan'a verilerek söz konusu saha Volıny ve Podolya adındaki iki voyvodalık merkezi üzerinden idare edilmeye başlanmıştır⁸¹.

Osmanlı Devleti, Azak'a yapılan saldırılardan sonra bu tür olayların önüne geçmek için Özi Kalesi'ni⁸² tamire almış ve mukataa nazırı olan Yanbolulu

⁷⁷ 3 Numaralı Mühimme Defteri..., s. 465.

⁷⁸ Oles Kulchynskyy, "Kıyiv Metropolitliği'nin Moskova Patrikhanesi'ne Bağlanması Süreci (XVII. yy)", **Doktora Tezi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, s. 34-35.

⁷⁹ Turanlı, **Kozatska Doba İstorii...**, s. 189; Yaroslav Daşkeviç, "Ukrayna'nın 16.-17. Yüzyıllardaki Türkiye Tercih ve Uluslararası İlişkileri", **Ukrayna-Türkiye Geçmiş, Günümüz ve Gelecek**, Kiev 2004, s. 67.

⁸⁰ Yücel Öztürk, "Osmanlı-Lehistan İlişkilerinde Savaş, Diplomasi ve Ticaret", **Karadeniz Araştırmaları**, XIV-55, 2017, s. 227.

⁸¹ Kanat, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı...", s. 6.

⁸² Bu kale arşiv kayıtlarında "*sedd-i sedid-i İslâm*" ya da "*İstanbul'un kilidi*" olarak geçmektedir. Cengiz Fedakâr, "1787-1792 Osmanlı-Rus Harplerinde Kılburun Muharebeleri", **Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800)**, Ed.: Volodimir Melnik vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, s. 767. Özi Kalesi, Aksu ile Özi nehirleri arasında kalan bölgenin kontrolünü sağlayan, Kırım'ın batı noktasını kontrolde tutan ve Kozakların, Karadeniz'e inmesini engelleyen stratejik açıdan Osmanlı Devleti'nin, Karadeniz'deki en önemli kalelerinden biridir. Öyle ki 1603 tarihinde Vezir Yemişçi Hasan Paşa tarafından dönemin Sultan III. Mehmed'e yazılan telhiste "*Özi Kalesi bir kaledir ki cümle*

Mehmed'i bölgeye mübaşir olarak atamıştır⁸³. Buna rağmen Kırım da dâhil olmak üzere Karadeniz sahillerindeki saldırılar devam edince Bulgaristan'ın doğusunda ve Anadolu'nun kuzeyinde meskûn olan halk köylerini ve kasabalarını terk ederek iç kesimlere göç etmeye başlamıştır⁸⁴. Saldırıların yanı sıra Zaporog Kozakları, Özi'de faaliyet gösteren Türk-Tatar kervanlarını da yağmalamışlardır⁸⁵. Ayrıca 1575'te hetmanlığa Bohdan Rujinskıy'ın, seçilmesiyle saldırılar Kırım'a doğru hız kazanmıştır⁸⁶. Kırım akıncı güçleri, Ekim'de Lehistan'a sefer düzenlemiş olsalar da en sonunda Turla Geçidi'ne çekilmek zorunda kalmışlardır. Onların bu hareketine karşılık Hetman Rujinskıy, taarruza geçerek Or üzerinden Kırım'a saldırıda bulunmuş ve Trabzon, Sinop ile İstanbul başta olmak üzere Anadolu'nun kuzey kesimleri tehdit altına girmiştir⁸⁷.

1576'da Stefan Batori'nin, Lehistan tahtına çıkması Doğu Avrupa'nın siyasetinde yeni bir hâl meydana getirmiştir. Batori, Avusturya ile Çarlık Rusya'nın muhalefetine karşı Sultan III. Murad'ın desteğiyle yönetime gelmiştir. Dolayısıyla o, Osmanlı Devleti'nin sultanıyla iyi geçinmek durumundaydı. Zaten sultanın, ondan tek isteği Anadolu ile Kırım'ı tehlikeye düşüren Kozak saldırılarını durdurması yönündeydi. Ancak Sultan III. Murad'ın bu arzusu sadece sözde kalmıştır. Çünkü Batori'nin taç giymesinden hemen sonra Özi Nehri'nde ikamet eden Zaporog Kozakları ile onlara destekte bulunan ve üç bin kişiden oluşan bir ordu, Bender ile İslam Kirman'a doğru saldırıya geçmiştir⁸⁸. Bunun üzerine I. Devlet Giray Han, Batori'den saldırının önüne geçmesini ve toplarla mücehhez olan Kozakları yakalayarak onları infaz etmesini istemiş, Batori ise 10 Ocak 1577 tarihli cevap mektubunda hanın bu isteğini yerine getireceğini söylemiştir⁸⁹.

Karadeniz'in ve Tuna yalılarının kilidi olmuştur.” denilmiştir. Mustafa Murat Öntüğ, “Karadeniz’de Kazak Tehlikesi ve Özü Kalesi (1580-1630)”, **38. ICANAS**, C: V, Ankara 2012, s. 2317.

⁸³ Kalenin tamiri hakkında ayrıntılı bilgiye ulaşmak için bk.: Öntüğ, **a.g.m.**, s. 2318-2321.

⁸⁴ İnalıcık, **Kırım Hanlığı Tarihi...**, s. 118.

⁸⁵ Öztürk, **Özü'den Tuna'ya Kazaklar...**, s. 299.

⁸⁶ Öztürk, **a.g.e.**, s. 301.

⁸⁷ Öztürk, gös. yer.

⁸⁸ Yavornıtskıy, **İstoriya...**, II..., s. 38.

⁸⁹ Öztürk, **Özü'den Tuna'ya Kazaklar...**, s. 303.

17 Haziran günü Kozakların saldırılarıyla alâkalı olarak Lehistan ile Osmanlı Devleti arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Fakat karşılıklı elçilerle teyit edilen bu anlaşmaya rağmen bile sınır tacizleri yıl boyunca sürmüş ve Kırım akıncı güçleri, Yan Zborovskiy kumandasındaki kuvvetlerce mağlup edilmişlerdir⁹⁰. En sonunda Sultan III. Murad'ın, 20 Mart 1578'de Lehistan'a gönderdiği elçilik heyeti, daha önce bölgeye varan ve Krakov'da bulunan Kırım elçileriyle birlikte, Lehistan heyetiyle beraber yeni bir anlaşma akdetmiştir. Anlaşma gereğince Lehistan, Zaporog Kozakları başta olmak üzere bütün Kozak saldırılarına karşı Kırım ile Anadolu kıyılarını tehditlerden ve tehlikelerden korumak için yeniden tedbir almak zorunda kalmıştır. Ayrıca Kozaklar ve onlarla iş birliği yapan bütün yerel otoritelerin tespiti, Özi'deki, Kozakların araştırılıp yakalanması konusunda Konstantin Ostrozkıy'ın görevlendirilmesi, Bar⁹¹, Pereyaslav, Vinnitsya, Bila Tserkva, Kyiv, Çerkası ile Kaniv şehirlerinin Zaporog Kozaklarıyla ittifak kurmaktan kaçınmaları ve Kırım Hanlığı'nın, Lehistan'ın müttefiki yapılmak istenmesi hususunda uzlaşmaya varılmıştır⁹².

Anlaşmayla beraber 1578-82 tarihleri arasında Osmanlı Devleti ile Lehistan sınırında sessizlik hüküm sürmüştür. 1582'de ise Zaporog Kozaklarının, Moskova'dan dönen Kırımli bir elçiye saldırıp yağma yapmaları tekrardan çalkantılı sürecin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Saldırıları bu esnada Osmanlı Devleti'nin sınırlarını dahi tesiri altına almıştır. Nitekim 11 Ekim 1583'te Bender ve civarı şiddetli bir saldırının hedefi olmuştur. O vakitlerde Rumeli beylerbeyi görevini ifa eden Cafer Paşa kendisine gönderilen emir gereğince Silistre'den ayrılarak vezirlik rütbesiyle Kozaklar üzerine harekete geçmiş ve kaotik duruma son vermiştir⁹³.

1585'te Yan Oruşevskiy komutasında Kırım'a iki büyük saldırı tertip edilmiştir. Esirlerle beraber kırk bin atın götürüldüğü bu büyük saldırının akabinde Zaporog Kozakları, II. İslam Giray Han'a gönderdikleri elçi vasıtasıyla hanlık nezdinde kendi

⁹⁰ Öztürk, gös. yer.

⁹¹ Vinnitsya'daki Rov Nehri üzerinde kurulu olan Bar, Podolya vilayetinin o zamanlardaki en önemli kalelerindenidir. Podolya, Osmanlı Devleti'nin idaresi altında dört sancağa bölündüğünde Kamanıçer, Mejibuji ve Yazlofça ile beraber Bar da bunlardan biri olmuştur. Şen, "Kırım Hanlığı'nda...", s. 44.

⁹² Öztürk, **Özü'den Tuna'ya Kazaklar...**, s. 305-306.

⁹³ Öztürk, **a.g.e.**, s. 309-310.

hetmanlıklarının tanınmasını rica etmişlerdir⁹⁴. Onların teklifine olumlu yanıt veren han bir süre sonra verdiği bu kararın aslında yanlış olduğunu anlamıştır. Çünkü Zaporog Kozakları, 1587'ye gelindiğinde saldırılarını ve yağmalarını devam ettirerek Kırım Hanlığı'nı sıkıntıya düşürmüşlerdir. Ağustos ayında ise Akkirman'a saldırıp Tatar Dobruca'sında, Babadağ şehrini ateşe verdikten sonra 1588'de şaykalarıyla Gözleve'ye doğru gitmişlerdir. Buradan da esir ve ganimet alarak tekrardan Akkirman'a dönüp şehri yakmış, ardından Siç'e çekilmişlerdir. En sonunda Zaporog Kozaklarının saldırıları sebebiyle sürekli şikâyet alan Lehistan vuku bulan olumsuz gelişmeleri önlemek için Şelaleler bölgesinin civarındaki Kirmancık'ta, 1590'lı tarihlerde bin kişiden müteşekkil olan daimi bir birlik kurmuş ama bu bile onları durdurmaya yetmemiştir⁹⁵.

3. Zaporog Kozaklarının Karadeniz'e Düzenledikleri Saldırıları

Zaporog Kozakları, 1590'lı yılların başında szlachta grubuna karşı bağımsızlık girişiminde bulunmaya başlamış ve bunların ilki ise Lehistan menşeli olan Kriştof Kosinskıy öncülüğünde gerçekleşmiştir⁹⁶. Kosinskıy, szlachta grubundaki ekonomik çekişmelerden kaçarak Zaporog Kozaklarına sığınmış ve 1591'de hetman olmuştur⁹⁷. İlk saldırı Bila Tserkva'ya yapılmış, burası tahrip edildikten sonra Kyiv üzerine harekete geçilerek bölge Kosinskıy'ın yönetimi altına alınmıştır. Lakin 12 Şubat 1593'te szlachta ordusuyla Kosinskıy'ın askerleri arasında vuku bulan muharebe sırasında Kosinskıy yaklaşık üç bin askerini kaybedince gücü azalmış ve silahlarını szlachta mensuplarına bırakmak şartıyla askerleriyle birlikte Siç'e dönmesine müsaade edilmiştir⁹⁸.

İlk mağlubiyetin ardından Moskova'dan para ve yiyecek yardımı alınarak ikinci isyan başlatılmıştır. 1593'ün yaz ayında iki bin kadar askerden oluşan ordu bir kısmı karadan bir kısmı da Özi Nehri üzerinden kayıklarla Çerkası'ya yönelmiştir⁹⁹. Şehir

⁹⁴ Yavornitskiy, *İstoriya...*, II..., s. 54.

⁹⁵ Öztürk, *Özü'den Tuna'ya Kazaklar...*, s. 316.

⁹⁶ M. Hruşevskiy, *İstoriya Ukrayını*, S. Peterburg 1907, s. 202.

⁹⁷ Yücel Öztürk, "Relations Between the Turkish Empire, Zaporozhian Cossacks and Crimean Khanate in the First Half of the 17th Century", *Vismık Kıyivskovo Natsionalno Universitetu İmeni Tarasa Şevçenka*, Issue: 137, 2018, s. 28.

⁹⁸ Öztürk, *Özü'den Tuna'ya Kazaklar...*, s. 325.

⁹⁹ Öztürk, gös. yer.

Zaporog Kozakları tarafından kuşatılınca halk ayaklanma çıkarmıştır. Bu kargaşa ortamında Kosinskıy öldürülse de Zaporog Kozakları istilalarına devam etmişlerdir. Lehistan bu kaostan ancak Kırım Hanlığı'nın desteğiyle kurtulabilmiştir. Öyle ki Kırım akıncı birlikleri bu sırada Siç'e yönelik birkaç taarruz girişiminde bulununca Zaporog Kozakları da kuşatmayı ve saldırıyı sonlandırarak kendi karargâhlarına dönmüşlerdir¹⁰⁰.

Kriştof Kosinskıy isyanının akabinde szlachta hem itibarını hem de Zaporog Kozakları üzerindeki kontrolünü kaybetmiştir. Dolayısıyla bu durum köylülerin Kozaklığa yönelmelerine sebep olmuş ve Severın Nalıvayko liderliğinde Özi Nehri'nin doğusu ile batısı ele geçirilmiştir. Nalıvayko, Zaporog Kozaklarının bağımsızlık ayaklanmasını 1594'te Bratislav'da başlatmış, 1595'te ise bu hâkimiyetini Volınya'daki Lutsk bölgesine doğru yaymıştır. Bu sırada Zaporog Kozakları, Nalıvayko'ya destek olmak için Kyiv'e saldırmışlardır. Bunun üzerine Nalıvayko, II. Zigmunt August'a gönderdiği elçilerle birlikte şu isteklerde bulunmuştur¹⁰¹:

- Aksu'dan, Özi Nehri'ne doğru Bender ile Özi kaleleri arasında Bratislav'dan itibaren yirmi millik boş bir hattın Zaporog Kozaklarına verilecektir,
- Kozaklığın merkezi olacak özel bir kasabanın inşasına müsaade edilecektir,
- Kral bütün Kozaklara bir hetman ve Zaporog Kozaklarına da yardımcı bir hetman atayacaktır,
- Yapılacak takviye kralın onayının dışında gerçekleşmeyecektir.

Nalıvayko'nun bu özel şartlar içeren listesi Lehistan tarafından kabul görmediği gibi Lehistan yönetiminin bölgeye askerî kuvvet yığmasına sebep olmuştur. İsyanı bastırmakla görevlendirilen Stanislas Zolkevskiy ile Nalıvayko'nun askerleri arasında 3 Nisan 1596'da büyük bir çarpışma yaşanmıştır. Bu muharebede Nalıvayko

¹⁰⁰ Öztürk, "Relations Between...", gös. yer. İsyan hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: Yavorınskıy, **İstoriya...**, II..., s. 59-66.

¹⁰¹ Öztürk, **Özü'den Tuna'ya Kazaklar...**, s. 330.

iki bin Kozak askerini kaybetmiş, kendisi de ağır bir şekilde yaralanmıştır. Bir yıl hapse mahkûm edildikten sonra ise idam edilmiştir.

Ayakanmaların ardından Lehistan, Zaporog Kozakları üzerindeki kontrolünü daha sıkı tutarak Hortitsa Adası'na yakın bir mevkide Kayıtlı Kozaklardan meydana gelen bir muhafız kıtasını bölgeye yerleştirerek Zaporog bölgesine yapılan giriş ve çıkışları gözetime tabii tutmuştur¹⁰². Ancak bu önlemlerin hiçbiri onların saldırılarının, akınlarının ve yağmalarının önüne geçememiştir. Nitekim Ukrayna Kozak Hetmanlığı'nın idaresine 1599'da, Samiylo Kişka getirilmiştir. Bir yıl sonra ise Lehistan taraftarı olan Boğdan Voyvodası Eremya Mogila'nın, Eflak Voyvodası Mihail Viteazul (Cesur Mihail) tarafından yönetimden indirilmesi Lehistan için bir Boğdan meselesini ortaya çıkarmıştır¹⁰³.

Sultan III. Mehmed, o sırada Erdel'in batı istikametindeki Budin ve Estergon hattında Avusturya ile şiddetli bir mücadele içerisinde bulunmaktaydı. Dolayısıyla Kral III. Zigmunt Vaza bunu fırsat bilip mevcut Eflak voyvodasının karşısında Hetman Kişka önderliğindeki Zaporog Kozaklarının desteğini istemiştir¹⁰⁴. Kişka'ya bu anlamdaki ilk teklif Lehistan ordusunun generalinden gelmiştir. Lakin hetman, generalin talebine cevap vermeyince kral bizzat Kişka'dan yardım istemiştir. Bunun üzerine hetman, Boğdan'a yapılacak seferde gerekli olan yiyecek, mühimmat ile finansal desteğin Lehistan tarafından karşılanması ve Kozaklara, Lehistan Diet'inde temsil hakkının tanınmasını krala şart koşmuştur¹⁰⁵.

Kral III. Zigmunt Vaza, hetmanın tekliflerini kabul edince derhal Ukrayna Kozak Hetmanlığı bünyesindeki tahmini olarak üç veya dört bin kişiden oluşturulan birlik Lehistan ordusuyla Boğdan'a giderek oradaki gergin ortamı sonlandırmıştır. Ancak Kişka'nın, 1601'de Lehistan-İsveç Savaşı'nda ölmesi Lehistan ile Ukrayna Kozak Hetmanlığı arasındaki ittifakı akim bıraktığı gibi Zaporog Kozaklarının da yeniden Kırım'a saldırıda bulunmaları için yeni bir fırsat doğurmuştur. Saldırıları sebebiyle II. Gazi Giray (Bora Gazi Giray) Han, krala hitaben yazdığı mektupta

¹⁰² Öztürk, **a.g.e.**, s. 335. Ayakanma hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: Hruşevskiy, **İstoriya Ukrayini...**, s. 203-210.

¹⁰³ Öztürk, **Özü'den Tuna'ya Kazaklar...**, s. 336.

¹⁰⁴ M. Hruşevskiy, **İstoriya Ukrayini...**, s. 236.

¹⁰⁵ Öztürk, **Özü'den Tuna'ya Kazaklar...**, s. 337.

Zaporog Kozaklarının otuz şaykadan mürekkep iki bin kişilik kuvvetle Kili mevkiindeki Hasan Ağa'ya saldırdıklarından ve dönüşte de Aksu ile Özi nehirleri arasındaki alanda bir Türk teknesini ele geçirdiklerinden şikâyetçi olduklarını beyan etmiştir¹⁰⁶. Kral, hanın bu serzenişine karşılık vuku bulan olayların düzensiz gruplar tarafından yapıldığını, kendilerinin konuyla ilgili herhangi bir müdahale haklarının bulunmadığını söylemesi üzerine Sultan III. Mehmed meseleyi çözmek için devreye girmiştir. Nihayetinde dört tekneden oluşan yeniçeri birliği bölgeye gönderilerek Zaporog Kozaklarının akınlarını kısa süreliğine de olsa durdurmayı başarmıştır¹⁰⁷.

Sultan I. Ahmed, Zaporog Kozaklarının Karadeniz'e düzenledikleri saldırılardan dolayı 1607'de Kral III. Zigmunt Vaza ile bir görüşme yapmıştır. Aynı yıl içerisinde Lehistan elçisi Abraham Kırjevskiy, İstanbul'a gelerek Osmanlı Devleti'nin sınırlarına düzenlenen Kozak saldırılarının bundan böyle suç sayılacağını ve bu saldırıların da ivedi bir şekilde yasaklanacağını belirtmiştir¹⁰⁸. Fakat 1612'de, Ukrayna Kozak Hetmanlığı'nın yönetimine Petro Konaşeviç Sagaydaçny'ın getirilmesiyle saldırılar süreklilik kazanmıştır¹⁰⁹. Bunların birincisi Özi Limanı'na, ikincisi Kılburun havalisine, üçüncüsü de Eflak üzerine tertip edilmiştir¹¹⁰.

Her üç saldırıda da Osmanlı Devleti'nin donanmasına büyük zayıflar verilerek gemiler yakılmış ve bazı tekneler kaçırılmıştır. 1613'te ise Sinop'a güçlü bir saldırıda bulunulmuştur. Çocuklar esir alınarak şehir nüfusunun ekseriyeti öldürülmüş, kasabalarla köyler ateşe verilmiştir¹¹¹. Bunun üzerine Tuna muhafızı Şakşaki İbrahim Paşa, Sinop'a giderek Zaporog Kozaklarını imha etmiş ve yirmi

¹⁰⁶ Öztürk, a.g.e., s. 339.

¹⁰⁷ Öztürk, gös. yer.

¹⁰⁸ V. Pılıpenko, "Kozatska Problema u Vıızayemovidnosinah Reçi Pospolıtoyii ta Osmanskoyii İmperiyii u Perşiy Polovini XVII Stolittya", **Kozatska Spadşina**, 2005, s. 54.

¹⁰⁹ Turanlı, **Kozatska Doba İstorii...**, s. 166. Zaporog Kozaklarına ait olan deniz filosunun temel stratejik noktası Azak ile Karadeniz'den ibaretti. Bunun en önemli nedeni Özi, güney Aksu, Mius ve Don gibi nehir deltalarının doğal iklim koşullarına sahip olması ve böylelikle yapılacak seferlerin kolaylığını arttırmasından kaynaklıydı. Turanlı, "Naval Campaigns...", s. 131-132.

¹¹⁰ Öztürk, **Özü'den Tuna'ya Kazaklar...**, s. 342.

¹¹¹ Ferhad Turanlı, "Problems of Studying the Crimean-Tatar Manuscripts of the Cossack Period on the Ukrainian-Turkish Relations", **Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, Volume: 2, No: 1, 2017, s. 227. Hatta büyük çaplı tahribattan ötürü o dönemde Sinop'ta kurulan pazar kurulamaz olmuş ve yerini Karasu'daki, Cuma Pazarı almıştır. Kavak, "Kazak Akıncıların...", s. 87.

kadar esirle birlikte 5 Ekim günü İstanbul'a dönmüştür¹¹². Saldırıları karşısında gerekli tedbirleri almakta ihmalkâr davranan Sadrazam Nasuh Paşa ise sorguya çekilmiş ve nihayetinde hadiselerin sorumlusu olduğuna kanaat getirilerek 17 Ekim'de idam edilmiştir¹¹³.

Sinop saldırısının ardından Sultan I. Ahmed, Özi Nehri'nin en dar yerindeki Pereprava Voinov isimli geçide bir filo ile dört bin yeniçeri yerleştirerek bölgeye silah ve mühimmat sevkiyatı yapmıştır¹¹⁴. Kral III. Zigmunt Vaza ise 21 Aralık'ta, Zaporog Kozaklarına saldırıları sonlandırmaları gerektiğini, her türlü akını yasakladığını, emirlerine itaat etmedikleri sürece kendilerinin devlet düşmanı olarak görüleceklerini ve mallarına el koyulacağını bildirmiştir. Bunun üzerine 1614'ün Eylül sonu ile Ekim ayı başında Jıtomır'da bir komisyon kurulmuştur. Heyette Kamaniçe (Kamyanets) Kalesi'nin muhafızı dışında Yanuş Ostrozkiy ile Yanuş Zaslavskiy da yer almıştır¹¹⁵.

Yapılan görüşmede Zaporog Kozaklarına bin kişiden müteşekkil bir cumhuriyet hakkı tanınmış, komşu ülkelere yaptıkları saldırılar yasaklanmıştır. Bu şartlar 1615'te, Kozak meclisinde onaylanmıştır. Lakin anlaşma maddeleri Zaporog Kozaklarının tüm haklarını ve yaşam tarzlarını değiştirmeyi gerektirdiğinden bir müddet sonra onlar bütün emirleri göz ardı ederek saldırılarını sürdürmüşlerdir. Nitekim 1615'in sonlarına doğru yapılan Kefe ile Trabzon yağmasından sonra İstanbul tehlikeli duruma düşmüştür. Seksen şaykadan oluşan Kozak filosu, bir deniz seferi sonucunda şehri yağmalamıştır¹¹⁶. Hatta bu saldırıda limanlar yakılırken Sultan I. Ahmed'in çaresizce köşkten yükselen dumanları izlediği dahi rivayet olunmaktadır¹¹⁷. O vakitlerde İstanbul'da bulunan Lehistan elçisi ise Anadolu'ya yapılan bu tür güçlü saldırıların akabinde İstanbul'dan ayrılmıştır¹¹⁸.

¹¹² Ferhat Turanlı, "Pohodı Zaporozkih Kozakiv na Pivdennı Beregi Çornoho Morya", **Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaali Tarihi Sempozyumu III**, 2020, s. 706.

¹¹³ Kâtip Çelebi, **Fezleke-i Kâtip Çelebi**, C: I, 1869, s. 358.

¹¹⁴ Öztürk, **Özü'den Tuna'ya Kazaklar...**, s. 343.

¹¹⁵ Pılıpenko, "Kozatska Problema...", gös. yer.

¹¹⁶ Turanlı, "Pohodı Zaporozkih...", s. 712.

¹¹⁷ İnalçık, "Karadeniz'de Kazaklar...", s. 61.

¹¹⁸ Pılıpenko, "Kozatska Problema...", s. 55.

1616'da Vezir Çağaloğlu Mahmud Paşa, Karadeniz'e kaptan kaymakamı olarak atanmıştır¹¹⁹. Aynı zamanda ilki kadar etkili olmasa da Sinop ikinci bir saldırıya maruz kalmış, şehirde ikâmet edenler iç kesimlere göç etmeye başlamışlardır¹²⁰. Saldırı sonunda Osmanlı Devleti'ne ait olan altı savaş gemisi Zaporog Kozaklarının eline geçmiştir. Akabinde Çarlık Rusya'dan alınan silah, barut gibi teçhizatlarla Karadeniz sahilleri yağmalanmaya başlamıştır. Art arda vuku bulan bu saldırılar Osmanlı Devleti ile Lehistan'ı büyük bir harbin eşiğine getirmiştir. Öyle ki Sultan I. Ahmed, saldırılardan hemen sonra Lehistan'a bir ordu göndermiş ve krala hitaben yazdığı mektubunda, orduyu Lehistan ya da o bölgenin yerli halkı için değil de Zaporog Kozakları için yolladığını izah etmiştir. Ancak kral, sultana saldırıları sonlandıracağını ve Sinop suçlularının Osmanlı Devleti'nin elçisi huzurunda cezalandırılacaklarını söylemiştir¹²¹. Bunun üzerine 1 Mart 1616'da, Zaporog Kozaklarının meselelerini çözmek için bir komisyon kurulmuş fakat toplantıya Kozak heyetinden katılan kimse olmadığı için netice elde edilememiştir. 27 Eylül 1617'de ise Kral III. Zigmunt Vaza, Sultan I. Ahmed ile bir anlaşma imzalayarak Zaporog Kozaklarının, Turla Nehri'ni geçmemeleri, Eflak ile Erdel'e saldırmamaları yönündeki teminatını yinelemiştir¹²².

22 Kasım'da, Sultan I. Ahmed'in ölmesiyle Osmanlı Devleti'nin idaresine önce I. Mustafa geçmiş, 26 Şubat 1618'de de tahta II. Osman (Genç Osman) çıkmıştır. Eylül'de Zaporog Kozakları, Moldova'ya saldırınca Sultan II. Osman, İskender Paşa'yı bölgeye göndermiş ve Özi ile Tuna nehirleri havalisinde görevli olan komutanlara da Zaporog Kozaklarının saldırılarına karşı gereken önlemleri almaları için talimatta bulunmuştur¹²³. Bu anlamda 1 Eylül 1618 tarihli "Silistre Sancağı'ndaki Bütün Kadılara Emir" oldukça önem arz etmektedir. Çünkü söz konusu hükümde Kozaklardan gelecek olan saldırılara karşı Osmanlı askerlerinin tedbirli olmaları ve Özi'de kalmaları emredilmiştir¹²⁴. 17 Ekim'de ise nihai adım

¹¹⁹ Öntuğ, "Karadeniz'de Kazak Tehlikesi...", s. 2322.

¹²⁰ Yavornitskiy, *İstoriya...*, I..., s. 129.

¹²¹ Pılpenko, "Kozatska Problema...", gös. yer.

¹²² Ferhad Turanlı, "Viyskovi Pohodi ta "Kozatske Pitannya" vı Turetsko-Polskih Mirnih Dogovorah (XVII-XVIII st.)", *Zapiski Viddilu İstoriyii Kozatsva na Pivdni Ukrayini*, Vıpusk: 10, Odesa 2015, s. 49.

¹²³ Turanlı, *Kozatska Doba İstorii...*, s. 172.

¹²⁴ Turanlı, gös. yer.

atılarak Olşanitsku Anlaşması imzalanmış, Zaporog Kozakları komşu devletlerin sınırlarına saldırı düzenlememe garantisi vermiş olsalar da bu vaatlerini yerine getiremeyince Lehistan ile Osmanlı Devleti arasındaki çatışma şiddetlenmiş, en sonunda I. Lehistan Seferi'ne karar verilerek Hotin Kalesi muhasara altına alınmıştır¹²⁵.

3.1. I. Lehistan Seferi ve Hotin Kalesi'nin Muhasarası (1621)

Victor Ostapchuk, Halil Paşa Gazânâmesi¹²⁶ üzerine yaptığı araştırmada seferin ana gerekçesini “*Kozak ve Lehistanlı kâfirlerin sadakatsizliği ile isyankârlığı*” neticesinde Tuna Nehri'nde ortaya çıkan güvenlik zafiyetinin önüne geçilmesi şeklinde değerlendirmiştir¹²⁷. Sefer öncesinde Kaptan-ı Derya Halil Paşa, Tuna Nehri üzerinde bulunan köprüyü tutmakla görevlendirilmiştir¹²⁸. Ayrıca Canbek Giray Han'a, yetmiş bin kişilik bir birlik kurması yönünde emir verilmiştir¹²⁹. Hanın komutasındaki bu ordunun görevi muhasara boyunca Lehistan içlerine yıpratıcı akınlar yapmak olarak belirlenmiştir¹³⁰.

Muhasara planının yapıldığı vakitlerde ise Zaporog Kozakları, altı yüz şaykayla Karadeniz'e inerek Anadolu kıyılarına saldırıda bulunmuşlardır. Bunun üzerine Karadeniz'e büyük bir donanma gönderilmiş, Kozaklara ait olan şaykaların birkaçı alınarak beş yüzden fazla esirle birlikte İstanbul'a dönülmüştür. Fransız ve İtalyan diplomatların o günkü raporlarına göre sefer vaktinde Boğaz civarındaki saldırıların

¹²⁵ Turanlı, “Viyskovi Pohodi...”, s. 56.

¹²⁶ Anonim bir kaynak niteliğinde olan bu gazânâme Halil Paşa'nın, Zaporog Kozakları üzerine yaptığı hücum hakkındadır. Bilinen üç nüshası bulunmakla beraber bunların ikisi İstanbul'daki Topkapı Sarayı Kütüphanesi (Revan koleksiyonu 1482) ile Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Es'ad Efendi koleksiyonu 2139) korunmaktadır. Üçüncü nüsha ise Viyana'daki Österreichische National Bibliothek'te mevcuttur. Viyana nüshasının metni üzerinde tahminen bir kâtip tarafından “*düzeltilmeler*” yapıldığı için bu nüsha orijinalinden uzaktır. Diğer iki İstanbul el yazması belgelerde ise (ne zaman yazıldıklarına dair elimizde kesin bir tarih olmamakla beraber) böyle bir durum söz konusu değildir. Bahse konu olan nüshalar Victor Ostapchuk tarafından incelenerek 1990 yılında neşredilmiştir. Ülkemizde ise bu gazânâmenin her üç nüshasına ait olan edisyon kritiği, etraflı bir şekilde Meltem Aydın tarafından yapılmıştır. Gazânâmenin metin ve tahliline ulaşmak için bk.: Meltem Aydın, “Gazânâme-i Halil Paşa (1595-1623)”, **Doktora Tezi**, Marmara Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2010, s. 92-268.

¹²⁷ Victor Ostapchuk, “An Ottoman Gazânâme on Halil Paşa's Naval Campaign Against the Cossacks (1621)”, **Harvard Ukrainian Studies**, C: 14, S: 3/4, 1990, s. 488.

¹²⁸ Öntüğ, “Karadeniz'de Kazak Tehlikesi...”, s. 2323.

¹²⁹ Muhasara vaktindeki asker sayıları hakkında çeşitli görüşler vardır. Ayrıca bk.: Turanlı, **Kozatska Doba İstorii...**, s. 201-202.

¹³⁰ Öztürk, **Özü'den Tuna'ya Kazaklar...**, s. 358.

İstanbul halkını perişan ettiği, şehirde ekmek kıtlığının baş gösterdiği ve buna bağlı olarak büyük bir panikle ahalinin kaçışmaya başladığı bilinmektedir¹³¹.

Sultan II. Osman, 29 Nisan 1621’de Davud Paşa Sahrası’ndan hareketle 18 Mayıs’ta Edirne’ye ve oradan da Karınabad yoluyla Ahırköyü menziline gelmiştir. 17 Temmuz’da, kapıkullarına bahşiş dağıtıldığı anda Özi Beylerbeyi Hüseyin Paşa’ya gelen haberle Zaporog Kozaklarının, on sekiz şaykayla Özi taraflarına doğru ilerledikleri ve burada yapılan vuruşmayla bir şaykanın batırılıp diğerlerinin ise ele geçirildiği bildirilmiştir¹³². Bu sırada sultan, Aydos ile İsakçı İskelesi’ni geçerek 23 Temmuz’da Tuna Nehri üzerinden Eflak’a ayak basmıştır¹³³. Ertesi gün Kaptan-ı Derya Halil Paşa, Sultan II. Osman’ın huzuruna çıkarak Karadeniz’deki beş Kozak şaykasını batırdığını, on sekiz tanesini aldığını ve iki yüz kadar esiri de beraberinde getirdiğini söylemiştir¹³⁴.

Ağustos başında Canbek Giray Han’ın orduya vasıl olmasıyla Hotin’e yürüyen askerler, 20 Ağustos günü Kazağa’da mağaraya saklanmış olan bir grup Zaporog Kozasının saldırısına uğramışlardır¹³⁵. Tehlike bertaraf edildikten altı gün sonra yeni bir saldırı vuku bulmuştur. Dört veya beş saat süren çarpışmanın ardından Zaporog Kozaklarından iki yüz doksan iki kişi esir alınmış, iki yüz kişi ise katledilmiştir¹³⁶. Ordu bu olaydan mütevellit Hotin’e ancak Eylül ayının ortalarına doğru varabilmiştir. O vakitlerde kale Zaporog Kozaklarının hetmanı olan Petro Konaşevič Sagaydaçny tarafından savunulmaktaydı¹³⁷.

Osmanlı askerleri bölgeye gelir gelmez tertibat alarak kaleyi muhasaraya başlamışlardır. İki taraf arasında zuhur eden yirmi beş günlük mücadelede Sultan II. Osman, askerlerinden mutlak surette bir muvaffakiyet istemiştir. Zamanla yıpratıcı hamlelere istinaden zor durumda kalan düşman kuvvetleri, Eflak Voyvodası

¹³¹ Ostapchuk, “An Ottoman Gazânâme...”, s. 487.

¹³² Kadir Kazalak-Tufan Gündüz, “II. Osman’ın Hotin Seferi (1621)”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S: 14, Ankara 2003, s. 137.

¹³³ Öztürk, **Özü’den Tuna’ya Kazaklar...**, s. 358.

¹³⁴ Kazalak-Gündüz, “II. Osman’ın Hotin Seferi...”, s. 138.

¹³⁵ Öztürk, **Özü’den Tuna’ya Kazaklar...**, s. 360.

¹³⁶ Öztürk, **a.g.e.**, s. 360-361.

¹³⁷ Nagiyev, “Hatman...”, s. 484.

Konstantin Şerban'ın aracılığıyla aman dileyerek teslim olmuşlardır¹³⁸. Sefer sonunda imzalanan 9 Ekim 1621 tarihli Hotin Anlaşması neticesinde Osmanlı Devleti ile Ukrayna Kozak Hetmanlığı arasındaki sınırın Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki modele göre (Özi-Turla) yeniden belirlenmesine, ilişkilerin Kanuni Sultan Süleyman zamanındaki gibi “*Birbirinin dostuyla dost, düşmanııyla düşman.*” olacak şekilde tesis edilmesine, Zaporog Kozaklarının, Erdel, Eflak, Moldova ve Macaristan'a yapılan saldırıları sonlandırarak Karadeniz'e çıkmamalarına (eğer bu şarta uyulmazsa Lehistan kralı tarafından cezalandırılacaklarına) karar verilmiştir¹³⁹.

4. Anadolu Kıyıları ile Kırım Sahillerini Hedef Alan Yeni Saldırıları

I. Lehistan Seferi'nden sonra Zaporog Kozakları, Lehistan ile olan ittifaklarını bitirerek Kırım Hanlığı ile yakınlaşmaya başlamışlardır¹⁴⁰. Zaten Hotin Anlaşması'nda Lehistan, Zaporog Kozaklarının, Karadeniz'e yaptıkları saldırıları engelleyeceğini taahhüt etmiş olsa da bunu başaramamış ve XVII. yüzyılın ilk yarısında Rize, Trabzon ile Sinop, Kozakların hedefi durumuna gelmiştir¹⁴¹. Hâl

¹³⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C: III, Ankara 1995, s. 132. Sefer sonunda tahmini olarak yedi yüz Zaporog Kozağı öldürülmüş, altı yüz kadarı da esir alınmıştır. Turanlı, **Kozatska Doba İstorii...**, s. 197. Seferle beraber alınan Hotin Kalesi ilk olarak Boğdan Voyvodalığı'na verilmiş, 1711'den sonra ise yeniden Osmanlı Devleti'nin idaresine alınarak sancak statüsüne (1718-1806) getirilmiştir. Ömer Bıyık, “Osmanlı-Rus Hududunda Bir Kale: XVIII. Yüzyılda Hotin”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXIX/2, 2014, s. 494. Sultan III. Ahmed devrinde Hotin Kalesi'nin yenilenip güçlendirilmesi için Abdi Paşa görevlendirilmiştir. Paşa, 1713'te mimarlar, mühendisler, tesisatçılar ve demircilerle beraber kaleye giderek restorasyon işlemine başlamıştır. Ayrıca Fransız mühendisler de bölgeye davet edilmiş ve ünlü baş tercüman Nikolaye Mavrokordato da restorasyon sürecine tanık olmuştur. 1718'de tamamlanan ve taş surlar ile cami kalıntılarının koruma altına alınarak yapıldığı bu restorasyonla Hotin Kalesi, Avrupa'nın doğusundaki en güçlü kalelerden birine dönüştürülmüştür. Ferhad Turanlı-Kemal Özcan, “Osmanski Arhivni Dokumenti pro Mijnarodni Vidnosini ta Vidbudobu Hotina (XVIII. st.)”, **Zbirnik Naukovih Prats**, Lviv 2007, s. 426-431. Kalenin restorasyonu için bk.: **(Belge 2)**

¹³⁹ Turanlı, “Viyskovi Pohodi...”, s. 50-51; Victor Ostapchuk, “The Ottoman Black Sea Frontier and the Relations of the Porte with the Polish-Lithuanian Commonwealth and Muscovy 1622-1628”, **Doktora Tezi**, Harvard Üniversitesi, ABD 1989, s. 23. Ayrıca Osmanlı Devleti ile Lehistan arasındaki dostluğun tekrardan sağlanması gereği Sadrazam Dilaver Paşa tarafından kaleme alınan mektupta “*Eskiden olduğu gibi aradaki barış halinin sürmesi, üzüntülerin ortadan kaldırılması başta izzetli padişahımız olmak üzere vezir-i âzam ile diğer vezirler tarafından can-ı gönülden arzu edilmektedir...*” sözüyle anlatılmıştır. Ferhat Turanlı, “XVII. Yüzyıl Türk Kaynaklarına Göre Osmanlı-Lehistan-Ukrayna İlişkileri”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S: 157, 2005, s. 206. İngiltere elçisi Sir Thomas Roe'nun yazışmalarında, anlaşmanın Lehistan Diet'inde kabul görmemesi ve Lehistan'ın, Osmanlı Devleti'ne elçi göndermekte gecikmesi sebebiyle Sultan II. Osman zamanında her iki devlet arasında kesin barış döneminin sağlanamadığı yer almaktadır. Alper Başer, “İngiliz Elçisi Thomas Roe'nun Yazışmalarında II. Osman Dönemi”, **History Studies**, Vol: 5/2, 2013, s. 49.

¹⁴⁰ Yücel Öztürk, “XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Güç Dengeleri ve Kırım Hanlığı”, **Uluslararası II. Türkoloji Kongresi Bildiriler Kitabı**, Haz.: Fahri Unan, Kırım 2008, s. 72.

¹⁴¹ Şen, “Kırım Hanlığı'nda...”, s. 34-35.

böyle iken 1621'in Ekim'inde, Lehistan'da bir komisyon kurularak Zaporog Kozaklarına, saldırılardan vazgeçmeleri yönünde telkinler yapılmış ve saldırılarını sonlandırmadıkları takdirde kendilerine verilen kırk bin değerindeki altın paranın kesileceği duyurulmuştur. Ancak tedbir maksadıyla söylenen bu tehdit bile onları kontrol altına almaya yetmemiştir. Nitekim 1622 yılının Mart ve Nisan aylarında Zaporog Kozakları on beş, yirmi ve elli kişilik gruplar şeklinde Don Nehri civarına gelerek burada bin beş yüz Don Kozacı ile birlikte denize açılmışlardır¹⁴².

Akabinde onlara Özi Nehri'nden gelen beş Zaporog şaykası daha eşlik etmiştir. 1 Mayıs'ta İstanbul'da bulunan Fransa elçisi Kont Cesy, Kozakların İstanbul Boğazı'na çok yakın bir yerde bulduklarını dillendirince Sultan II. Osman, derhal Karadeniz'e kadirga göndermiş ve Kozak sorunu çözülmezse sadrazam ile defterdarı idam edeceğini söylemiştir¹⁴³. Lakin sultanın, 19 Mayıs'ta katledilmesi Kozak sorununun çözümünü yarıda bıraktığı gibi Zaporog Kozaklarının da yeniden Karadeniz civarına saldırı düzenlemelerine neden olmuştur. Öyle ki 1623'te yüz elli şaykadan oluşan Kozak birliği, İstanbul kıyılarına gelerek Yeniköy'ü vurmuştur¹⁴⁴.

Zaporog Kozakları, Anadolu kıyılarını tehlike altında bırakan bu saldırılarını esasında Kırımlı asi güçlerin desteğini alarak gerçekleştirmişlerdir. Nitekim Mehmed Giray, 1623'te hanlık tahtına çıktıktan sonra rakiplerini bertaraf etme siyasetini tatbik almıştır. Hedefi ise Osmanlı Devleti'ne tabii olan Dimitri Kantemir (Dimitri Kantemiroğlu) komutasındaki Nogaylar olmuştur. Çünkü Kantemir'in, Boğdan'a vali olarak atanması hanı, Kırım'ı tam bağımsız olma düşüncesine sevk etmiş ve bundan ötürü vali ile arasında bir husumet ortaya çıkmıştır¹⁴⁵.

Tam bu esnada Zaporog Kozakları, Balaklava yakınına bir deniz baskını düzenlemişlerdir. Bunun üzerine han, Kral III. Zigmunt Vaza'ya gönderdiği mektupta Kozakların saldırılarına ve yağmalarına son vermedikleri sürece Kırım Hanlığı'nın, Lehistan ile olan sükûneti her an bozabileceğini yazmıştır¹⁴⁶. O dönemlerde Kantemir'i koruma yoluna giden Sultan IV. Murad, bir süre sonra III.

¹⁴² Ostapchuk, "The Ottoman Black Sea...", s. 31.

¹⁴³ Ostapchuk, gös. yer.

¹⁴⁴ Mustafa Naîmâ Efendi, **Tarih-i Naîmâ**, İbrahim Müteferrika Matbaası, C: II, İstanbul 1147, s. 340.

¹⁴⁵ Yücel Öztürk, "Relations Between...", s. 31.

¹⁴⁶ Ostapchuk, "The Ottoman Black Sea...", s. 60.

Mehmed Giray Han'ı görevden alarak yerine Canbek Giray'ı atamıştır. Ancak yeni hanı kabul etmeyen Kırım ahalisi, Zaporog Kozaklarından aldıkları ateşli silahlarla 1624'ün ilk aylarında Osmanlı Devleti'ne karşı bir isyan başlatmışlardır¹⁴⁷.

Sultan IV. Murad, Kırım'daki karışıklığı düzene koymak için donanmayı Kefe'ye gönderince Karadeniz korumasız kalmıştır. Bunun üzerine İstanbul'a hareket eden Zaporog Kozakları, Boğaziçi'ne kadar ilerleyerek Sarıyer, Tarabya ve Yeniköy'e saldırıda bulunmuşlardır¹⁴⁸. Nisan'da, Don Kozakları ile Zaporog Kozaklarından müteşekkil olan ve toplamda sayıları bin beş yüzü bulan Kozak Deniz Filosu, Demyan isimindeki bir Zaporog Kozağının öncülüğünde elli beş tekneyle Don Nehri'nden yola çıkarak Azak Denizi vasıtasıyla Kırım'a girmiştir¹⁴⁹.

Baskında Eski Kırım (Solhat) yağmalanmış, Kerç civarındaki köyler talan edilmiş ve buralardan alınan esirlerle Siç'e dönülmüştür¹⁵⁰. Haziran ayında yüz elli şaykanın Karadeniz'de dolaşması Osmanlı Devleti'nin kara sularını tehlikeye düşürmüştür¹⁵¹. Temmuz ortalarında İstanbul'a tertip edilen saldırı, İngiltere elçisi Sir Thomas Roe'nun notlarında şöyle anlatılmıştır:

“Bu ayın yirminci günü kaptan-ı deryanın Tataristan'da (Kırım kastedilmekte) bulunmasını fırsat bilen yetmiş veya seksen kadar Kozak kayığı, ellişer adam kürekçi ve askerle birlikte gün ağarırken Boğaz'a girdi. Burada kendi aralarında bölünerek nehrin her iki yakasında kalelere (Rumeli Hisarı ve Anadolu Hisarı) kadar dört mil mesafede bulunan hemen hemen bütün köyleri ve evleri yağmalayıp talan ettiler. Başlıca yerler Büyükdere, Yeniköy ile İstinye idi. Buralarda büyük ve zengin ganimetler elde ettikten sonra öğleden önce saat dokuzaya kadar kaldılar ve sonra tüm bu şehir ve banliyöler alarm aldı. Sultan su tarafına indi, Halil Paşa ise tekneleri savunma yapabilecek insanlarla donattı.

¹⁴⁷ Öztürk, “Relations Between...”, gös. yer.

¹⁴⁸ Ferhad Turanly, “The Military Cooperation Between the Crimean Khanate and the Zaporozhian Host in the Second Quarter of the XVIIth Century”, *Shidnoevropeskiy İstoriçnyy Visnik*, 11, 2019, s. 44.

¹⁴⁹ Ostapchuk, “The Ottoman Black Sea...”, s. 63.

¹⁵⁰ Ostapchuk, gös. yer.

¹⁵¹ Turanly, “The Military Cooperation...”, gös. yer.

Hırsızların (Zaporog Kozakları) hemen geri çekileceklerini sanıyorduk ama Türklerin kayıklarının kendilerine doğru geldiklerini görünce onlar küreklerine dayanarak, rüzgârın ve akıntının da etkisiyle saldırıya geçtiler. Halil Paşa uzaktan birkaç el ateş edilmesini emretmiş olsa da bu onları yıldırmadı. Bunun üzerine General Halil Paşa onların bu halini ve kararlılığını görünce onlara karşı hücumla geçmeyi uygun bulmadı. Fakat onların daha fazla girişimde bulunmalarına engel olmanın daha akıllıca olacağını düşündü. Çünkü olası bir taarruzda donanma bozulursa ki bu kolayca yapılabilirdi, o zaman Zaporog Kozakları savunmasız kalacak olan Konstantinopolis'e doğru ilerlemeye başlayabilirlerdi.”¹⁵²

Beş bin kişilik Zaporog müfrezesinin üç yüz şaykayla bir sonraki yürüyüşü, Oleksiy Safran liderliğinde 1625'te gerçekleşmiştir¹⁵³. Temmuz sonu veya Ağustos başında Köstence'nin kuzeyinde yapılan bu saldırıda, Osmanlı Devleti'nin saraydaki askerî gücünü oluşturan bostancılar ile sekbanlar, gemilerle Karaharman'a doğru yola koyulmuşlardır. Osmanlı Deniz Filosu, Varna'ya girince yeniçerilerle bölgede garnizon kuran cebeciler arasında anlaşmazlık ortaya çıkmış, yeniçeriler ayaklanarak filoları terk etmeye başlamışlardır. Bunun üzerine Zaporog Kozakları, Boğaz cihetine doğru yönelmişlerdir. İlk başlarda suyun durgun olması şaykaların, Osmanlı kadirgalarına kolayca zarar vermesine sebep olmuştur¹⁵⁴.

Aniden peyda olan kuzey rüzgârı tüm gidişatı etkilemiştir. Nitekim Kaptan-ı Derya Receb Paşa'nın emrindeki Osmanlı donanmasının, kırk üç tane yelkenli gemiyi kullanabilmesi için rüzgâra ihtiyacı vardı. Diğer taraftan Zaporog şaykaları zamanla su alınca Kozaklar, hamle yapamayacak duruma gelmiş ve şaykalarını kıyıya çektikten sonra Siç'e dönmeyi tercih etmişlerdir¹⁵⁵. Bundan ötürü artık Osmanlı Devleti'ne ait olan donanmanın Karadeniz'de devriye gezmesi zorunlu hale gelmiştir. Zira Sultan IV. Murad'ın, “harem” olarak nitelendirdiği ve yabancılara ait

¹⁵² Ostapchuk, “The Ottoman Black Sea...”, s. 79.

¹⁵³ Turanly, “The Military Cooperation...”, gös. yer.

¹⁵⁴ Ostapchuk, “The Ottoman Black Sea...”, s. 113.

¹⁵⁵ Ostapchuk, gös. yer.

bir kayığın girmesine dahi izin vermediği Karadeniz, Kozak filosunun cirit attığı bir alana dönüşmüştür¹⁵⁶.

Karaharman Muharebesi'nden sonra Zaporog Kozaklarını, diplomatik temaslarla durduramayacağını anlayan Sultan IV. Murad, Karadeniz'i güvenli bir yer haline getirmek için nihai çareyi Özi Kalesi'ni güçlendirmek, Özi ile Aksu nehirleri üzerindeki önemli stratejik mevkilere yeni kaleler yapmakta görmüş ve Murtaza Paşa ile Hasan Paşa'yı bölgeye göndermiştir¹⁵⁷. Esasında bunun öncesinde III. Mehmed Giray Han, mirahur Zülfikar Ağa'yı 1626'da İstanbul'a göndererek, sultandan Özi havalisinde kale yaptırmasını rica etmiştir¹⁵⁸. Aynı yıl Boğaziçi'ndeki Büyük Dere'de yeni bir kalenin inşası, mevcut durumda olan Özi Kalesi'nin eksik yerlerinin tamiri ve etrafının da gereği gibi muhafazası için harekete geçilmiştir. İlk olarak 1627'de, Silistre, Niğbolu ve Vidin sancaklarında bulunan askerlerin silahlarıyla beraber Özi'ye gitmeleri için hüküm çıkarılmıştır¹⁵⁹.

Hasan Paşa, 1627-28 yılları arasında bölgede bulunmuş ve onunla birlikte İstanbul'dan elli kadirga, Tuna'dan beş yüz tekne, iki kalyonla Eflak ve Boğdan'dan ayrı ayrı beş bin kişi inşaat yardımı için Özi'ye sevk edilmiştir¹⁶⁰. Ayrıca kale inşaatında çalışanlarla kalenin muhafazasında bulunan askerler için Kili ve İbrail sancaklarında pişirilen peksimetler gemiler aracılığıyla Özi'ye nakledilmiş, tamirde kullanılacak kereste ise Akkirman, Kili ile İbrail sancaklarından tedarik edilerek kış ayına girilmeden kalenin gerekli görülen yerlerinin onarılması hedeflenmiştir¹⁶¹.

Kalenin tamirine başlanıldığı sırada olası deniz saldırılarına karşılık tedbir amacıyla iki yelkenli gemiyle birkaç asker Özi civarına gönderilmiştir. Aynı zamanda Zaporog Kozaklarının, Kırım ile olan bağlantılarını kesmek için Özi Nehri üzerinde bulunan Doğan Geçidi'nde bir kalenin inşası planlanmıştır. Bunun için

¹⁵⁶ Aydın, "Tarih Boyunca...", s. 34.

¹⁵⁷ Öntuğ, "Karadeniz'de Kazak Tehlikesi...", s. 2324; Turanly, "The Military Cooperation...", gös. yer.

¹⁵⁸ Ostapchuk, "The Ottoman Black Sea...", s. 126.

¹⁵⁹ **83 Numaralı Mühimme Defteri (1036-1037 / 1626-1628)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 54, Ankara 2001, s. 4.

¹⁶⁰ Ostapchuk, "The Ottoman Black Sea...", s. 129.

¹⁶¹ **83 Numaralı Mühimme Defteri...**, s. 22-23.

Hasan Paşa, Sultan IV. Murad'a mektup yazarak asker talebinde bulunmuştur¹⁶². Paşanın mektuplarına istinaden sultan Niğbolu, Vidin, Çirmen ve Kırkkilise'den asker tedarigi için emir çıkarmıştır. Fakat art ardına çıkarılan emirler gereğince halen askerlerin, bölgeye gitmemeleri nedeniyle kalenin onarımı ancak 1680'de tamamlanabilmiştir¹⁶³. Böylece kaleye iki ek kale daha eklenerek bunlardan biri "Orta Palanka", diğeri de "Kapudan Hasan Paşa Kalesi" olarak adlandırılmıştır¹⁶⁴.

Osmanlı Devleti, Zaporog Kozaklarının saldırılarına karşı kimi zaman kaptan-ı derya komutasında kimi zaman da kaptan paşa olmadan kısmî deniz kuvvetleriyle Karadeniz'in güvenliğini sağlamaya çalışmıştır. Hatta yapılan saldırılar neticesinde 1628 tarihli bir belgede Sinop için "Sinop mollasının, Sinop Kalesi'nin Karadeniz'de gezen Kozak eşkiyasına karşı korunabilmesi amacıyla kalede ve kalitada kullanılabilir toprak döktürülmesi için Sinop'ta bir ocak tedariki hususundaki teklifi uygun görülmüştür."¹⁶⁵

Zaporog Kozakları, hemen hemen her saldırılarında şaykalarını Karadeniz'e uzanan sazlıklara ve bataklıklara çektiklerinden Osmanlı kadirgalarını çoğu kez pusuya düşürmüşlerdir¹⁶⁶. Böyle bir muharebe 1629'da da yaşanmıştır. O sene Kaptan-ı Derya Hasan Paşa, Akdeniz'e inme mecburiyetinde kalınca onun yokluğunu fırsata çeviren Kozaklar Kili, İsmail, Midye, Balçık, Varna ile Süzebolu'yu yağmalamışlardır¹⁶⁷.

Karadeniz'i, korumak için Hasan Paşa'nın yerine önce Hüsrev Paşa ile Murtaza Paşa tayin edilmiş lakin bir müddet sonra, paşalar görevlerini hakkıyla ifa edememiş olacaklar ki, kaptan-ı deryalığa Kenan Paşa atanarak Karadeniz'in güvenliğinden sorumlu tutulmuştur¹⁶⁸. Paşa öncelikle Eylül ayında on dört parça kadirgayla Poyraz

¹⁶² Öntüğ, "Karadeniz'de Kazak Tehlikesi...", s. 2326.

¹⁶³ Öntüğ, **a.g.m.**, s. 2326-2327. Söz konusu emirlere ulaşmak için bk.: **83 Numaralı Mühimme Defteri...**, s. 6; s. 20.

¹⁶⁴ Öztürk, **Özü'den Tuna'ya Kazaklar...**, s. 346.

¹⁶⁵ Kavak, "Kazak Akıncıların...", s. 88.

¹⁶⁶ Mahmut Halef Cevrioğlu, "Tulû'î'nin Paşaname'si ya da Karadeniz'de Bir Deniz Cenginin Anlatımı (1629)", **Türk Savaş Çalışmaları Dergisi**, 3-1, 2022, s. 88.

¹⁶⁷ Mustafa Naîmâ Efendi, **Tarih-i Naîmâ**, İbrahim Müteferrika Matbaası, Cilt: III, İstanbul 1147, s. 41.

¹⁶⁸ Kenan Paşa'nın, Karadeniz'in muhafazasıyla görevlendirilmesi "Tulû'î Paşanâmesi"nde etraflıca anlatılmaktadır. Günümüzde bu çalışmanın tek nüshası ise İngiltere'deki British Library (Sloane 3584)'de bulunmaktadır. Cevrioğlu, gös. yer.

Limani'na, oradan da Manastır Adası'na varmış ve burada her biri elli Kozak taşıyan üç yüz şaykanın bahsi geçen yerlerde talan yaparak esirler aldığını öğrenmiştir¹⁶⁹. Bunun üzerine Osmanlı Deniz Filosu, Zaporog Kozaklarını Varna'da kuşatmaya başlamıştır. Ancak küçük ve manevra kabiliyetine sahip olan şaykalara atılan güller, yüksek yerlere isabet etmeleri için kadırgaların üstüne konulduklarından hedeflerine ulaşamamışlardı¹⁷⁰.

Kadırgalardan atılan topların istenilen noktayı aştığı anlaşılınca iki taraf arasında yakın mesafe vuruşuna geçilmiş ve paşa dahi çarpışmada kendi kılıcıyla Kozakların üzerine hücum etmiştir¹⁷¹. Nihayetinde kendi şaykalarında yakalanan Zaporog Kozakları, esir alınarak İstanbul'a götürülmek için bekletilirken daha önce onlar tarafından tutsak edilen kadınlar ile çocuklar serbest bırakılmışlardır¹⁷². Sonrasında 9 Ocak 1630'da, Osmanlı Devleti ile Lehistan arasında ana hatları Zaporog Kozaklarından teşekkül olan bir anlaşma imzalanarak şu kriterler belirlenmiştir¹⁷³:

- Lehistan, Siç'in yer aldığı Özi Nehri'ne güvenilir bir hetman tayin edecek ve Kozaklar bu bölgeden çıkarılacaklardır,
- Lehistan'a gönderilen Ali Ağa, Zaporog Kozaklarının Hortitsa Adası'ndan çıkışlarını bizzat gözlemleyecektir,
- Anlaşma müzakereleri bittikten sonra askerler dağıtılacak ve bir daha toplanmayacaklardır.

1630'un baharında sekiz yüz Zaporog Kozağı, elli beş şayka ile Karadeniz kıyılarında görünmüşlerdir¹⁷⁴. 1631 yılının Eylül-Ekim aylarında ise Bender'e saldırarak külliyetli miktarda esir ve ganimet almışlardır. Kozaklar, bundan dört yıl sonra on iki şaykayla Kefe civarına akında bulunmuş ve onların bu saldırılarını

¹⁶⁹ Öztürk, **Özü'den Tuna'ya Kazaklar...**, s. 394-395.

¹⁷⁰ Cevrioğlu, "Tulû'î'nin Paşanâme'si...", s. 96. Türk edebiyatının önemli isimlerinden olan Tulû'î, söz konusu hadiseyi beyitlerine şöyle yansıtmıştır: "*Şayka denize fevki beraber, yüksek idi kadırga, ana olmadı der-ber.*" "*Top atarlardı aşardı üzerinden, şaykaya dokunmazdı, geçerde nazarından.*" Cevrioğlu, gös. yer.

¹⁷¹ Ozaj Suliman, "Tulû'î Paşa-nâme'si", **Doktora Tezi**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2017, s. 290-291.

¹⁷² Mustafa Naîmâ Efendi, **Tarih-i Naîmâ...**, III..., 42; Cevrioğlu, "Tulû'î'nin Paşanâme'si...", s. 98.

¹⁷³ Öztürk, **Özü'den Tuna'ya Kazaklar...**, s. 396-397.

¹⁷⁴ Yavormitskiy, **İstoriya...**, II..., s. 141.

önlemek için Sultan IV. Murad, Karadeniz'e yeni kadırgalar sevk etmiştir¹⁷⁵. Fakat bu yeni kadırgalar da akınları durdurmaya yetmemiştir. Öyle ki Zaporog Kozakları, 1638'in Temmuz'unda Azak ile Kerç'e devamlı surette saldırıda bulunmaya başlamışlardır. 1640'daki Azak muhasarası, Bahadır Giray Han tarafından kaldırılmıştır¹⁷⁶. Lakin Kozaklar, bir sene sonra tekrardan buraya akın ederek kaleyi muhasaraya almışlardır. Muhasaranın kaldırılması için Siyavuş Paşa görevlendirilmiş olsa da kendisi kumanda heyetiyle uyum içinde olmadığından görevden el çektilmiş ve Azak da Zaporog Kozaklarınca ateşe verildikten sonra terk edilmiştir¹⁷⁷.

5. Zaporog Kozaklarının Lehistan'ın İdaresine Alınmaları

1615'te Kyiv Akademisi'nin kurulması, 1620'de Ortodoks kilise hiyerarşisinin düzenlenmesi Zaporog Kozaklarındaki dinsel ve ulusal bilinci güçlendirmiş, Ukraynalılık mütalaasının yaygınlaşmasını sağlamıştır¹⁷⁸. Lakin bu benliğe sahip olmayan Gritsko Çorniy'in, 1628'de hetmanlığın idaresini alması Taras Fedoroviç tarafından kabul görülmemiş ve en sonunda Fedoroviç, Çorniy'i idam ettirerek yönetime geçmiştir (1630)¹⁷⁹. Hetman Fedoroviç, altı ay kadar Zaporijjya'da kaldıktan sonra Ukrayna'nın güneyine inerek burada yaşayan köylüleri Lehistan'a karşı ayaklandırmış, bunun üzerine Kral III. Zigmunt Vaza da Stanislav Konetspolskiy'i bölgeye göndermiştir¹⁸⁰.

Pereyaslav'da mücadele eden iki grup arasındaki üstünlük Kozaklara ait olsa da Fedoroviç, 1631'de yakalanarak öldürülmüş ve bir yıl sonra Zaporog Siç'i, Lehistan tarafından baskı altına alınmaya başlamıştır. Aynı zamanda o yıllarda Kayıtlı Kozaklar, Lehistan Diet'ine başvurarak ibadetlerini Ortodoks Kilisesi'nin otoritesinde yapmak istediklerini söylemişlerdir. Onların bu arzusu karşılanmadığı gibi var olan mevcut hakları da kısıtlanınca Lehistan'a karşı yeni bir isyan bayrağı açılmıştır. Durumu fırsata çevirmek ve bundan faydalanmak isteyen Zaporog

¹⁷⁵ Öztürk, *Özü'den Tuna'ya Kazaklar...*, s. 400.

¹⁷⁶ Halim Giray, *Gülbün-i Hânân*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1287, s. 52.

¹⁷⁷ Öztürk, *Özü'den Tuna'ya Kazaklar...*, s. 409.

¹⁷⁸ Aydın, "Tarih Boyunca...", s. 33.

¹⁷⁹ Öztürk, *Özü'den Tuna'ya Kazaklar...*, s. 420.

¹⁸⁰ Öztürk, gös. yer.

Kozakları ise Lehistan'a saldırıda bulunmuşlardır¹⁸¹. Lehistan tahtına IV. Vladislav Vaza geçtiğinde (1632) ise Kozak nüfusunun azaltılması yönünde bir karar alınmıştır. Nihayetinde Hetman İvan Sulıma öncülüğündeki Kozaklar ile ilgili 1634'te yapılan düzenlemeyle şu hususlar belirlenmiştir¹⁸²:

- Zaporog Kozakları ile Özi Nehri'nin yukarısında meskûn olan Kozaklar arasındaki irtibat kesilecektir,

- Kayıtlı Kozakların, hiçbir suretle kara ve deniz seferleri yapmalarına müsaade edilmeyecektir,

- Zaporog Kozaklarının şayka temininde kullandıkları kereste ile mühimmat, Özi Nehri'nin aşağı bölgesine sevk edilmeyecektir,

- Zaporog Kozaklarıyla müttefik olan soylular ceza alacaklardır,

- Özi Nehri'nin aşağısında süvarilerle piyadelerin yerleşecekleri bir kale inşa edilecektir¹⁸³.

Hetman Sulıma'nın, Kayıtlı Kozaklarla iş birliğine girmesi ve Lehistan'a karşı bir çıkarma ihtimalinin yüksek olması onu hayatından etmiştir. Öyle ki hetman, bazı rivayetlere göre Lehistan baş hetman vekili Adam Kisel tarafından bazı rivayetlere göre de Kayıtlı Kozakların hetmanı olan Vasiliy Tomilenko tarafından 1635'te yakalanarak Lehistan'a teslim edilmiştir¹⁸⁴. O esnada Osmanlı Devleti ile Kırım Hanlığı'nın elçileri, Kozakların Karadeniz'e yaptıkları saldırıları şikâyet etmek maksadıyla Varşova'da bulunmaktaydılar¹⁸⁵. Dolayısıyla Kral IV. Vladislav Vaza, Kozakların Karadeniz'den uzaklaştırılması konusundaki samimiyetini elçilere göstermek için hetmanı, onların huzurunda katletmiştir¹⁸⁶. Bunun üzerine Zaporog Kozakları, Lehistan ile Kayıtlı Kozaklara büyük bir kin besleyerek öncelikle Sava Kononenko'yu, sonra da But Pavluk'u hetman seçmişlerdir.

¹⁸¹ Yavornitskiy, *İstoriya...*, II..., s. 164.

¹⁸² Yavornitskiy, *a.g.e.*, s. 166.

¹⁸³ Kalenin inşası hakkındaki bilgilere ulaşmak için bk.: Öztürk, *Özü'den Tuna'ya Kazaklar...*, s. 426; Yavornitskiy, *İstoriya...*, II..., s. 172.

¹⁸⁴ Öztürk, *Özü'den Tuna'ya Kazaklar...*, s. 427.

¹⁸⁵ Öztürk, gös. yer.

¹⁸⁶ Öztürk, gös. yer.

Zaporog Kozakları, 1637’de birkaç talepten ibaret olan mektuplarını Lehistan’a göndermişlerdir. Ancak bu mektuba karşılık olumlu bir cevap çıkmayınca Lehistan ile Ukrayna Kozak Hetmanlığı arasında Kumayka Savaşı vuku bulmuştur. Toplamda yirmi üç bin kişiden müteşekkil olan Kozak ordusunun mühim bir kısmını Lehistan’ın yönetiminden kaçmak isteyen Zaporog köylüleri oluşturmuştur. Lehistan ordusu ise 1637’deki kış ayını Ukrayna’da geçirerek harbe burada hazırlanmıştır. Öncelikle Lehistan’a bağlı olan askerler 6 Aralık günü Hetman Pavluk’u tahrik ederek onun kendilerine saldırmasını sağlamışlardır¹⁸⁷. Bunun neticesinde Zaporog Kozakları, bataklığa itilmişlerdir. Bu sırada Zaporog Kozakları ile görüşmeler de yapılmaya başlanmıştır. Lehistan tarafının arzusu başta Pavluk olmak üzere üst düzeydeki hetmanların teslim edilmesi halinde Zaporog Kozaklarının affedilecekleri yönünde olmuştur. Neticede Kozaklar, çaresiz bir şekilde Pavluk ile beraberindeki kişileri Leh askerlerine teslim etmişlerdir¹⁸⁸.

Kumayka Savaşı’nın ardından Zaporog Kozakları bu muharebenin kendileri için yarattığı dağınıklık ve olumsuz etkiden bir an önce kurtulmak istemişlerdir. Dolayısıyla hızlı bir şekilde yapılan istişareler sonucunda alınan karar gereğince Yakiv Ostryanın hetman, Skidan da onun yardımcısı olarak görevlendirilmiştir. Onlar ilk olarak Zaporog Kozaklarının söz konusu bunalımdan çıkışları için Don Kozakları ile iş birliğinde bulunmayı tercih etmişlerdir. Sonra ise manastırlara mektuplar göndererek ruhban sınıfın desteklerini almaya başlamışlardır. Hetman Ostryanın, bu sırada Lehistan sınırı boyunca Zaporog Kozaklarını, Ukrayna’ya doğru göçe teşvik etmiştir. Artık Lehistan’ın yönetiminden kurtulmak isteyen Zaporog Kozakları bir bağımsızlık mücadelesini zuhura getirmiş bulunmaktaydılar. Bu süreçte Hetman Ostryanın, Goltva yakınlarında kamp kurmuş, yardımcısı Skidan ise Çehrin’i merkez seçerek sık sık Leh askerleri ile çatışmaya girmiştir. Nihayetinde Hetman Ostryanın, Lehistan birliklerini mağlup ederek Psel ile Vorskla nehirlerinin kavşak noktasında yer alan güney kesime yerleşerek bu bölgelerin hâkimi haline gelmiş ve dolayısıyla bağımsız bir Kozak nüfuzu oluşturmayı başarmıştır¹⁸⁹.

¹⁸⁷ Öztürk, “Ukrayna Krizinin Kökleri...”, s. 36.

¹⁸⁸ Öztürk, **a.g.m.**, s. 37.

¹⁸⁹ Öztürk, **a.g.m.**, s. 41.

Sonradan Lehistan yönetiminin entrikalarıyla baskı altında olan bazı Zaporog Kozakları, Ostryanın'ın idaresinden ayrılınca bu kez Kozakları birleştirmek vazifesi 1638'de hetman seçilen Dmıtro Gunya'ya kalmıştır. Gunya esasında babasının Leh zulmüne uğramasından dolayı Lehlilere intikam duygusuyla doluydu¹⁹⁰. Hâl böyle olunca Lehistan'a karşı bir bağımsızlık hareketi başlatmıştır ama ilk muharebede başarılı olmuş olsa da bu galibiyet ona ve Zaporog Kozaklarına bağımsızlık yolunu açmamıştır. Bunun üzerine Hetman Gunya liderliğinde ikinci defa harekete geçen Zaporog Kozakları bu isyanlarında da galibiyet elde edememişlerdir¹⁹¹. Hatta ayaklanma sırasında Kozaklara ait olan erzaklar ile mühimmatlara Lehistan tarafından el koyulunca Zaporog Kozakları arasında bir açlık felaketi baş göstermiştir¹⁹². Zor durumda kalanlar hemen teslim olurken Gunya ise Moskova'ya gitmek durumunda kalmıştır. Böylece Zaporog Kozaklarının, Lehistan'dan ayrılıp bağımsız olma hayalleri son bulmuş ve onlar yeniden on yıl müddetinde (1638-48) Lehistan'ın idaresi altında yaşamaya başlamışlardır¹⁹³.

6. Ukrayna Kozak Hetmanlığı'nın Yeniden Kurulması (1648) ve Hetman Bohdan Hmelıtskiy Dönemindeki (1648-57) Münasebetler

III. İslam Giray Han'ın elçisi İslam Ağa, Kırım Hanlığı ile Lehistan arasında nihai bir barışın sağlanması talebiyle 1646'nın Nisan'ında, Kral IV. Vladislav Vaza'nın huzuruna çıkmıştır¹⁹⁴. Elçi, hanın ahidnâmesini krala takdim ederek Lehistan'ın geleneksel haracını (vergi) ödememesinden ve Zaporog Kozaklarının, Kırım'a yönelik akınlarından rahatsız olduklarını dile getirmiştir¹⁹⁵. Fakat Kırım'a yapılan saldırılar devam edince bu kez kendi sınırlarını korumak zorunda olan Kırım akıncı güçleri, Lehistan'a saldırmaya başlamışlardır. Hâl böyleyken devreye Sultan İbrahim girmiş ve 20 Kasım'da, krala bir nâme-i hümâyûn göndererek şunları söylemiştir:

¹⁹⁰ Öztürk, **Özü'den Tuna'ya Kazaklar...**, s. 431.

¹⁹¹ Yavornitskiy, **İstoriya...**, II..., s. 171.

¹⁹² Öztürk, **Özü'den Tuna'ya Kazaklar...**, s. 433.

¹⁹³ Öztürk, "Ukrayna Krizinin Kökleri...", s. 36-37.

¹⁹⁴ Sait Ocaklı, "The Relations of the Crimean Khanate with the Ukrainian Cossacks, the Polish-Lithuanian Commonwealth and Muscovy during the Reign of Khan Islam Giray III (1644-1654)", **Doktora Tezi**, Kanada 2017, s. 36.

¹⁹⁵ Ocaklı, gös. yer.

“...Aramızdaki anlaşmaya göre Kozak eşkiyasının tarafınızdan zapt olunup Özi’den ve Ten (Don) Kozacı adı altında Azak Suyu’ndan şayka çıkarılmaması ve Karadeniz’de şayka adının anılmaması, ayrıca Kırım hanına eskiden beri verdiğiniz vergilerinizi her sene vaktiyle verip dostluk eyledikçe bizim tarafımızdan da Kırım hanının ve Bucak Tatarlarının zapt olunup bu taraflardan ülkenize akın yapılmaması ve barışın icaplarına uyulması gerekmektedir.

Bir, iki sene boyunca da Kırım hanına vergi verilmediğini, Kozak eşkiyasının zapt olunmadığını Kırım hanından işitmiştik. Ancak Kırım hanının, Leh ülkesine akın ettiği padişahlığımızca malum değildi. Şimdiki hâlde Kırım hanına, nâme-i hümayûnumuz gönderilip sizin tarafınızdan barışa ve anlaşmanın şartlarına gereğince uyulup kendisine tarafınızdan gönderilmesi âdet olan vergiyi her sene vaktiyle verip dostluk üzere olduğunuz müddetçe Leh ülkesine akın etmemesi ve Tatarları sıkı bir şekilde kontrol altına alması için tembihte bulunulmuştur... ”¹⁹⁶

Sulh sağlandıktan kısa bir süre sonra Kayıtlı Kozaklar ile Zaporog Kozakları, Bohdan Hmelniçkiy¹⁹⁷ liderliğinde birleşmişlerdir. Ardından Katolik Lehistan’ın, Ortodoks Zaporog Kozakları üzerindeki dinsel baskılarına son vermek, Leh asilzadelerin Ukrayna köylülerini toprağa mahkûm etme isteklerini ortadan kaldırmak ve Lehistan’ın kendi hâkimiyetini Özi Nehri’nin sol kıyısına kadar taşımasına engel olmak için bir bağımsızlık hareketi oluşturulmuştur¹⁹⁸. Hetman Hmelniçkiy, bu mücadelesinde öncelikle III. İslam Giray Han’a bir mektup yazarak

¹⁹⁶ **Osmanlı’dan Günümüze Türk-Leh İlişkileri**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 133, İstanbul 2014, s. 138.

¹⁹⁷ Bohdan Hmelniçkiy, 1595’te Çehrin yakınlarındaki Subotiv köyünde doğmuştur. Eğitimini tamamladıktan sonra 1617’de Zaporog Kozaklarının hizmetine girmiş ve 1619’da babası Mihaylo ile beraber Boğdan’a gitmiştir. Mihaylo, 17 Eylül 1620’de, Osmanlı Devleti ile Lehistan arasında Cecora (Tutora) civarında gerçekleşen savaşta hayatını kaybedince Bohdan, Osmanlı askerleri tarafından esir alınmıştır. Şen, “Kırım Hanlığı’nda...”, s. 35. Bu süre zarfında Türkçeyi iyi bir şekilde öğrenerek hem Osmanlı Devleti’nin hem de Kırım Hanlığı’nın siyasi geleneğini öğrenmiştir. İki yılın sonunda ise bir söylentiye göre firar bir söylentiye göre de fidye karşılığında özgür bırakılmış ve Kayıtlı Kozaklara dâhil olmuştur. Yücel Öztürk, “Kazak Tarihi ile Türk Tarihinin Ortak Dinamikleri”, **Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800)**, Ed.: Volodimir Melnik vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, s. 320.

¹⁹⁸ Şen, “Kırım Hanlığı’nda...”, gös. yer.

onunla ittifak arzusunda olduğunu belirtmiş ve sonrasında oğlu Timofiy'i, Bahçesaray'a göndermiştir¹⁹⁹.

Karşılıklı görüşmelerin akabinde han, Zaporog Kozakları ile beraber Lehistan'a karşı hareket etmek suretiyle ittifak akdi imzalayarak Lehistan üzerine ortak bir sefer hazırlığına girişmiştir²⁰⁰. Bunun neticesi olarak da on iki bin Nogay, on iki bin Kırım, yirmi bin Belgrad ve Bucak Tatarından oluşan birliği hetmana göndermiştir²⁰¹. Or mirzası Tugay Bey komutasındaki Kırım akıncı güçleri Mayıs 1648'de, Siç'e gelmişler ve buradan hareketle Hmelniçkiy'in askerleriyle birlikte Lehistan'a akın etmişlerdir²⁰². 26 Mayıs günü Korsun'da yenilgiye uğratılan Lehistan ordusundan yaklaşık kırk bin esir ele geçirilmiştir²⁰³. Daha sonra Sefer Gazi Ağa maiyetindeki heyetle Lehistan arasında akdedilen anlaşmayla Lehistan, Zaporog Kozakları üzerindeki Kırım ve dolayısıyla Osmanlı hâkimiyetini tanımak, Kırım Hanlığı'na vergi vermeye devam etmek, Kırım Hanlığı'nın sınırlarını ve Kozakların kültürel haklarını tanımak mecburiyetinde olmuştur²⁰⁴.

Korsun'da alınan galibiyetin Zaporog Kozakları açısından fayda getirmeyeceğini düşünen Hetman Hmelniçkiy, 1649'da Albay Fylon Džalalij yönetimindeki Kozak heyetini İstanbul'a göndermiştir²⁰⁵. Yapılan görüşmede Türkçe kaynaklarda ismine ve içeriğine pek de rastlamadığımız bir "Kozak-Türk Bahrî ve Askerî İttifak Anlaşması" imzalanmıştır²⁰⁶. Albay Džalalij ile Sadrazam Hezarpare Ahmed Paşa arasında Şubat ayında akdedilen ve on üç maddeden oluşan bu anlaşmayla Zaporog Kozakları, Karadeniz ve Ege'de şaykalarını serbestçe dolaştırabilme hakkını elde etmişler, buna karşılık Karadeniz'in güney kıyılarındaki Osmanlı mevkiilerini başta

¹⁹⁹ R. Abdujemilev, "Atrajeniye Voennovo Sayuza Kırımskovo Hanstva i Zaporjskoy Seçi vı Hronike M. Senai", **Vaprosı Duhovnoy Kulturu - Filologičeskiye Nauki**, No: 261, 2013, s. 106.

²⁰⁰ Yücel Öztürk, "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında...", s. 75. Yazılı şekli korunamayan bu anlaşmadaki ittifaka ulaşmak için bk.: Kulchynskyy, "Kıyiv Metropolitiği'nin...", s. 40.

²⁰¹ Şen, "Kırım Hanlığı'nda...", s. 36. Öncesinde Zaporog Kozaklarının, Karadeniz'e saldırı düzenleyecekleri haberi alınmış ve derhal bu bilgi Siyavuş Paşa'ya iletilmiştir. Paşa da olası bir sefer için Sultan İbrahim'in mührünü taşıyan fermanı, asker tedarikinde bulunmaları amacıyla Bucak Tatarlarına göndermiştir. Ayrıca bk.: **(Belge 3)**

²⁰² Kanat, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı...", s. 13.

²⁰³ Peter Bartl, "XVII. Yüzyılda ve XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kazak Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu", **İlmi Araştırmalar**, 6, İstanbul 1998, s. 306.

²⁰⁴ Şen, "Kırım Hanlığı'nda...", s. 37.

²⁰⁵ Öztürk, "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında...", s. 76.

²⁰⁶ Anlaşmanın ayrıntılı maddeleri için bk.: Omeljan Pritsak, "İlk Türk-Ukrayna İttifakı (1648)", **İlmi Araştırmalar**, Çev.: Kemal Beydilli, S: 7, İstanbul 1999, s. 275-279.

Don Kozakları olmak üzere her türlü Kozak topluluğunun baskınlarından koruyacaklarına dair söz vermişlerdir²⁰⁷. Ancak Sultan IV. Mehmed (Avcı Mehmed) zamanında devletin iç politikasının yoğun olmasından ötürü anlaşma uzun vadede uygulanabilir olamamış ve kuzey meselelerinin çözümü Kırım Hanlığı'na devredilmiştir²⁰⁸. 1644-54 yılları arasında III. İslam Giray Han'ın iltimasıyla başlayan Osmanlı Devleti ile Ukrayna Kozak Hetmanlığı arasındaki ilişkiler, 1648-53 tarihlerinde ise karşılıklı elçi teatisiyle yürütülmüştür²⁰⁹.

Hetman Hmelniçkiy, III. İslam Giray Han ile dostane bir bağ kurmak maksadıyla Kırım'a, Jacko Klyša ve Kindrat Burljaj başkanlığında iki heyet göndermiştir²¹⁰. Bu müttefikliğe giden yol 10 Mart 1648 tarihli mektupta daha nettir. Moskova'dan, Lehistan kraliyetinin memuru olan Adam Kisel'e gönderilen mektuba göre dört Zaporog Kozağının, Özi havalisinden Kırım'a gittikleri, hana hürmetlerini sunarak kendilerini tebaası olarak kabul etmesini istedikleri, Zaporog Kozaklarının ve dahi elçilerin, hanın hizmetinde olacakları belirtilmiştir²¹¹. Yine mektuptaki bilgiler doğrultusunda hanın, gelen dört elçiyi kaftanla ödüllendirdiği, onları bir hafta boyunca Bahçesaray'da ağırladığı ve Siç'e dönüşleri için de at temin ettiği bilinmektedir²¹². Yapılan ittifak neticesinde Mayıs'ta, Ukrayna Kozak Hetmanlığı ile Kırım Hanlığı'nın müşterek ordusu, Lehistan'a sefer düzenlemiştir. On yedinci günün sonuna gelindiğinde Lehistan askerleri yenilgiye uğratılmış, galibiyet kazanan Zaporog Kozakları ise şaykalarıyla Özi'ye dönmüşlerdir²¹³.

III. İslam Giray Han, 1649'da Lehistan ile bir barış akdi imzalayınca hetman da doğal olarak bu anlaşmaya uymak zorunda kalmıştır. Zboriv (Ukrayna'nın şu an ki Ternopil şehri)'de imzalanan bu anlaşmaya göre Zaporog Kozaklarının o ana kadarki hak ve imtiyazları güvence altına alınmış, Lehistan kralı tarafından Zaporog

²⁰⁷ Bartl, "XVII. Yüzyılda...", s. 307.

²⁰⁸ Akdes Nimet Kurat, **IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 221. Elçiler, Osmanlı sultanlarıyla yapacakları görüşmeleri her daim Kırım hanları vasıtasıyla gerçekleştirmişlerdir. Lakin bir gün Murad Giray Han'ın, Çarlık Rusya tarafından gelen elçiye hakaret etmesiyle bu geleneğe 1678'de son verilmiştir. Halim Giray, **Gülbün-i Hânân...**, s. 73.

²⁰⁹ Şen, "Osmanlı Devleti Himayesinde...", s. 481.

²¹⁰ Ocaklı, "The Relations...", s. 65.

²¹¹ Ocaklı, **a.g.e.**, s. 69.

²¹² Abdujemilev, "Atrajeniye Voennovo...", s. 107.

²¹³ Turanlı, **Kozatska Doba İstorii...**, s. 241.

Kozakları için genel bir af kararı çıkarılmıştır²¹⁴. Bununla birlikte Lehistan'da, Ukrayna Kozak Hetmanlığı ile Osmanlı Devleti arasında bir iş birliğinin olduğuna dair sesler yükselmiştir. Fakat o zamanlar hetmanlık daha çok Kırım Hanlığı'ndaki müttefiklerini destekleme gayreti içerisinde olmuştur. Hatta buna istinaden 1650 yazında üç bin Zaporog Kozacı, hanın Çerkeslere karşı başlattığı muharebede Kırım akıncı güçlerine destek olmak için Kırım'a gönderilmiştir²¹⁵.

Hetman Hmelniçkiy ile III. İslam Giray Han arasındaki ittifak öylesine güçlüydü ki Ukrayna Kozak Hetmanlığı ile Kırım Hanlığı, 1649-50 yıllarında Boğdan ile Eflak'a saldırmaktan dahi çekinmemişlerdir. Öyle ki hetman, Çehrin'de Sultan IV. Mehmed'in elçisini kabul ettikten sonra kendi elçisi Andriy Jdanoviç'ı, İstanbul'a gönderip Ağustos'ta, han ile birlikte Boğdan Voyvodası Vasıl Lupul üzerine sefere çıkmıştır²¹⁶. Ortaklaşa yürütülen bu organizasyonda Lupul, Yaş şehrinde kuşatılmış ve şehrin surları yıkılarak Boğdan harap hale getirilmiştir²¹⁷. Kırımlı vakanüvislerin aktardığı bilgilere göre zor durumda kalan voyvoda yüz yirmi bin riyal haraç ödemek suretiyle barış teklifinde bulunmuştur²¹⁸.

1650 yılının Aralık ortasında Venedikliler, İstanbul'daki Fransız elçisi aracılığıyla bir Kozak maslahatının, Osmanlı Devleti'nde bulunduğu bilgisini almışlardır. Buna göre Zaporog Kozakları, "*Divan'ın kesin kararından habersiz olarak eski metbuları olan Lehistan'a boyun eğmekten kaçınmak amacıyla himaye talebinde*" bulunmuşlardı²¹⁹. Bu bilginin mevcut olduğu mektup günümüze erişmemiş olmakla beraber Sultan IV. Mehmed, 1651'in Şubat'ında yazdığı cevap niteliğindeki mektubunu Osman Ağa ve Bektaş Ağa vasıtasıyla hetmana

²¹⁴ Ocaklı, "The Relations...", s. 100-101.

²¹⁵ Bartl, "XVII. Yüzyılda...", s. 308.

²¹⁶ Kulchynskyy, "Kıyiv Metropolitiği'nin...", s. 45. Zaten 1631'de neşredilmeye başlanan ve Fransa'nın en eski gazetelerinden olan "Gazette de France" de 1649'da yaptığı süreli yayınında Kırım akıncı güçlerinin, Zboriv'den dönerken Boğdan'a saldırmak niyetiyle Bar istikametine yöneldiklerini yazmıştır. **Gazette de France**, No: 136, Danzig 3 October 1649; Ocaklı, "The Relations...", s. 180.

²¹⁷ Yaroslav Pılıpçuk, "Rol Kırımskih Tatar vı Kampaniyah B. Hmelniçkovo vı 1652-1653 gg.", **Turkologiya**, No: 6, 2017, s. 83.

²¹⁸ Pılıpçuk, **a.g.m.**, s. 84.

²¹⁹ Bartl, "XVII. Yüzyılda...", gös. yer.

göndermiştir²²⁰. Böylece sultan, Kozakların Osmanlı himayesine girmelerine rıza gösterdiğini şu şekilde beyan etmiştir:

*“...Sâir Hristiyan hükümdarlara bahşedildiği gibi size de taraf-ı hümayûnumuzdan bir ahidnâme ihsan edilmesini niyaz edip, sadakat ve ubudiyetiniz malumumuz olup, bölge ülkeler ve kendi durumunuz hakkında tarafımıza yazıp, taraf-ı hümayûnumuzdan bir ahidnâme isdârıyla dostluğa riayet etmeniz...”*²²¹

Muhtemelen Mart sonu veya Nisan başında Hetman Hmelntskiy liderliğindeki Zaporog Kozakları, Osmanlı Devleti'nin vassalı haline gelmişlerdir. Ayrıca Hmelntskiy'a, hetmanlık nişanesi olarak bir kaftandan oluşan teşrifat gönderilmiştir²²². O dönemde İstanbul'da bulunan Avusturya elçisi konu ile ilgili olarak raporuna şu sözleri yazmıştır:

*“...Büyük Türk, Hmelntskiy'ı himayesi altına almış olup, onu “Rus Prensi” ilan etmiştir. Bu paye çocuklarına da geçecektir ve sultanın himayesi altına giren prenlere uygulanan bir âdet olarak kendisine bir yatağan gönderilmiştir.”*²²³

Kırım akıncı güçleri ile Zaporog Kozaklarından oluşan müşterek ordu, 1651'de Beresteçko'da, Lehistan ordusu ile karşı karşıya gelmiştir²²⁴. 28 Haziran'da birkaç Kozak atlısıyla takviye edilen bir Kırım süvari müfrezesi, Plyaşevku Nehri'ni geçerek Lehistan askerlerini iki saat boyunca dörtlüyle koşturmuştur. Ertesi gün III. İslam Giray Han'ın orduya vasıl olmasıyla birlikte 29-30 Haziran gecesi bir Kozak taburu nehri geçmeyi başarmıştır. Sabahında ise Lehistan mevzilerine yaklaşılarak sağ kanat Zaporog Kozakları, sol kanat da Kırım akıncı güçleri tarafından kontrol altına alınmıştır. Ancak Lehistan askerleri, muharebe müddetince birçok Kırmırlı mirzayı esir almışlardır. Kırım soylularından Murtaza Ağa, saray muhafızlarının

²²⁰ Ocaklı, “The Relations...”, s. 189.

²²¹ Bartl, “XVII. Yüzyılda...”, s. 309.

²²² Osmanlı Devleti tarafından vassal statüde tanınan Zaporog Kozaklarına ve onların hetmanı olan Hmelntskiy'a hitaben yazılan ferman için bk.: **(Belge 4)**

²²³ Bartl, “XVII. Yüzyılda...”, gös. yer.

²²⁴ Amet-Han Şeyhumerov, “İzmena Hana vı Bitve pad Beresteçkom: Mifi i Faktı”, **Kırımskoye İstoriçeskoye Abazreniye**, No: 2, 2021, s. 35.

komutanlığını yapan Süleyman Ağa, hanın hazinedarı Muffrah Ağa bunlardan sadece birkaçıdır²²⁵.

III. İslam Giray Han alınan esirleri gördükten sonra geri çekilmeye karar vermiştir. Bunun üzerine süvarilerin, piyadelere göre kaçması daha kolay olduğundan Kırımli atlılar, Kozak piyadelerini harp meydanında terk etmişlerdir²²⁶. Esasında cepheden geri dönüşün gerekçesi o sırada Don Kozaklarının, on iki kayıkla Kırım'a saldırmalarından kaynaklıydı. Hatta han, bu tecavüzünden dolayı Çar Aleksey Mihayloviç'e gönderdiği mektupta, "*Vaktine hazır olasin, umum taife-i Cengiziyani ile üzerine varılmak mukarrerdir.*" demiştir²²⁷. Sonrasında ise Hetman Hmelniçkiy'a, "*Beresteçko'da ordumuzla geri çekilmek zorunda kaldık ve hiçbir şey elde edemedik. Ancak şimdi bunu düzeltmek ve şansımızı geri çevirmek isteyerek, birliklerimizin gücüyle mümkün olan en kısa sürede önümüzdeki baharda Lehistan üzerine sefere çıkmayı planladık, bizimle gelmeniz gerektiğini talep ediyorum.*" diyerek iş birliğinin devamlılığı hususundaki arzusunu açıklamıştır (Şubat 1652)²²⁸.

Lehistan daha 1651'de Venedik ile bir anlaşma yapmış ve Venedik'in finansal yardımları mukabilinde Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa girmeyi kabul etmiştir. Bu ittifak hiçbir zaman kuvveden fiile çıkamamıştır. Fakat Lehistan'a yapılacak bir saldırı Hetman Hmelniçkiy'ı yalnızca rahatlatmakla kalmaz aynı zamanda Zaporog Kozaklarına, Osmanlı Devleti ile arzu edilen ittifakı kesin olarak sağlayabilirdi. İşte 1652'nin Aralık ayında Hmelniçkiy, bu nedenden dolayı, sadrazam Tarhuncu Ahmed Paşa'ya bir mektup göndererek Lehistan'a karşı başlatılacak olası bir harpte

²²⁵ Şeyhumerov, **a.g.m.**, s. 39.

²²⁶ Bu durum tarihçiler arasında farklı yorumların oluşmasına sebebiyet vermiştir. Mesela Rus tarihçi Nikolay Kostomarov, 1859'da yayınladığı "Bohdan Khmelniçkiy" isimli kitabında, III. İslam Giray Han'ı suçlamadan bu muharebenin iki müttefik ordu için de bir yenilgi olduğunu belirtmiştir. N. İ. Kostomarov, **Bogdan Hmelniçkiy**, Tom: II, S. Peterburg 1859, s. 200-201. R. Romanski, 1994'te yazdığı monografide, hanın kaçışının Lehistan birliklerinin ilerleyişini sağladığını iddia etmiştir. R. Romanski, **Berezteçko 1651**, Varşova 1994, s. 187-189. V. A. Golobutski, hanın hileyle savaş alanından ayrıldığını ve bu durumun da Hetman Hmelniçkiy'ı zora soktuğunu dile getirmiştir. V. A. Golobutski, **Diplomatçeskaya İstoriya Osoboditelnoy Voyni Ukrainskoho Naroda 1648-1654 gg.** Kyiv 1992, s. 151. Genel anlamda en makul eleştiri ise "*Ortak zaferler Kozak zaferi, ortak yenilgiler Tatar ihaneti...*" şeklindeki söylemiyle Amet-Han Şeyhumerov tarafından yapılmıştır. Şeyhumerov, "İzmena Hana vı Bitve...", s. 34.

²²⁷ Ferhad (Turanlı) Gardaşkanoglu, "Osmanlı-Ukrayna Münasebetleri", **Tarih ve Medeniyet**, S: 13, İstanbul 1995, s. 43-44.

²²⁸ Şeyhumerov, "İzmena Hana vı Bitve...", s. 43.

kırk bin Zaporog Kozacı ile birlikte Osmanlı Devleti'nin yanında yer almaya hazır olduğunu bildirmiştir²²⁹. Aynı zamanda hetman diplomatik çevreleri de etkisi altına almak adına şeyhülislama yazdığı bir mektupta İstanbul'daki esaret günlerinden bahsederek o vakitlerde İslâmiyet'i benimsediğini ifade etmiştir²³⁰.

Bir taraftan o dönemde Moskova'da, Çar Aleksey Mihayloviç'in baş danışmanı olan Patrik Nikon'un öncülüğünde gerçekleştirilen reform hareketi etkiliydi. Bu hareket Ortodoks sistemini eski Grek düşüncesine göre yeniden düzenlemeyi ve Ukrayna Kozak Hetmanlığı'nı da böylelikle Çarlık Rusya dairesine almayı savunmaktaydı. Hetman Hmelntskiy ise 1648-49 tarihleri arasında giriştiği Kozak-Kırım ortaklığının somut olarak bir karşılığını alamamasından ötürü artık çok yönlü politikasını Çarlık Rusya nezdinde kullanmaya başlamıştı. Nitekim Zaporog Kozaklarının elçisi Nisan 1653'te himaye teklifini çara götürünce, çar da bu teklifi Haziran ayında kabul etmiştir. Ardından Nisan 1654'te Çar Aleksey Mihayloviç, Zaporog Kozakları ile müştereken Lehistan üzerine bir saldırı düzenlemiştir. Bu saldırının esas maksadı Beyaz Rusya'yı, Lehistan'dan kopararak Doğu Slavlarını, Moskova'nın egemenliğine almak olmuştur²³¹.

İşgal hareketinde Beyaz Rusya dışında Litvanya ile Livonya da Çarlık Rusya'nın himayesine dâhil edilmiştir. Sonrasında Pereyaslav Anlaşması olarak bilinen mutabakat nihai şeklini 1654 yılının Ağustos ayında alarak yürürlüğe girmiştir²³². Fakat bir süre sonra Hetman Hmelntskiy, İstanbul ve Bahçesaray ile irtibata geçerek ittifakları yeniden tesis etmeye hazır olduğunu, Moskova ile yapılan iş birliğinin yalnızca Lehistan'ı hedef aldığını bildirmiştir²³³. Buna dayanarak Kırimlı Şeyh Muhammed Efendi'nin, "Vakâyi'-i Kırim Mecmuası"nda belirttiğine göre İslam Giray Han, "*Lehlilerle muharebeye girişi uzun vuruşmalardan sonra düşmanı mağlup ederek, onlarla dahi beş kita top iki yüz bin altun, seksen bin kuruşluk riyal*

²²⁹ Bartl, "XVII. Yüzyılda...", s. 310.

²³⁰ Öztürk, "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında...", gös. yer.

²³¹ Öztürk, **a.g.m.**, s. 77-79.

²³² Ukraynalı ve Rus tarihçilerin anlaşmayla ilgili olarak farklı görüşleri mevcuttur. Ukraynalı tarihçilerin çoğu bu anlaşmayı ağırlıklı olarak bir ittifak akdi olarak görürler. Buna karşın Sovyet tarihçileri ise bu mutabakatı Ukrayna Kozak Hetmanlığı'nın, Çarlık Rusya ile "tekrar birleşmesi" olarak nitelerler. Bartl, "XVII. Yüzyılda...", s. 311.

²³³ Bartl, **a.g.m.**, s. 312.

tabir olunan paralarını aldıktan sonra hepsine, hediyelerini, cizye bedellerini göndermek şartıyla müsâlahâ” etmiştir²³⁴.

1655'te meydana gelen I. Kuzey Savaşı ile İsveç, Varşova'ya kadarki Lehistan topraklarını işgal etmeye başlarken Çarlık Rusya ile Ukrayna Kozak Hetmanlığı da Lehistan'a yönelik saldırılar sonucunda Vilnius'u ele geçirip Lviv'i kuşatmışlardır²³⁵. Hetman Hmelniçkiy, aynı sene bir elçilik heyetini İstanbul'a göndermiş ve Eylül ayında hetmana hitaben yazılan nâmeyle Zaporog Kozaklarının, Osmanlı Devleti'nin sınırlarına saldırmamaları şartıyla kendileri için Osmanlı himayesinin devam edeceği teyit edilmiştir. Yani bu nâmeyle birlikte Pereyaslav Anlaşması devletler hukuku açısından herhangi bir sonucu olmayan ve sadece askerî bir ittifak sözleşmesi niteliğinde kalmıştır²³⁶.

7. 1657 ile 1665 Yılları Arasındaki Münasebetler

Bohdan Hmelniçkiy'in ilk eşi Anna Somkova'dan olan Yuriy Hmelniçkiy, babasının 6 Ağustos 1657'deki ölümünden sonra, on altı yaşında olmanın getirdiği tecrübesizlikle hetmanlıkta sadece iki ay (27 Ağustos-21 Ekim 1657) kalabilmiştir²³⁷. Yuriy'in, 21 Ekim günü yönetimden feragat etmesiyle ise yerine İvan Vihovskiy geçmiştir²³⁸. Hetman Vihovskiy ilk başlarda Çarlık Rusya eksenli dış politika sistemini uygulamaya almış ama o dönemde Çar Aleksey Mihayloviç, Zaporog Kozaklarına pek de iyi bir muamelede bulunmamıştır. Hatta bununla ilgili olarak Ceneviz'deki, Mart 1658 tarihli bir papalık raporu, “*Moskovalılar, Kozaklara karşı o kadar kötü davranıyorlar ki Kozak ileri gelenleri, büyük Türk'ten yardım istemek üzere adam gönderdiler.*” notunu kayda almıştır²³⁹.

Hetman Vihovskiy, vassallık talebini Sultan IV. Mehmed'e iletmek üzere elçilik heyetini Nisan'da, İstanbul'a göndermiş lakin müzakerelerden olumlu bir sonuç çıkmayınca 6-16 Eylül arasında Kral II. Jan Kazimir ile Hadiach (Hadyaç, Gadyaç)

²³⁴ Halim Giray, *Gülbün-i Hânân...*, s. 59-60.

²³⁵ Şen, “Kırım Hanlığı'nda...”, s. 37.

²³⁶ Bartl, “XVII. Yüzyılda...”, gös. yer.

²³⁷ Muhammet Şen, “Esaretten Hetmanlığa: Yuriy Hmelniçki (1641-1685)”, *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (2), 2023, s. 1234.

²³⁸ Şen, *a.g.m.*, s. 1235.

²³⁹ Bartl, “XVII. Yüzyılda...”, s. 313.

Anlaşması'nı imzalamıştır²⁴⁰. Bu anlaşmayla Zaporog Kozakları sadece Lehistan'a bağlanmakla kalmamış aynı zamanda ikiye de bölünmüşlerdir. Böylece Lehistan ile yakınlaşma taraftarı olmayan ve Özi Nehri'nin sol kıyısında yaşayan Kozaklar, İvan Sirko önderliğinde Çarlık Rusya'ya meylederken, nehrin sağ kıyısındakiler ise Lehistan'a yönelmişlerdir²⁴¹. Ayrıca aynı anlaşmayla Ukrayna Kozak Hetmanlığı'nın egemenlik haklarına önemli ölçüde sınırlamalar da getirilmiştir. Bilhassa kısıtlamanın dayandığı on altıncı madde şöyledir:

*“Hetman, yabancı himaye arayışına girmeden sadece Lehistan kralına sadık kalmalıdır. Kırım hanı ile dostluk kurabilir ama çarın haşmetini tanımamalı ve Kozaklar, yurtlarına dönmelidirler.”*²⁴²

Hetman Vıhovskiy, ordusuyla birlikte Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın emri altına girip, 1658'in sonlarına doğru Erdel üzerine sefere çıkmıştır. Zaporog Kozakları, sefer sonunda kendi haklarının ihlal edileceğinden duydukları şüpheyle politikalarını değiştirerek Osmanlı Devleti'nin himayesine girmek için Sultan IV. Mehmed'e başvuruda bulunmuşlardır²⁴³. Bunun doğruluğu şu hadiseyle tespit edilmektedir:

Hadiach Anlaşması imzalanmadan kısa bir süre önce Aleksey Trubetskiy'in komuta ettiği Rus ordusu, Ukrayna sahasına yönelmiştir. Durumu haber alan Hetman Vıhovskiy da yaklaşık yüz elli bin Kırım akıncı güçleri ile Lehistan askerlerinden oluşan askerî birlikle Ukrayna'nın, Konotop şehri yakınlarında çarın ordusuna karşı harekete geçmiştir²⁴⁴. Trubetskiy, kendisine bağlı güçlerle saldırıya hazırlanırken Albay Grigoriy Gulyanitskiy da beş bin Zaporog Kozağından oluşan bir müfrezeyle Konotop'a gelmiştir²⁴⁵. 19 Nisan 1659'da, Çarlık Rusya'nın güçlerine destek vermek için yüz elli bininci Rus ordusu şehre ayak basmıştır. Haziran'ın ortalarına kadar Albay Gulyanitskiy'in askerleri, Konotop'u ellerinde tutmuşlar ve nihayetinde Kırım

²⁴⁰ Hruşevskiy, *İstoriya Ukrayini...*, s. 327.

²⁴¹ Şen, “Kırım Hanlığı'nda...”, s. 38.

²⁴² Turanlı, *Kozatska Doba İstorii...*, s. 288.

²⁴³ Kulchynskyy, “Kıyiv Metropolitliği'nin...”, s. 71.

²⁴⁴ Gulnara Abdula, “Konotop: Upuşennaya Vazmojnost Ukrepneniya Nezavisimosti”, *Qasevet*, No: 37, Kırım 2010, s. 58.

²⁴⁵ Abdula, gös. yer.

akıncı güçlerinin saldırılarıyla yıpranan Trubetskıy, Konotop'tan geri çekilmek mecburiyetinde kalmıştır²⁴⁶.

Savaşta toplam otuz bin Rus askeri öldürülmüş, elli voyvoda dâhil olmak üzere on beş bin kişi esir edilmiştir²⁴⁷. Buna mukabil Zaporog Kozakları, Lehistan birlikleri ve Kırım akıncı güçlerinden oluşan müttefik ordusunun kaybı sadece on bin kişiden ibaret olmuştur. Lakin Osmanlı Devleti'nin çavuşlarından Hasan Ağa harbin bitiminde Rus askerlerinin eline esir düşmüştür. Hasan Ağa'nın ifadelerine göre Hetman Vıhovskıy daha muharebe başlamadan önce yüz kişilik bir elçilik heyetini İstanbul'a göndermiştir. Bu heyetin başında bulunan elçi Yarema Petranovskıy da Sultan IV. Mehmed'in, Hetman Vıhovskıy'ı himayesi altına aldığı ve bunu da çara ilettiklerini ama elçilik heyetinin Konotop Savaşı'ndan sonra yola çıktığını belirtmiştir²⁴⁸.

Vıhovskıy, hakkındaki iddialar (hazineyi hoyratça harcaması, Lehistan yanlısı olması...) nedeniyle 17 Ekim 1659'da hetmanlığı, Yuriy Hmelnitskıy'a devretmiştir. Bu dönemde Zaporog Kozakları, İstanbul başta olmak üzere zaman zaman Anadolu'ya saldırmışlardır. Öyle ki sultan, saldırıları engellemek için onların tahıl taşıyan nakliyat gemilerine baskınlar düzenlemiş ve dolayısıyla bu durum da İstanbul'da bir kıtlık sürecini başlatmıştır²⁴⁹. Bunun dışında Yüksek rütbeli bir Kozak papası idaresindeki on beş kişiden oluşan elçilik heyeti, Mart 1662'de Sultan IV. Mehmed'in huzuruna çıkmıştır. Sultan, Nisan ayında sadakat yemini etmeleri halinde Zaporog Kozaklarını tekrardan himayesine alacağını Hetman Hmelnitskıy'a bildirmiştir. Hatta bu anlamda Temmuz veya Ağustos gibi hetmana, bayrak ve hetmanlık nişanı gönderildiği de söylenmektedir²⁵⁰.

Hetman Hmelnitskıy, muhtemelen Lehistan'ın koruyuculuğunu istediğinden, Sultan IV. Mehmed'in kendisine göndermiş olduğu teşrifatı kabul etmemiştir²⁵¹. Akabinde de Zaporog Kozakları arasında zuhura gelen bir iç karışıklık hetmanlık

²⁴⁶ Abdula, gös. yer.

²⁴⁷ Kulchynskyy, "Kıyiv Metropolitliği'nin...", s. 71.

²⁴⁸ Kulchynskyy, **a.g.e.**, s. 73.

²⁴⁹ Bartl, "XVII. Yüzyılda...", s. 305.

²⁵⁰ Bartl, **a.g.m.**, s. 315.

²⁵¹ Bartl, gös. yer.

idaresini sıkıntıya düşürmüştür. Bunun sonunda Hmelniıskıy, 1663'te yönetimden ayrılarak Keşiş Gedeon adıyla Çehrin Manastırı'nda giderek orada rahip olmayı yeğlemiştir²⁵². Onun, hetmanlıktan çekilmesiyle doğan anlaşmazlık, iki ayrı hetmanın seçimiyle son bulmuştur. Buna göre Özi Nehri'nin sol kıyısının hetmanı İvan Bryuhovetskıy (1663-68), sağ kıyısının hetmanı da Pavlo Teterya (1663-65) olmuştur²⁵³.

²⁵² Şen, "Esaretten Hetmanlığa...", s. 1236.

²⁵³ Yuriy Hmelniıskıy'ın kayınbiraderi olan Pavlo Teterya, Lehistan taraftarı olduğundan hiçbir zaman Osmanlı Devleti'nin safında yer almamış ve sultanla ittifakın yapılmasını isteyenlere karşı da sert bir politika uygulamıştır. Buna istinaden Nisan 1663'te iki Zaporog lideri, Osmanlı Devleti ile gizli irtibat içinde olduklarından ötürü idam edilmişlerdir. Bartl, "XVII. Yüzyılda...", s. 316-317.

İKİNCİ BÖLÜM

1666 İLE 1792 YILLARI ARASINDAKİ MÜNASEBETLER

1. Hetman Petro Doroşenko Dönemindeki (1665-76) Münasebetler

Pavlo Teterya'dan sonra Sağ Yaka Ukrayna'nın idaresine, 1665 yazında Stefan Opera getirilmiştir. Lakin Opera'nın, bu görevi yalnızca iki ay sürdürebilmesi neticesinde 10 Ekim günü, Kozak Konseyi'nde yapılan yeni seçimle hetmanlık vazifesi Petro Doroşenko'ya verilmiştir²⁵⁴. Hetmanları, devamlı surette Osmanlı Devleti ile iş birliğine iten veya onlara vassallık yolunu açan bazı faktörler vardır. Mesela Moldova, Eflak, Erdel ve Kırım Hanlığı gibi özerk olma arzusu, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde kalan topraklardaki dinî hoşgörü, külfetli olmayan basit ve açık bir vergi sistemi bu unsurların başında gelmektedir²⁵⁵.

Nitekim hem bunlardan hem de Hetman Doroşenko'nun, Pereyaslav Anlaşması ile Hadiach Anlaşması'nı kabul etmemesinden ve Sağ Yaka Ukrayna'yı, Sol Yaka Ukrayna ile birleştirmek istemesinden ötürü kendisi, Osmanlı Devleti ile yakınlık kurmayı yeğlemiştir²⁵⁶. Fakat onun bu tercihi kısa vadeli olmuştur. Çünkü 30 Ocak 1667'de, Lehistan ile Çarlık Rusya aralarındaki on üç yıllık (1654-67) mücadeleyi Andrussova Anlaşması ile sonlandırarak, Ukrayna'nın taksimine hukukî bir kimlik kazandırmışlardır. Böylelikle Sağ Yaka Ukrayna, Lehistan'ın olurken Sol Yaka Ukrayna da Çarlık Rusya'ya bırakılmıştır²⁵⁷.

Andrussova Anlaşması, Ukrayna'yı birleştirmek ve bağımsız bir Ukrayna Kozak Hetmanlığı'nı zuhura getirmek isteyen Hetman Doroşenko tarafından kabul görmemiştir. Aynı zamanda Sol Yaka Ukrayna Hetmanı olan İvan Bryuhovetskiy da

²⁵⁴ 1627'de soylu bir Kozak ailesinin çocuğu olarak dünyaya gelen Doroşenko, Bohdan Hmelnitskiy'in Lehistan'a karşı giriştiği isyan hareketinde Çehrin'de, Kozak topçu birliği sekreterliği vazifesinde bulunmuş, Hmelnitskiy'in ölümünden sonra ise Hetman İvan Vihovskiy'in yanında yer almıştır. Bu dönemde Prlukı Kozak Birliği içerisinde albay olarak görev yapan Doroşenko, Hetman Pavlo Teterya zamanında emir subaylığı görevini ifa etmiştir. 1665'te Çerkası Kozak Birliği'ne albay olarak atanmasından sonra Zaporog Kozaklarının gerçekleştirdiği konseyde hetman seçilmiştir. Şen, "Osmanlı Devleti Himayesinde...", s. 482.

²⁵⁵ Turanlı, **Kozatska Doba İstorii...**, s. 290.

²⁵⁶ Şen, "Osmanlı Devleti Himayesinde...", gös. yer.; **Ukrayna, Rusya, Türkiye (Makaleler Mecmuası)**, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, İstanbul 1915, s. 9.

²⁵⁷ Kavak, "Kazak Akıncıların...", s. 90.

anlaşmayı tasvip etmemiş ve Ocak 1668’de, Doroşenko ile bir görüşme yaparak Çarlık Rusya’ya karşı mücadeleye başlamıştır. Bunun tesiriyle Çar Aleksey Mihayloviç’in askerî kuvveti, Hadiach başta olmak üzere Ukrayna’daki birçok önemki garnizondan çekilmek durumunda kalmıştır. Ancak hetmanın, Çarlık Rusya ile olan bu mücadelesi bir süre sonra Sol Yaka Ukrayna’da yaşayan Kozakların isyanını meydana getirmiştir. Bunu fırsat olarak değerlendiren Doroşenko, hemen Bryuhovetskiy’a muhalif olanların desteğini alarak Sol Yaka Ukrayna’ya girip kontrolü sağlamıştır²⁵⁸.

8 Haziran günü ise kendisini, Sağ ve Sol Yaka Ukrayna (bütün Ukrayna toprakları) hetmanı ilan ederek müstakil bir Ukrayna Kozak Hetmanlığı kurduğunu açıklamıştır. Akabinde Osmanlı Devleti’nin himayesine girmek için Portyanka ile Bilohrud adındaki iki elçisini, 1669 yılının başlarında İstanbul’a göndermiştir²⁵⁹. Elçiler aracılığıyla Hetman Doroşenko, Sultan IV. Mehmed’in hizmetinde ihlâsla çalışacağını, Osmanlı Devleti’ne bağlı olacağını bildirerek sultandan tuğ, âlem ve sancak ricasında bulunmuştur²⁶⁰. Tüm bunlar Doroşenko’ya gönderildiği gibi ayrıca sultanın mührünü taşıyan bir beratla da hetmanlığı teyit edilmiştir²⁶¹. Sonrasında iki devlet arasındaki ortaklığa istinaden şu hususlar belirlenmiştir²⁶²:

- Kırım, Nogay, Çerkes ve Bucak’ta bulunan Osmanlı Devleti’ne bağlı kuvvetler gibi Hetman Doroşenko da emrindeki birliklerle Osmanlı Devleti’nin, Rumeli’de yapacağı seferlerde ve düşmanlarıyla yapacağı savaşlarda sultanın tayin ettiği serdar hizmetinde olacaktır,

- Osmanlı Devleti ya da Kırım Hanlığı tarafından Ukrayna’ya yönelik saldırı düzenlenmeyecektir,

- Hetman Doroşenko’ya yardıma gönderilen Eflak ve Boğdan askerleri, Ukrayna toprakları ile insanlarına zarar vermeyeceklerdir,

²⁵⁸ Şen, “Osmanlı Devleti Himayesinde...”, s. 483.

²⁵⁹ Şen, **a.g.m.**, s. 485.

²⁶⁰ Gardaşkanoğlu, “Osmanlı-Ukrayna...”, s. 45.

²⁶¹ Gardaşkanoğlu, gös. yer; Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi...**, s. 422. Hetmanlık beratı için bk.: **(Belge 5)**

²⁶² D. Bantiş-Kamenskiy, **İstoçniki Malorossiyskoy İstorii 1649-1687**, Tom: I, Maskva 1858, s. 208-212; Şen, “Osmanlı Devleti Himayesinde...”, s. 486-487.

- Osmanlı sultanıyla Kırım hanı, Hetman Doroşenko'dan habersiz özellikle Çarlık Rusya ve Lehistan ile anlaşma yapmayacaktır,
- Zaporog Kozakları vergiden muaf tutulacak ve hetman ölene kadar yahut kendi isteğiyle hetmanlıktan feragat edene kadar bu vazifede kalacaktır,
- Zaporog Kozaklarının din adamları kendi metropolitlerini idare etme hakkına sahip olacaklar ve onlara ait olan ibadet yerlerine zarar verilmeyecektir,
- Zaporog Kozakları, Osmanlı Devleti veya Kırım Hanlığı ile bir bölgeyi ya da şehri ele geçirirlerse orada kalabileceklerdir,
- Zaporog Kozakları ile Türkler arasında bir sorun hâsıl olursa Kozaklar kendi mahkemelerine başvurabileceklerdir.

Muhtemelen Çar Aleksey Mihayloviç, bu maddelerle Hetman Doroşenko'nun yükselişini kabullenememiş olacak ki daha önce Ukrayna'nın sol kıyısına naip sıfatıyla tayin ettiği Demyan Mnohohrişny'ı, 13 Mart'ta hetman olarak tanıdığını duyurmuş ve böylelikle Doroşenko'nun, Sol Yaka Ukrayna'daki hâkimiyeti son bulmuştur²⁶³. Ardından Adil Giray Han'ın desteğiyle Petro Suhoviy, Sağ Yaka Ukrayna'da hetmanlığını ilan etmiştir²⁶⁴. Hanın, Doroşenko'ya karşı muhalif bir tutum takınması Sultan IV. Mehmed'in dikkatinden kaçmamıştır. Bununla birlikte Adil Giray Hanın, Osmanlı Devleti'nin himayesinde bulunan Ukrayna'ya yönelik yaptığı saldırı ve yağma hareketleri bu esnada Zaporog Kozaklarını oldukça rahatsız etmiştir. Durumdan muzdarip olan Hetman Doroşenko, sultandan hanın baskılarına son vermesini istemiştir²⁶⁵.

Diğer yandan Suhoviy, Doroşenko karşısında tutunamayınca Adil Giray Han bu kez Uman Kozak Birliği'nin albayı olan Mihaylo Hanenko'yu, Doroşenko'ya rakip olarak çıkarmıştır²⁶⁶. Lakin Hanenko, 29 Ekim'de Stebliv'da, Doroşenko ile giriştiği mücadeleyi kaybederek Suhoviy ile birlikte Siç'e kaçmak mecburiyetinde

²⁶³ Turanlı, **Kozatska Doba İstorii...**, s. 308.

²⁶⁴ Turanlı, gös. yer.

²⁶⁵ Şen, "Kırım Hanlığı'nda...", s. 27.

²⁶⁶ Doroşenko ve Hanenko arasındaki iktidar mücadelesi için bk.: Hruşevskiy, **İstorîya Ukrayini...**, s. 343-348.

kalmıştır²⁶⁷. Adil Giray Han ise 3 Nisan 1671’de yönetimden el çektirilerek, yerine o vakitlerde Yanbolu-Çölmek Köyü’nde ikamet eden Bahadır Giray’ın oğlu Selim Giray atanmıştır²⁶⁸.

1.1. II. Lehistan Seferi ve Kamanıçe Kalesi’nin Muhasarası (1672)

Osmanlı Devleti ile Lehistan arasındaki münasebetler Sultan IV. Mehmed’in, 1669’dan itibaren Hetman Doroşenko ile Zaporog Kozaklarını himayesine almasıyla gerginleşmeye başlamıştır²⁶⁹. İki yılın devamında Kral I. Michal’in, Ukrayna topraklarını işgale kalkışması ve Zaporog Kozaklarının da yaşadıkları topraklardan ayrılmak istememeleri nedeniyle ilişkiler çıkmaza girmiştir. Krala hitaben yazılan mektuplarda hetmanın, Osmanlı Devleti’nin korumasında olduğu, ona yapılacak bir saldırının veya düşmanlığın direkt sultana yapılmış olarak değerlendirileceği ve dolayısıyla kralın derhal bu gidişatı sonlandırması gerektiği ifade edilmiştir²⁷⁰.

Mektuplara cevaben Kral I. Michal, Doroşenko’nun riyakâr bir siyaset izlediğini, bazen hanın bazen de çarın desteğiyle Lehistan’a saldırdığını, hudut ihlalinde bulunduğunu belirtmiştir²⁷¹. Ayrıca kral, Sultan IV. Mehmed’e “*Ukrayna bize miras olarak kalan ülkemiz ve Doroşenko bizim uyruğumuzdur. Onca zamandır bizim olan bir ülkeyi başkasına vermeye bir asinin hakkı yoktur.*” demekten de çekinmemiştir²⁷². Kral I. Michal’in söylemlerine karşılık, Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa tarafından kaleme alınan mektupta Zaporog Kozaklarının, Osmanlı Devleti’nin tebaası oldukları, kralın Ukrayna üzerinde herhangi bir hakkının bulunmadığı söylenerek Sultan IV. Mehmed’in, 5 Mayıs günü sefere çıkacağı ve sınıra yaklaşıldıkça da her menzilin hükmünün farklı olacağı haber verilmiştir²⁷³.

Ayrıca krala, “*Kozaklar önceden bağımsız iken barış ve güvenceyle sizin yönetiminize girmiştir. Verilen güvencelere aykırı olarak yaptığımız baskı ve eziyet yüzünden dayanamayıp sizden yüzden çevirmiş ve Kırım hanının korumasına*

²⁶⁷ Şen, “Osmanlı Devleti Himayesinde...”, s. 485.

²⁶⁸ Halim Giray, **Gülbün-i Hânân...**, s. 63.

²⁶⁹ **Ukrayna, Rusya, Türkiye...**, s. 10.

²⁷⁰ Turanlı, “XVII. Yüzyıl Türk Kaynaklarına...”, s. 207.

²⁷¹ Mehmet İnbaşı, “Kamanıçe’de Türk İdaresi”, **Omeljan Pritsak Armağanı**, Ed.: Mehmet Alparğu - Yücel Öztürk, Sakarya Üniversitesi Yayınları, No: 51, Sakarya 2007, s. 632.

²⁷² Aydın, “Tarih Boyunca...”, s. 37.

²⁷³ İnbaşı, “Kamanıçe’de Türk İdaresi...”, gös. yer.

sığınmışlardır. Yirmi yıldır sizinle savaşıyorlar. Sonunda devletimizin korumasına girmişlerdir. Buna miras ülke nasıl denilir? Onca zamandır sizinle savaşan bir ulusa saldırmak ve ona sahip çıkmak ne demektir?” şeklinde imalı bir soru da sorulmuştur²⁷⁴. Mektupların, Kral I. Michal tarafından dikkate alınmaması, Lehistan'ın saldırılarıyla beraber Ukrayna topraklarının tehlikeye düşmesi ve bunun sonucunda da Hetman Doroşenko'nun, Osmanlı Devleti'nden yardım talep etmesi üzerine Sultan IV. Mehmed, II. Lehistan Seferi'ne çıkma kararı vermiştir²⁷⁵. Ardından 27 Mart 1672'de, Gazzez Ahmed Ağa aracılığıyla I. Selim Giray Han'a, bir hatt-ı hümayûn göndererek ordusuyla birlikte sefere katılmasını emretmiştir²⁷⁶.

30 Nisan'da, Sultan IV. Mehmed'in tuğu Tunca Nehri kenarındaki Çukur Çayırı'na dikilerek otağ-ı hümayûn kurulmuş ve kendisi bizzat ordunun başına geçerek Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa ve maiyetindekilerle beraber 4 Haziran günü Edirne'den, Lehistan'a doğru hareket etmiştir²⁷⁷. Bu esnada Hetman Doroşenko da beş yüz Zaporog Kozacıyla birlikte orduya dâhil olmuştur. Osmanlı askerleri, Rumeli'de sağ kol olarak adlandırılan Kırım-Karadeniz ticaret yolunu kullanarak Çömlek Köyü'ne akabinde de Değirmen Deresi, Yenice-i Kızılağaç, Saray Menzili, Karinabad, Aydos, Ilıca, Sucular, Divine, Evşenli, Musa Bey Karyesi, Kurnalı Dere, Karasu, Babadağı, Uzun Ali Çayırı, İsakçı, Kartal ile Kirekol'u geçerek 14 Temmuz'da, Prut Nehri kenarındaki Zerniş'e ulaşmışlardır²⁷⁸.

20 Temmuz'da, Çoçora ve 3 Ağustos'ta Turla Nehri kenarındaki Pınarbaşı (Köprübaşı)'na varıldığında durumu haber alan Lehistan birlikleri, İzvançe Kalesi'nden firar etmişlerdir. Ertesi gün Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa, kaleyi ele geçirerek Küçük Mehmed Paşa'yı buranın muhafazasıyla görevlendirmiştir. Bu sırada I. Selim Giray Han, Lehistan'daki Bar Kalesi civarında bulunmaktaydı²⁷⁹.

²⁷⁴ Aydın, “Tarih Boyunca...”, s. 37-38.

²⁷⁵ Turanlı, “Viyskovi Pohodi...”, s. 54-55.

²⁷⁶ Kulchynskyy, “Kıyiv Metropolitliği'nin...”, s. 90.

²⁷⁷ Mücteba İlgürel, “Osmanlı-Ukrayna Münasebetlerinin Başlaması”, **Bellekten**, C: LX, S: 227, 1996, s. 162.

²⁷⁸ Muhammet Şen, “I. Selim Giray'ın Hanlık Döneminde Osmanlı-Lehistan Savaşlarında Kırım Kuvvetleri 1671-1704”, **Karadeniz Araştırmaları**, S: 38, 2013, s. 59-60.

²⁷⁹ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi...**, s. 423.

Dolayısıyla han, 8 Ağustos'ta kaleden ayrılarak Ladjin Kalesi yakınlarına gelerek 14 Ağustos'ta Pınarbaşı'ndaki Osmanlı ordusuna katılmıştır²⁸⁰.

Toplamda kırk dört menzilden geçilip yetmiş üç günde Kamanıçe Kalesi önlerine gelen Osmanlı-Kırım-Kozak kuvvetleri, muhasara için hazırlıklara başlayıp orduyu üç kısma ayırmışlardır. Anadolu askerleriyle Muhasip Mustafa Paşa sağ kolda, Sivas, Karaman vilayet askerleriyle Kaymakam Kara Mustafa Paşa sol kolda, Rumeli askerleriyle Fazıl Mustafa Paşa orta kolda yerini almıştır²⁸¹. 18-27 Ağustos 1672'de yapılan şiddetli top atışları neticesinde ilk olarak kalenin anahtarı, Komutan Stanislav Potocki tarafından Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'ya verilmiştir. 2 Eylül'de Sultan IV. Mehmed, Kamanıçe Katolik Katedrali'ni camiye çevirerek ilk Cuma namazını burada edâ etmiştir²⁸². Sonrasında kaleye dizdar ve kadı atamış, Özi Beylerbeyi Vezir Halil Paşa'yı kalenin muhafızlığına getirmiştir²⁸³.

Kamanıçe Kalesi fethedildikten sonra Sultan IV. Mehmed, Lehistan içlerine doğru ilerleyerek Podolya'yı da almak istemiştir. Bunun üzerine Kral I. Michal'in ikametgâhı olan İlbav (Lemberg-Lviv) Kalesi'nin fethi için, Halep Valisi Kaplan Mustafa Paşa serdar tayin edilmiş, I. Selim Giray Han ile Hetman Doroşenko'nun yanı sıra Anadolu, Rumeli, Sivas ve Karaman eyalet askerleri de bu vazifeyle görevlendirilmişlerdir²⁸⁴. İlbav tazyike başlanınca Kral I. Michal, elçiler vasıtasıyla barış talep etmiştir. Böylece 14-18 Ekim arasında yapılan müzakerelerde Bucaş Anlaşması imzalanarak şu esaslara hükmedilmiştir²⁸⁵:

- Osmanlı Devleti, Avrupa'da herhangi bir devletle harbe girerse Lehistan bu devlete yardımda bulunmayacaktır,

- Osmanlı ordusuna katılmak isteyen Lipka Tatarlarının can ve mallarına dokunulmayacak, Osmanlı topraklarına göç etmek isteyenlere engel olunmayacaktır,

²⁸⁰ Şen, "Kırım Hanlığı'nda...", s. 44.

²⁸¹ Şen, **a.g.e.**, s. 45.

²⁸² Kulchynskyy, "Kıyiv Metropolitliği'nin...", s. 93.

²⁸³ İnbası, "Kamanıçe'de Türk İdaresi...", s. 634.

²⁸⁴ Mustafa Naîmâ Efendi, **Tarih-i Naîmâ...**, II..., s. 199; Şen, "I. Selim Giray'ın...", s. 60-61.

²⁸⁵ Ferhad (Turanlı) Gardaşkanoğlu, "Ukrayna, Osmanlı Himayesinde", **Tarih ve Medeniyet**, S: 15, İstanbul 1995, s. 43; Mehmet İnbası, "Osmanlı-Lehistan Harplerinde Sefer Yolu ve Tuna Nehrinin Stratejik Önemi (XVII. Yüzyıl)", **Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Uluslararası Üçüncü Sempozyum Tebliğleri**, Romanya 2006, s. 483-484.

- Lehistan'ın, İslam Giray Han'dan beri Kırım Hanlığı'na vermeyi taahhüt ettiği vergi yine her yıl Kırım hazinesine gönderilecek, buna karşılık I. Selim Giray Han hiçbir suretle Lehistan'a saldırı düzenlemeyecektir,

- Lehistan, Osmanlı Devleti'ne her yıl yirmi iki bin altın ödeyecektir,

- Kırım akıncı güçleri veya Zaporog Kozakları tarafından Lehistan'a saldırı yapılmayacaktır. Şayet bir saldırı olursa Kamaniçe muhafızına haber verilecek ve saldırılar durdurulmadığı takdirde Lehistan o yılın vergisinden muaf tutulacaktır,

- Podolya'daki kırk sekiz palanga Osmanlı Devleti'ne teslim edilecektir.

1.2. Osmanlı-Lehistan Savaşlarına Son Verilmesi ve İzvançe (Zuravno) Anlaşması (1676)

Bucaş Anlaşması'nda yer alan vergi ödeme durumu Lehistan Diet'i tarafından uygun görülmemiş ve parlamento müzakereyi reddetmiştir²⁸⁶. Bunun üzerine Lehistan'a ikinci bir sefer kararı alınarak, Özi Valisi Hüseyin Paşa bölgeye gitmiştir. 31 Mayıs 1673'te, Sultan IV. Mehmed'in tuğları açılmış, 30 Haziran günü Çukur Çayırı'nda yirmi dört saat dinlenilmiş ve 7 Ağustos'ta, İsakçı'ya varılmıştır²⁸⁷. 1 Eylül'de Kral I. Michal'e elçi gönderilerek Bucaş Anlaşması'na uyması emredilmiştir. Telkinler sonuçsuz kalınca 11 Kasım'da, Lehistan ile Osmanlı Devleti arasında Hotin önlerinde bir muharebe yapılmıştır. Jan Sobieski öncülüğündeki askerler, bu muharebede Hotin Kalesi'ni almaya muvaffak olmuşlardır. Galibiyeti Sobieski'ye, Lehistan tahtının yolunu açmıştır²⁸⁸.

Hotin mağlubiyetinden sonra Osmanlı askerleri zorlu kış şartları ve yiyecek yetersizliğinden dolayı sıkıntı çekmeye başlamışlardır²⁸⁹. 1674'ün ilkbaharında, Babadağı'ndan hareket edilerek Çoçora'ya gelinmiş ve 8 Ağustos'ta, Ladjin'e hücum edilmiş fakat bundan bir sonuç alınamamıştır²⁹⁰. En sonunda 17 Ekim 1676'da imzalanan İzvançe Anlaşması ile Bucaş'ta kararlaştırılan vergi kaldırılarak, Paliçe ile

²⁸⁶ İlgürel, "Osmanlı-Ukrayna...", s. 163.

²⁸⁷ İnbaşı, "Osmanlı-Lehistan Harplerinde Sefer Yolu ve Tuna Nehrinin...", s. 484.

²⁸⁸ İnbaşı, **a.g.m.**, s. 485.

²⁸⁹ Veled Çelebi, "Kamaniçe Feryadnâmesi", **Türk Yurdu**, C: IV/20, 1926, s. 112.

²⁹⁰ İnbaşı, "Osmanlı-Lehistan Harplerinde Sefer Yolu ve Tuna Nehrinin...", s. 485.

Piyaçerko kalelerinin Lehistan'a bırakılmasına ve Osmanlı Devleti'nin de Podolya üzerindeki hâkimiyetinin tanınmasına kanaat getirilmiştir²⁹¹.

İzvançe Anlaşması'nın görüşmeleri yapılırken Zaporog Kozaklarının komutanı olan İvan Sirko, Kırım'daki Bahçesaray ile Akmescit (Simferopol)'e bir saldırı tertip etmiştir. Bundan mütevellit Sultan IV. Mehmed'in şu mektubu yazarak Zaporog Kozaklarına teslim olmalarını ve Osmanlı Devleti'nin himayesine girmelerini söylediği rivayet olunmaktadır:

*“Ben Muhammed'in oğlu, güneş ve ayın kardeşi, Tanrı'nın torunu ve veziri, Makedonya, Babil, Kudüs, yukarı ve aşağı Mısır'ın hükümdarı, imparatorların imparatoru, hükümdarların hükümdarı, hiç yenilmemiş harikulade savaşçı, Hz. İsa'nın kabrinin yılmaz bekçisi, Tanrı tarafından seçilmiş mütevellinin ta kendisi, Müslümanların ümidi ve huzuru, Hristiyanların kahredicisi ve koruyucusu olan ben, sultan size emrediyorum Zaporog Kozakları kendi rızanızla ve direnmeden bana teslim olun ve saldırılarınızla beni rahatsız etmekten vazgeçin.”*²⁹²

Buna karşılık Zaporog Kozaklarının da şöyle bir mektup kaleme aldıkları iddia edilmektedir:

*“Sen Türk iblisi, lanetli şeytanın kardeşi ve arkadaşı ve bizzat Lüsifer'in kâtibi! Ne biçim bir savaşçısın? Şeytan ve ordun bununla yemlenir. Hristiyan oğullarından asla kendine tebaa yapamayacaksın, senin ordundan korkmuyoruz, seninle karadan ve denizden savaşacağız. Sen Babilli aşçı yamağı, Makedonyalı tekerlek tamircisi, Kudüslü biracı, İskenderiyeli keçi yüzücüsü, yukarı ve aşağı Mısır'ın domuz çobanı, yılanın torunu, bu dünyanın ve öbür dünyanın budalası, Tanrı'nın aptalı, domuzun burnu, mezbaha iti, vaftizlenmemiş alın, şeytan haşlasın! Kozaklar işte sana böyle cevap veriyor, iğrenç balgam topağı! Sen gerçek Hristiyanları yönetmekten acizsin. Ay gökte, yıl kitapta, buradaki gün ile oradaki gün aynı, onun için git öp!”*²⁹³

²⁹¹ İlgürel, “Osmanlı-Ukrayna...”, gös. yer.; Şen, “I. Selim Giray'ın...”, s. 63.

²⁹² Victor A. Friedman, “The Zaporozhian Letter to the Turkish Sultan: Historical Comment and Linguistic Analysis”, **Slavica Hierosolymitana**, Vol: 2, 1978, s. 28.

²⁹³ Friedman, gös. yer.

Söz konusu mektubun farklı versiyonları bulunsa da genel görüşe göre hiçbirinin Osmanlı arşivlerinde yer almadığı, yazılmış olsa bile Sultan IV. Mehmed'e gönderilmediği tahmin edilmektedir. Aynı zamanda 1880-91 yılları arasında Rus ressam İlya Yefimoviç Repin, mektubun yazım aşamasını tasvir eden bir tuval yapmıştır. Onun, bu çalışması halen daha Rusya Devlet Müzesi'nde sergilenmektedir²⁹⁴.

2. Hetman Yuriy Hmelniçki Dönemindeki (1677-81) Münasebetler²⁹⁵

Sol Yaka Ukrayna'da, 1672 yılının Mart'ında bir iktidar değişikliği yaşanmış ve İvan Samoyloviç, Demyan Mnohohrişniy'ı hetmanlıktan uzaklaştırarak Çar Aleksey Mihayloviç'in desteğiyle Sağ Yaka Ukrayna'yı ele geçirmeyi planlamıştır²⁹⁶. Bunun farkında olan Hetman Doroşenko, Sultan IV. Mehmed'den yardım istemek üzere Eylül 1673'te, oğlunu İstanbul'a göndermiştir. Doroşenko'nun oğlu, "*Mutad hilat ve kılıç hediyesiyle, Ukrayna'ya inmekte olan Moskovalılara karşı koyabilmek için, Doroşenko'nun paşalardan yardım göreceği sözünü almış olarak*" Siç'e dönmüş ve akabinde bin beş yüz kişilik birlik hetmana gönderilmiştir²⁹⁷. Buna rağmen 1674'ün başlarında Samoyloviç, çarın askerleriyle Özi Nehri'ni geçerek mühim bir direnişle karşılaşmadan Sağ Yaka Ukrayna'yı işgal etmiştir²⁹⁸.

Hadiseyi haber alan Doroşenko, hemen payitahtı konumundaki Çehrin'e geçmiştir. İlk gönderilen yardımın yetersiz olması sebebiyle bir kez daha Sultan IV. Mehmed ile I. Selim Giray Han'dan destek talep edilmiş ve nihayetinde gerekli olan yardımlarla Doroşenko, Samoyloviç tehlikesinden kurtulmuştur. Yalnız Doroşenko, 1676'da hetmanlık haklarını Samoyloviç'a devredince daha önce sultandan aldığı nişanlarla tabiiyet alametlerini Moskova'ya yollamış ve bu sebeple sultanın nezdinde bir hain sıfatına bürünmüştür. Böylelikle o zamana kadar Yedikule Zindanları'nda

²⁹⁴ Serdar Tuna, "Türk Sultanına Mektup Yazan Zaporogian Kozakları", **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi**, Yıl: III, S: IV, 2014, s. 38-39.

²⁹⁵ Evvelki hetmanlık dönemleri birinci bölümde anlatılmıştır.

²⁹⁶ Türkmen, "XVII. Asrın İkinci...", s. 165.

²⁹⁷ Bartl, "XVII. Yüzyılda...", s. 322.

²⁹⁸ Türkmen, "XVII. Asrın İkinci...", gös. yer.

mahpus olan Yuriy Hmelniŭskiy, 1677 baharında serbest bırakılarak Sağ Yaka Ukrayna'nın idaresine getirilmiştir²⁹⁹.

Esasında Yuriy, hem Bohdan Hmelniŭskiy'in soyadını taşıyor olması hem de Petro Doroŭenko'ya karşı bir alternatif hetman olarak düşünülmesi sebebiyle Osmanlı Devleti'nin elinde esir tutulmuştu³⁰⁰. Ayrıca Sultan IV. Mehmed'in beklentilerine pek de cevap verememekteydi. Dolayısıyla onun, Doroŭenko yerine hetman tayin edilmesi büyük bir hataydı. Nitekim bu durum dönem kayıtlarına şöyle yansımıştı³⁰¹:

“Edirne'ye ihzar olup belki bir mahallinde lazım ola deyu ferman-ı padişahî ile Yedikule'de beş-altı seneden mütecâviz mahpus olan Yorgi Ehmelicki...”

“Mukaddema hetmanlıkta papaslık ihtiyar edip, kendi halinde azade iken Bucak Tatarına giriftar ve ol takrib ile Edirne'ye ihzar ve beş altı seneden beri Yedikule'de mahpus olan Yorgi Ehmilicki hetmanlığa münasip görülüp...”

2.1. Çehrin Kalesi'nin Muhasarası (1678)

Sultan IV. Mehmed, Çarlık Rusya'nın 1676'da işgal ettiği Çehrin Kalesi'ni geri almak için 1677'de bir sefer planlamıştır. Yüksek bir kayanın üzerine inşa edilen kalenin etrafı bataklıklarla dolu olduğu için fethin az sayıdaki askerle yapılmayacağı uygun görülmüştür³⁰². Bunun üzerine sefere ayrıca I. Selim Giray Han da davet edilmiştir. Osmanlı ve Kırım kuvvetleri, 4 Ağustos 1677'de kaleyi muhasaraya başlamışlardır. 17-23 Ağustos günlerinde kaleye yönelik yapılan şiddetli taarruzlara rağmen kale ele geçirilememiştir³⁰³.

²⁹⁹ Hruŭevskiy, *İstoriya Ukrayini...*, s. 353.

³⁰⁰ Ŗen, “Esaretten Hetmanlığa...”, s. 1239. Muhammet Ŗen, “İskoç General Patrik Gordon'un Gözüyle İlk Osmanlı-Rus Savaşı: I. Çehrin Seferi 1677”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 18/2, 2018, s. 346.

³⁰¹ Ŗen, “Esaretten Hetmanlığa...”, s. 1240.

³⁰² Ferhat Turanlı, “The Chyhyryn Military Campaign of the Turkish Army in Right-Bank Ukraine: Causes and Historical Consequences”, *Tarih Dergisi*, S: 70 (2), İstanbul 2019, s. 41.

³⁰³ Turanlı, *a.g.m.*, s. 42.

27 Ağustos'ta Çar III. Fyödör Alekseyev'in askerleri, Özi Nehri'nin sağ kıyısına geçmeyi başarınca ve gün sonuna kadar sayıları otuz bini bulunca 29 Ağustos'ta, Serdar İbrahim Paşa muhasaranın kaldırılması emrini vermiştir³⁰⁴. Alınan bu yenilgi sultanın öfkesine neden olmuş ve Çatalca'da, Sultan IV. Mehmed'in huzuruna çıkan Serdar İbrahim Paşa, *"Defol yaşlı köpek! Çehrin gibi küçük bir kaleyi alamadın, hazineyi boşuna harcadın, kaleyi alacak kadar top ve tüfeğe sahip değil miydin? Nedir kaleyi ele geçirememene sebep?"* sözleriyle azarlanarak Yedikule Zindanı'na hapsedilmiş, yerine ise Abaza Kör Hüseyin Paşa atanmıştır³⁰⁵.

İlk muhasaranın başarısız olmasında I. Selim Giray Han da suçlu görülerek hanlık yönetiminden alınmış ve yerine Murad Giray tayin edilmiştir³⁰⁶. Murad Giray Han, 1678'in başlarında Çar III. Fyödör Alekseyev'e hitaben Kırım Tatar dilinde yazmış olduğu mektupta *"Moskof çarı [III. Fyödör Alekseyev], padişah hazretlerinin [Sultan IV. Mehmet] arzusuna uygun olarak Barabaşlar ile Kyiv'den elini çekerse ve ayrıca eski dostane ilişkiler tekrardan tesis edilirse Moskof çarının ülkesine ve hiçbir zarar gelmeyecektir. Eğer çar sözlerimizi dinlemez ve iki devlet arasındaki dostluğa katkıda bulunmaz ise Allah'ın yardımıyla Hızır İlyas gününde Tatar ordusu Moskof'a karşı harekâta hazır olacak."* demiştir³⁰⁷.

Söz konusu mektup neticesiz kalmış olacak ki Çehrin Kalesi'ni almak için 11 Nisan 1678'de tekrardan harekete geçilmiş ve kalenin fethi için bu defa Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa görevlendirilmiştir³⁰⁸. Yetmiş bin askerden oluşan Osmanlı ordusu, Dobruca'da otuz binden mürekkep olan Kırım akıncı güçleriyle birleşmiştir. Ayrıca Hetman Hmelıtskiy'in da muhasaraya dört bin Kozak ile destekte bulunduğu bilinmektedir³⁰⁹. Çehrin halen Çarlık Rusya'nın idaresinde olduğundan şehrin savunması ilk seferde olduğu gibi yine Grigoriy Grigoriyevič Romodanovskiy ile Sol Yaka Ukrayna Hetmanı İvan Samoylovıç'a verilmişti³¹⁰.

³⁰⁴ Şen, "Kırım Hanlığı'nda...", s. 63.

³⁰⁵ Şen, **a.g.e.**, s. 64.

³⁰⁶ Hasan Karaköse, "Çehrin Seferi ve Osmanlının Ukrayna Politikası", **Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu**, Kasım 2000, s. 158.

³⁰⁷ Turanlı, "The Chyhyryn Military...", gös. yer.

³⁰⁸ Karaköse, "Çehrin Seferi...", gös. yer.

³⁰⁹ Kahraman Şakul, **Çehrin Kuşatması 1678**, Timaş Yayınları, İstanbul 2022, s. 70.

³¹⁰ Öztürk, "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında...", s. 83.

Samoylovıç'ın emrinde ise o vakitlerde yaya ve piyade olmak üzere toplamda otuz veya elli bin kadar asker bulunmaktaydı³¹¹.

11 Ağustos 1678'de bilinmeyen bir sebepten dolayı Romodanovskiy ile Samoylovıç kale savunmasını bırakarak kendi birliklerini Tasma (Tyazmin-Tasmin) Nehri'nin öte kıyısına çekmişlerdir³¹². Romodanovskiy ayrıca Çehrin'deki kale ve tabyaların yıkılması için emir vermiş olsa da bunda başarıya ulaşamamıştır. Çünkü 12 Ağustos günü, Osmanlı askerleri tarafından kale altına atılan iki lağımla Çehrin düşürülmüştür³¹³. 21 Ağustos'ta ise Özi Nehri'nin iki yanında bulunan Kyiv, Çehrin, Çerkası ve Uman bölgelerindeki irili ufaklı tüm askerî merkezler kayda geçirilmiştir. Buna göre kale ve palangaların dağılımı şöyledir³¹⁴:

	Askerî Merkez	Sayı
1	Bila Tserkva	23
2	Çerkası	13
3	Çehrin	30
4	Kaliniv	44
5	Kaniv	13
6	Kyiv	39
7	Mohilev	17
8	Pavoliç	31
9	Pereyeslav	58
10	Tırhoviç	9
11	Uman	43
Toplam		320

³¹¹ Şakul, **Çehrin Kuşatması...**, gös. yer.

³¹² Öztürk, "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında...", gös. yer.

³¹³ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi...**, s. 432.

³¹⁴ Aydın, "Tarih Boyunca...", s. 39.

Fethin ardından hem Sultan IV. Mehmed hem de Murad Giray Han, 1679'da Özi Nehri'nin alt kısımlarındaki kaleleri güçlendirmeye daha fazla ehemmiyet vermiş ve her ihtimale karşı Zaporog Kozaklarının tamamen Karadeniz'e çıkışlarını engellemek için uğraşmışlardır³¹⁵. Tabii bu durum Hetman Sirko'yu rahatsız etmiş ve bunun üzerine Sirko, Ukrayna Kozak Hetmanlığı ile Kırım Hanlığı arasındaki esir değişimi konusunu gündeme getirmiştir. 1677 yılının Ekim ayı sonunda Sol Yaka Ukrayna Hetmanı İvan Samoyloviç, çarın diplomatı olan Vasiliy Mihayloviç Tiyapkin'e, Çehrin yakınından dönen hanın, Hetman İvan Sirko ile esirlerin değişimleri hususunda üç yıllığına anlaşma imzaladığını söylemiştir³¹⁶.

1678 senesi boyunca yapılan görüşmelerin sonuçsuz kalmasıyla Murad Giray Han, Hetman Sirko'ya bir kez daha esir değişimi yapmak niyetinde olduğunu belirtmiştir. Nisan 1679'da Siç'ten, Kırım'a giden bir Tatar, Hetman Sirko'nun Zaporog Kozaklarıyla konuştuğunu ve ellerinde bulunan Kırımlılar ile Kozakların değiştirilmesi için talimat vereceğini duyurmuştur. Konu ile ilgilenmesi için de Hüseyin Murza Muravskiy görevlendirilmiştir³¹⁷. Zaporog Kozakları, 13-23 Mayıs'ta esirlerin değişimi ve fidyeleri için ateşkes yapılması maksadıyla Bahçesaray'a gelmişlerdir³¹⁸. 1680 yılının Mayıs'ında Konskiye Vodı'da, Zaporog binbaşısı kalgay ile nureddinin başkanlık yaptığı hanlık heyetiyle bir toplantı yapmıştır. Lakin Kırım tarafı esir değişiminin şartlarını tartışmak yerine Bohdan Hmelniçkiy zamanında

³¹⁵ Özi bölgesindeki kalelerin güçlendirilmesi görevi Defterdar Ahmed Paşa'ya verildiği gibi paşa aynı zamanda Ukrayna'nın sınır kontrolünü sağlamak için bölgede iki kale daha inşa etmiştir. Turanlı, "The Chyhyryn Military...", s. 47; Karaköse, "Çehrin Seferi...", s. 160.

³¹⁶ K. A. Kaçegarov, "Atnaşeniya Zaporojkskoy Seçi sı Reçyu Paspalitoj, Partoj i Kırımom vı Pasledniye Godı Jizni Koşevovo Atamana İvana Serko", **Stati**, No: 2, 2011, s. 4-5.

³¹⁷ 1670'li yıllarda Ukrayna Kozak Hetmanlığı ile Kırım Hanlığı arasındaki görüşmelere bir diplomat olan Lipka Tatarı Hüseyin Murza Muravskiy de iştirak etmiştir. Kendisi daha 1667'de Kral Jan Kazimir tarafından diplomatik bir görevle "güney ülkelerine" gönderilmişti. 1672-76 tarihlerinde Lehistan ile Osmanlı Devleti arasında vuku bulan savaşın başında birçok Lipka Tatarı, Osmanlı Devleti'nin tarafına geçmişti. Onların arasında 1672'deki Buçaş Anlaşması'na tercüman sıfatıyla katılan Muravskiy de vardı. O, 1674'te kral tarafından Bar beyi olarak vazifelendirilmiş, 1675'te de I. Selim Giray Han ile görüşmek üzere elçi olarak Kırım'a gönderilmiştir. Tüm bunlara ilaveten Polonyalı araştırmacı Jan Perdenya, 1676'da Muravskiy'in, Gazi Kirman Kalesi'ne bey olarak atandığını ve onun bu görevinin Özi havzasını Karadeniz'deki, Kozak şaykalarına karşı korumada stratejik açıdan önem arz ettiğini aktarmaktadır. Kaçegarov, **a.g.m.**, s. 4.

³¹⁸ Kaçegarov, **a.g.m.**, s. 8.

gerçekleştirilen ittifak modelindeki gibi bir askerî ortaklık önerisini tartışmaya açınca esir değişimi konusu kapatılmıştır³¹⁹.

Çar III. Fyodor Alekseyiç, 3 Ocak 1681’de Murad Giray Han’a gönderdiği elçi vasıtasıyla barış yapma arzusunda olduğunu bildirmiş ve bunun üzerine Sultan IV. Mehmed ile Bahçesaray Anlaşması’nı imzalamıştır³²⁰. Böylelikle Özi ile Aksu arası taraflar arasında tampon bölge kabul edilerek Kyiv’in, Çarlık Rusya’ya bırakılmasına karar verilmiştir³²¹. Ardından sultan, Hetman Hmelniçkiy’ı görevden alarak yerine Boğdan Voyvodası III. George Dukas’ı tayin etmiştir³²². Varşova’daki papalık temsilcisinin 10 Aralık 1681 tarihli raporunda “*Sultan, Ukrayna’yı Boğdan prensine bahşetti ve ona daha önce burada oturan Kozaklar, Boristene’ye geçtikleri için bölgenin nüfusunu arttırma görevini verdi.*” denilmiştir³²³. Ancak 1683’ün sonunda Hetman Dukas, Lehistan askerlerine esir düşünce Yuriy Hmelniçkiy dördüncü kez hetman olarak atanmış (1684) ve bir yıl sonra muhtemelen İstanbul’da idam edilmek suretiyle öldürülmüştür (1685)³²⁴.

3. Hetman İvan Mazepa Dönemindeki (1687-1709) Münasebetler

Ukrayna’nın sol kıyısında meskûn olan Zaporog Kozakları, 25 Temmuz 1687’de Harkiv yakınlarındaki Kolomak’ta yaptıkları seçim sonucunda İvan Mazepa’yı, hetman olarak belirlemişlerdir³²⁵. Mazepa ilk başlarda anti Türk politikasıyla hareket

³¹⁹ Kaçegarov, **a.g.m.**, s. 12.

³²⁰ Turanlı, “The Chyhyryn Military...”, s. 46-47.

³²¹ Yavornitskiy, **İstoriya...**, I..., s. 14. Anlaşmanın ayrıntılı maddeleri şöyledir: “*Bu anlaşma yirmi yıl geçerli olacaktır, Özi Nehri’nin sağ tarafı Osmanlı Devleti’ne, sol tarafı ise Çarlık Rusya’ya bırakılacaktır, Özi Nehri’nin iki tarafına devletler kale inşa etmeyeceklerdir, Zaporog Kozaklarına balık avı serbestiyeti getirilecektir, Kırım akıncı güçlerinin Çarlık Rusya’ya olan taarruzları önlenecektir.*” Karaköse, “Çehrin Seferi...”, gös. yer.

³²² Bartl, “XVII. Yüzyılda...”, s. 325.

³²³ Bartl, **a.g.m.**, s. 326.

³²⁴ Bartl, “XVII. Yüzyılda...”, gös. yer.

³²⁵ Hasan Demiroğlu, “Rus ve Ukrayna Kaynaklarında İvan Mazepa (1639-1709), **Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800)**, Ed.: Volodimir Melnik vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, s. 436-437. Mazepa, 1669’da Petro Doroşenko’nun yanında yer alarak kısa sürede generalliğe erişmiştir. Kanat-Özçelik, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı...”, s. 584. Onun hızlı bir şekilde bu payeye ulaşmasında şüphesiz Doroşenko’nun, baş hâkimi Semen Polovets’in kızı ve aynı zamanda XVII.-XVIII. yüzyıllarda Sağ Yaka Ukrayna’nın idarî, askerî bölgesi mahiyetindeki Bila Tserkva Alayı’nın albayı olan Samiylo Fridrikeyiç’in, dul eşi Hanna ile evlenmesinin büyük payı olduğu söylenmektedir. Tatiana Tairova-Bedirhan Ziyanak, “Rus Arşiv Kaynaklarına Göre Bir Ukrayna Kazak Hetmanı: İvan Stepanoviç Mazepa (1639-1709)”, **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, 38, 2022, s. 46.

ederek Çarlık Rusya'nın, 1689'daki Perekop Seferi³²⁶ ile 1696'daki Azak İşgali'ne³²⁷ katılmıştır. 1699'da Osmanlı Devleti, Karlofça Anlaşması³²⁸ ile Boğdan'a karşılık Podolya, Kamaniçe ve Ukrayna topraklarından çekilmeyi kabul edince 1700'de imzalanan İstanbul Muahedesi'yle, Çarlık Rusya'nın idaresinde bulunan Kozakların Kırım, Taman ile Karadeniz sahillerine ve Kırım akıncı güçlerinin de Çarlık Rusya'ya saldırıda bulunmamaları kararlaştırılmıştır³²⁹.

1701'den itibaren Mazepa, anti Rus koalisyonu oluşturmak için gayret göstermiştir. Bu maksatla Poltavalı Kondiçenko'yu muhtelif tarihlerde Bahçesaray ile İstanbul'a yollamıştır³³⁰. Hatta kendisinin kaleme aldığı sekiz sayfalık bir mektubu Bender'de bulunan Yusuf Paşa'ya gönderdiği ve paşanın da mektubu İstanbul'a ulaştırdığı dahi iddia edilmektedir³³¹. Mazepa bu uzun mektubunda Çar I. Petro'nun, Zaporog Kozaklarının hak ve hürriyetlerini defalarca ihlal ettiğini, Kozakların artık Çarlık Rusya'nın politikasına dayanamadıklarını ve Osmanlı Devleti'nden bu konu hakkında yardım talebinde bulunduğunu yazmıştır³³². Diğer taraftan 1706'da Çar I. Petro'nun yönetimindeki Zaporog Kozakları, İstanbul Muahedesi'ne aykırı bir şekilde Türk tüccarlara saldırarak mallarını yağmalamış ve

³²⁶ Çar I. Petro, 6 Mayıs 1686 tarihli Ebedi Barış Anlaşması neticesinde yüz kırk altı bin ruble karşılığında Lehistan'dan Kyiv, Smolensk, Çernihiv ve Sol Yaka Ukrayna'yı almıştır. Ardından Novgorod, Kazan ve Ryazan'dan gelen Rus birlikleri, 1687 yılının Şubat ile Nisan aylarında Kırım'a yapacakları sefer için toplanmışlardır. Seferin amacı Or Kalesi olarak da bilinen Perekop'un alınmasından ibaretti. Or Kalesi, Kırım'ın girişinde bulunduğu oldukça mühim bir mevkiydi. Bu sebeple 8 Mart 1689'da, Kırım'a doğru hareket eden Galitsin komutasındaki Rus ordusuna ayrıca elli binden oluşan Zaporog-Don Kozakları birliği de destek vermişti. Yücel Öztürk, "Jeopolitik Perspektifte Kırım Yarımadası", **Uluslararası Osmanlı Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler Kitabı**, Ed.: Murat Ercan vd., Bilecik 2016, s. 19.

³²⁷ Çar I. Petro, Zaporog Kozaklarının destekleriyle 19 Temmuz 1695'te Azak Kalesi önüne gelmiş ve 26 Temmuz'da kaleyi ele geçirmiştir. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi...**, s. 583. Onun bu galibiyetinde Hetman Mazepa'nın katkısı vardı. Çünkü Mazepa, itaati altındaki Kozaklara bu muhasaraya katılmaları yönünde emir vermiş ve onlar da Mazepa'dan sonra en salâhiyetli kişi olan Yakiv Lızohub liderliğinde Azak Seferi'ne katılmışlardı. Hatta seferin kazanılmasına müteakip Mazepa, Çar I. Petro tarafından Aziz Andrey Nişanı'yla ödüllendirilmişti. Tairova-Ziyanak, "Rus Arşiv Kaynaklarına Göre...", s. 43.

³²⁸ Anlaşmadan sonra Sultan II. Mustafa, Kamaniçe'deki Kardeş Kozakları, Turla Nehri kıyısına iskân etmiştir. Sereda, **XVIII. Yüzyıl Osmanlı Belgeleri...**, s. 79.

³²⁹ İlgürel, "Osmanlı-Ukrayna...", s. 164; Şen, "Kırım Hanlığı'nda...", s. 176.

³³⁰ V. E. Şutoy, "Osmanlı Devleti'nin 1700-1709 Kuzey Savaşı Yıllarındaki Tutumu", Çev.: Cenap Eren, **Bellekten**, C: LIII, S: 207-208, Ekim 1989, s. 922.

³³¹ Şutoy, **a.g.m.**, s. 923.

³³² Şutoy, gös. yer.

bunun üzerine Sultan III. Ahmed, çardan tazminat ödemesi yapmasını istemiştir³³³. Ancak çar, Zaporog Kozaklarına söz dinlemediğini, hatta yağma ve talana uğrayan Rus tüccarların dahi tazminatlarını veremediğini belirtmiştir³³⁴.

Hetman Mazepa'nın idaresindeki Zaporog Kozaklarının o dönemdeki komutanları Çarlık Rusya'ya olan nefretiyle tanınan Kost Hordiyenko'dur³³⁵. 9 Şubat tarihli bir bilgiye göre Hordiyenko'ya, "*Osmanlıların, Tatarların ve İsveçlilerin, Çarlık Rusya'ya karşı savaşa girmek istedikleri ve bu hususta Zaporojyalılarla şifahen anlaştıkları*" haber edilmiştir³³⁶. Bunun üzerine Hordiyenko, meclisi toplayarak orada yaptığı konuşmada "*Çar hazretlerinin tarafını tutacağımıza, hanın yanında kalmamız daha iyi olacak.*" demiştir. Toplantının ardından II. Devlet Giray Han'a haber gönderilerek Zaporog Kozaklarının, Kırım akıncı güçleriyle "*Moskova'ya karşı savaşmaya razı oldukları*" bildirilmiştir. Mart ayının ortalarına doğru ise Hordiyenko, Tzariçenki Garnizonu'nu basarak yüz elli kişiyi esir almış ve bunların bir kısmını hana göndermiştir³³⁷.

Çar I. Petro, zamanla İstanbul Muahedesi'ni ihlal ederek faaliyetlerini güney eksene doğru kaydırmıştır. Onun bu politikası Poltava'da, İsveç kralı ile karşı karşıya gelmesine sebep olmuştur³³⁸. Nitekim Kral XII. Şarl (Demirbaş), Mart 1709'da Zaporog Kozaklarını, Çarlık Rusya'nın yönetiminden çıkarmak üzere Ukrayna'ya doğru hareket etmiştir. Ordu kışı geçirmek için Desna Nehri ile Poltava arasındaki bir araziye yerleşmiştir. Bu esnada 22 Mart'ta Poltava albayı tarafından Hordiyenko'nun ordugâhına gönderilen keşif heyeti, Rus komutana şu bilgileri ulaştırmıştır:

³³³ Hakan Yıldız, "1711 Prut Seferi'nin Lojistik Faaliyetleri", **Doktora Tezi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000, s. 12.

³³⁴ Yıldız, **a.g.e.**, s. 12.

³³⁵ Hruşevskiy, **İstoriya Ukrayini...**, 381.

³³⁶ Şutoy, "Osmanlı Devleti'nin...", s. 925.

³³⁷ Şutoy, **a.g.m.**, s. 925.

³³⁸ Poltava'da gerçekleşen bu muharebe, II. Kuzey Savaşı olarak da bilinmektedir.

*“Ukrayna hetmanı ile İsveç kralı arasında varılan anlaşmaya göre ordularla Moskova üzerine yürümeye karar verilmiştir. Orduların başında bulunacak olan Kırım hanı ise Büyük Rusya ovalarına saldırılması için ısrar ediyormuş, Zaporogların komutanı da Poltava alayının bütün kasabalarına mektuplar göndererek Kozakların, orduya katılmak üzere hazırlanmalarını istemiş.”*³³⁹

Çarlık Rusya'nın ordusuna sızdırılan bu haberden sonra Nisan'da, Hordiyenko görevden alınarak yerine Mihail Soroçinskıy geçmiştir. Soroçinskıy hemen Bahçesaray'a giderek II. Devlet Giray Han ile ittifaklarının sürdüğünü teyit etmiş ve harpte Kırım Hanlığı'nın desteğini beklediklerini söylemiştir. Onun bu ziyareti, o dönemde Çarlık Rusya'nın, İstanbul elçisi olan Pyötr Andreyeviç Tolstoy tarafından Moskova'ya bildirilmiştir³⁴⁰. Aynı zamanda II. Devlet Giray Han da birçok defa Sultan III. Ahmed'e mektup yazarak Poltava Savaşı'na girmek istediğini belirtmiştir. Hatta hanın bu arzusu İstanbul'daki, Avusturya elçisi Michael Talman'ın raporuna şu ifadelerle yansımıştır:

*“Son zamanlarda Osmanlı Devleti'ne Tatar hanından mektuplar getiren ulaklar gelmektedir. Bu mektuplarda Tatar hanı Moskova'nın, İsveç'e karşı açtığı mevcut savaşta kayıtsız kalınmayacağı üzerine dikkat çekiyor”*³⁴¹

Ukrayna Kozak Hetmanlığı ile İsveç Krallığı'nın ortaklaşa kurdukları orduya karşı Çar I. Petro'nun, Ukrayna'ya gönderdiği birlik, 8 Temmuz günü Zaporog Kozaklarının filosunu yok etmiştir³⁴². Hem Hetman Mazepa'nın hem de Kral XII. Şarl'ın, Poltava'da aldıkları bu yenilgi Avrupa'nın kuzeyinin çarın kontrolüne geçmesini ve Çarlık Rusya'nın da imparatorluk statüsüne erişmesine neden olmuştur. O vakitlerde hasta ve yaşlı olan Mazepa, savaşın ardından üst düzey yöneticilerinden oluşan maiyeti, dört bin Zaporog Kozacı ve İsveç kralıyla birlikte Bender'e giderek Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır³⁴³.

³³⁹ Şutoy, “Osmanlı Devleti'nin...”, s. 926.

³⁴⁰ V. V. Stanislavskıy, “Politçni Vidnosini Zaporozkoyii Siçi yı Krimskovo Hanstva Naperedodni Poltavskoyii Bıtvı”, *Ukrayinskıy İstoriçnyı Jurnal*, I, Kiyiv 1998, s. 81.

³⁴¹ Stanislavskıy, gös. yer.

³⁴² Kanat-Özçelik, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı...”, s. 585.

³⁴³ *Ukrayna, Rusya, Türkiye...*, s. 11. Mazepa'nın, Osmanlı Devleti'ne sığınması Çar I. Petro tarafından hainlikle yorumlanmıştır. Konuyla ilgili içeriğe ulaşmak için bk.: Oleksandr Sereda,

Hetman Mazepa ile Kral XII. Şarl'ın, Osmanlı Devleti'ne sığınma süreçlerinde Rus askerler tarafından takip edildikleri ve bazı yerlerde askerlerin usulsüz hareketlerde buldukları bilinmektedir³⁴⁴. Nitekim bu durum D. İ. Yavornitskiy tarafından da şöyle doğrulanmıştır:

*“Moskoflar kasabayı istila etmişti, bin kişi anında öldürülmüştü, insanların bir kısmı ambarlarda ve evlerde ateşe verilmişti... Rusların öfkesi o kadar büyüktü ki bütün kadınları, çocukları ve yaşlıları öldürdüler, nehir kıyısındaki bütün değirmenler, kasabadaki bütün evler, Özi Nehri kıyısındaki Perevoloçna İskelesi'nde bulunan bütün tekneler yakılmıştı.”*³⁴⁵

Mazepa ile XII. Şarl'ı, Bender'de Özi Valisi Yusuf Paşa karşılamış ve onlar için Bender Kalesi civarındaki Varniçe Köyü'nde kamp kurulmuştur. Mehmed Sadık Paşa (Mihal Çaykovski)'nin kişisel arşivinde bulunan ve 1914'te Zastırets tarafından yayınlanan bir belgede Mazepa ile beraberindekilerin Bender'deki yaşamları şöyle anlatılmıştır:

*“Dokuz kişiydik. Mazepa (Ukrayna hetmanı), Kost Hordiyenko (ordu komutanı), Pılip Orlık (başyazıcı), Horlenko (albay), Voynarovskiy (yüzbaşı), Kiselevskiy (teğmen), Çayka, Bezrukaviy ve ben (Damian Şçerbına). Hepimiz bir tabiiyet belgesi imzaladık. Bu belgeyle Sultan Ahmed hazretleri taraflarına müracaat ederek, Zaporog bölgesi ve bütün Ukrayna'yı onun iradesine teslim etmekte olduğumuzu ifade ettik (1710). Sultan, Kozakları kendi ordusu olarak gördü, onlara Prut Nehri ve Karadeniz arasında toprak bağısladı, balık avlamaları için izin verdi. Erzak, silah, mühimmat, kıyafet ve maaş verilmesini irade etti.”*³⁴⁶

Osmansko-Ukrayinska Diplomatija vı Dokumentah XVII-XVIII et., Natsionalna Akademiya Nauk Ukrayini İnstitut Shodoznavstva-Stambulskiy Universitet Gumanitarniy Fakultet, Kyiv-Stambul 2018, s. 87.

³⁴⁴ Sereda, XVIII. Yüzyıl Osmanlı Belgeleri..., s. 80.

³⁴⁵ D. İ. Yavornitskiy, **İstoriya Zaporizkih Kozakiv**, Tom: III, Lviv 1992, s. 281.

³⁴⁶ Sereda, XVIII. Yüzyıl Osmanlı Belgeleri..., s. 82.

Mazepa'nın, Bender'de kaldığı süre zarfında günlük ihtiyacı akçe üzerinden değerlendirilerek bölgedeki yöneticiler tarafından karşılanmıştır³⁴⁷. Diğerlerinin ise o dönemdeki erzak ve yem teminleri Akkirman, Bender, Kili ve İsakçı limanlarındaki ambarlardan karşılanmıştır³⁴⁸. Tüm bu işlemlerin kontrolünü bizzat II. Devlet Giray Han yapmıştır. Ayrıca Zaporog Kozaklarından isteyen olursa onları Kırım'da misafir edebileceklerini dahi söylemiştir³⁴⁹.

4. Hetman Pılp Orlık Dönemindeki (1710-42) Münasebetler

Mazepa'nın, 22 Ağustos 1709'da Bender'de ölmesiyle Zaporog Kozakları Pılp Orlık'ı hetman seçmişlerdir³⁵⁰. Orlık yönetime gelir gelmez “Hak ve Özgürlükler Anayasası”nı uygulamaya koymuştur³⁵¹. Metin tamamen Orlık başkanlığında kurulan Kozak Konseyi ile Zaporog savaşıları tarafından oluşturulmuştur³⁵². Yasayla birlikte seçimle başa gelen bir genel konsey belirlenmiş ve bu konseyin bünyesinde yargıyla yürütme erkleri birbirinden ayrılarak bağımsız duruma getirilmiştir³⁵³. Dolayısıyla “Hak ve Özgürlükler Anayasası” bu niteliğiyle Avrupa'nın kuvvetler ayrılığını savunan ilk anayasası durumundadır. En önemli hatları ise şunlardır³⁵⁴:

- Ukrayna'nın, Çarlık Rusya ve Lehistan'dan bağımsız olduğu kabul edilecektir,
- İsveç kralının Zaporog Kozaklarını himayesi ve Kırım Hanlığı ile yapılan ittifakı meşru bir zeminde onaylanacaktır,
- Ukrayna toprakları, 1649'daki Zboriv Anlaşması'nın esaslarına göre yeniden belirlenecektir.

³⁴⁷ Kanat-Özçelik, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı...”, s. 586. Hetman Mazepa'ya verilen altmış dokuz günlük tainatın bilgisi için bk.: (Belge 6)

³⁴⁸ Sereda, XVIII. Yüzyıl Osmanlı Belgeleri..., s. 86.

³⁴⁹ Hanın yarlığı için bk.: (Belge 7)

³⁵⁰ Hruşevskiy, İstoriya Ukrayını..., s. 382. Çek kökenli soylu bir ailenin çocuğu olan Orlık, Vilnius'taki Cizvit Okulu'nda ve Kyiv Mohıla Akademisi'nde eğitim almış, akabinde İvan Mazepa'nın, Askerî Danışma Konseyi'ne kabul edilerek burada başdanişmanlık yapmıştır. V. Ya. Bilotserkivskiy, İstoriya Ukrayını, Kıyiv 2007, s. 216.

³⁵¹ Bilotserkivskiy, a.g.e., s. 217.

³⁵² Bilotserkivskiy, gös. yer.

³⁵³ Kanat-Özçelik, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı...”, s. 587.

³⁵⁴ Kanat-Özçelik, gös.yer.

18 Ağustos 1710'da Osmanlı Devleti'nin sadaretine, Rus düşmanlığıyla tanınan Baltacı Mehmed Paşa getirilmiştir. Onun göreve başlamasından hemen sonra Çarlık Rusya'nın olası bir savaş ihtimali gereğince alınacak tedbirleri görüşmek üzere hudut eyaletlerinde bulunan paşalar, müfettişler ile Kırım hanı İstanbul'a davet edilmiştir. 20 Kasım'da bu kişiler, Sultan III. Ahmed'in katılımlarıyla gerçekleşen divanda önce Çar I. Petro'nun, Osmanlı Devleti'ni parçalamak için yaptığı siyasi ve askerî raporları ardından da Rusların harp hazırlıklarına ait beyanları dinlemişlerdir³⁵⁵. En sonunda II. Devlet Giray Han'ın önlem alınmadığı takdirde Çarlık Rusya'nın, Lehistan ile Ukrayna'daki üslerinden topyekûn bir saldırıya geçeceğine dair açıklamalarına istinaden Çarlık Rusya'ya, 1711'de resmen savaş ilan edilmiştir³⁵⁶.

Bir yandan Boris Petroviç Şeremetev'in komutasındaki Rus ordusu Boğdan'a doğru ilerlemeye başlarken bir yandan da Kyiv Valisi Vasiliy Vasilyeviç Golitsın'a, Kırım akıncı güçlerinin saldırılarına karşı Kozak topraklarının muhafazası için Elbing ve Riga'daki birliklerden takviye yapılması emredilmiştir³⁵⁷. II. Devlet Giray Han ertesi yılın Ocak ayında İsveç, Leh ve Kozak kuvvetlerinden oluşan orduyla Ukrayna'ya saldırı yaparak burada Çarlık Rusya'ya ait olan kalelerin ikmal merkezlerine zarar vermiştir. Bu gelişme Mart'ta, Prut Seferi'ne çıkacak olan Osmanlı ordusu için oldukça yararlı olmuştur. Çünkü düzenli Rus birlikleri ani baskınlarla yıpratılarak iâşe ve mühimmat kaynaklarından olabildiğince yoksun bırakılmışlar ve böylece Osmanlı Devleti daha sefere çıkmadan stratejik, lojistik avantaj kazanmıştır³⁵⁸.

Osmanlı ordusunun seferdeki asker sayısı on beş bin civarındadır. Bu rakamın bini İsveç askerlerinden, yaklaşık üç bin veya dört bini Leh-Tatar kuvvetlerinden ve on bini de Zaporog Kozaklarından meydana gelmiştir³⁵⁹. Ayrıca Kral XII. Şarl'ın maiyetindeki dört bin İsveçli ile on iki bin Potkalı ve dört bin Barabaş Kozağından müteşekkil olan yirmi bin kişilik bir ordu da her ihtimale karşı Bender'de

³⁵⁵ Yıldız, "1711 Prut Seferi'nin...", s. 17.

³⁵⁶ Yıldız, gös. yer.

³⁵⁷ Ufuk Aykol, "Müstakil Kırım Hanlığı (1772-1783)", **Yüksek Lisans Tezi**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2019, s. 8.

³⁵⁸ Yıldız, "1711 Prut Seferi'nin...", s. 40.

³⁵⁹ Yıldız, **a.g.e.**, s. 44.

bırakılmıştır³⁶⁰. İsveç, Leh ve Kozaklardan oluşan ordu sefer başlamadan önce düşman kuvvetlerini yoklamak maksadıyla Şubat'ta, Ukrayna'daki Rus askerî üslerine bir saldırıda bulunmuştur. Çar I. Petro'nun idaresinde olan ordu ise ancak Temmuz'da Prut'a varabilmiştir. Rus kıtaları ve kalelerine belli aralıklarla yapılan hücumlar neticesinde Rusların harekât kabiliyeti kısıtlanmış ve böylelikle zor durumda kalan askerler, 21 Temmuz'da teslim olmuşlardır³⁶¹.

Ertesi gün imzalanan İstanbul Anlaşması³⁶² (Konstantinopolis Risalesi) neticesinde “*Lehistan'a ve ona bağlı olan Barabaş ve Potkalı Kozaklarına ve saadetli Kırım hanı Devlet Giray Han'a tabii olan Kozaklara bundan böyle müdahale olunmayacak ve öteden beri nice ise bütün ol yerlerden el çekilecektir.*” maddesi gereğince Çar I. Petro, Sağ Yaka Ukrayna'dan vazgeçmiştir³⁶³. Ayrıca bu anlaşmayla Osmanlı Devleti'nin, Çarlık Rusya aleyhindeki her muharebede İsveç kralı ile Kozak hetmanının yanında olacağı da tasdik edilmiştir³⁶⁴.

Orlık, 1712'de Osmanlı Devleti tarafından Sağ Yaka Ukrayna'nın hetmanı olarak tanınmıştır³⁶⁵. Fakat kendisi politik ortam yumuşamadan Ukrayna'ya gitmeye imtina göstererek Bender'de kalmayı tercih etmiştir. Esasında Orlık, bu tutumunda oldukça isabetli davranmıştır. Çünkü 24 Nisan 1714'te Sultan III. Ahmed'in, II. August ile İstanbul'da bir anlaşma akdetmesi sonucu Sağ Yaka Ukrayna tekrardan Lehistan'a bırakılmıştır³⁶⁶. Orlık aynı yılın Haziran'ında, Bender'den ayrılarak İsveç'e gitmiştir. Devam eden senelerde ise çarın ajanlarının takibi altında kalmıştır. Ancak her durumda Çarlık Rusya aleyhine bir koalisyon oluşturmak için bütün bir Avrupa yöneticileriyle görüşmeler gerçekleştirmiştir³⁶⁷.

³⁶⁰ Yıldız, gös. yer.

³⁶¹ Turanlı, **Kozatska Doba İstorii...**, s. 414.

³⁶² Bu anlaşma Prut Anlaşması olarak da bilinmektedir.

³⁶³ Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **Nusretnâme**, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), Haz.: Mehmet Topal, Ankara 2018, s. 965-974; **Arhiv Koşa Novoyii Zaporozkoyii Siçi (1734-1775)**, Tom: 1, (Belge no: 2), Kiyiv 1998, s. 45.

³⁶⁴ **Ukrayna, Rusya, Türkiye...**, s. 11.

³⁶⁵ Serhiyçuk-Serhiyçuk, “Ukrayna ve Türk Halkları...”, s. 90.

³⁶⁶ Bartl, “XVII. Yüzyılda...”, s. 328.

³⁶⁷ Bilotserkivskiy, **İstoriya Ukrayını...**, s. 218.

Müzakerelerin olumlu sonuç vermemesi üzerine 1721’de önce Serez’e sonra da Selanik’te ikamet edeceği Osmanlı topraklarına geri dönmüştür³⁶⁸. Bu esnada nakden Osmanlı Devleti’ne bağlanmış olarak Çarlık Rusya’nın meselelerinde sultan III. Ahmed ile Osmanlı paşalarına danışmanlık yapmakla görevlendirilmiş ve sadakati sonucunda kendisine Eflak ile Boğdan cizyelerinden ödeme yapılmıştır³⁶⁹. Orlık, Selanik’te kaldığı zamanları kendi söylemiyle bir “esaret” olarak nitelendirmiştir. Nitekim burada ailesinden ve siyasî faaliyetlerinden uzak bir ev hapsi yaşamıştır. Lakin buna rağmen Orlık Kırım hanı, Boğdan voyvodası, İsveç kralı gibi o dönemde siyasette önem arz eden şahsiyetlerle sıkı bir yazışma sürdürmüş ve Selanik’teki yaşamını ayrıntılı bir günlük haline getirmiştir³⁷⁰. 1739’da akdedilen Belgrad Anlaşması’ndan sonra Edirne’de yaşamaya başlamış, 24 Mayıs 1742’de ise Yaş’ta hayatını kaybetmiştir³⁷¹.

5. Son Hetmanlar Dönemindeki Münasebetler

Pılıp Orlık’ın ölümüyle Zaporog Kozaklarının bağımsızlık mücadeleleri sekteye uğramış ve Ukrayna topraklarında yeniden Lehistan, Osmanlı Devleti ve Çarlık Rusya’nın hâkimiyet mücadelesi söz konusu olmuştur. Devletler arasında gerçekleşen bölünme sonrasında Sağ Yaka Ukrayna, Lehistan’ın; aşağı Özi Nehri’nde bulunan Zaporijjya, Osmanlı Devleti’nin ve Sol Yaka Ukrayna da Çarlık Rusya’nın kontrolüne geçmiştir³⁷². Osmanlı Devleti’nin himayesinde olan Zaporijjya’nın Oleşki bölgesinde Zaporog Kozakları yeni bir Siç dahi inşa etmişlerdir. Burası 1711-34 yılları arasında Osmanlı Devleti’nin yönetiminde kalmış, karargâhta yaşayanlar da sultanlara bir tür güvenlik birimi olarak hizmette bulunmuşlardır³⁷³. Ayrıca Zaporijjya, Kırım Hanlığı’nın da kontrolünde olduğu için bu bölgeye “Hanlık Ukrayna’sı” da denilmiştir³⁷⁴. Bir süre sonra Zaporijjya’da,

³⁶⁸ Sehıyçuk-Serhıyçuk, gös. yer. Sultan III. Ahmed’in, Hetman Orlık’ın Osmanlı topraklarına gelişi ve konaklaması hakkında verdiği emir için bk.: **(Belge 8)**

³⁶⁹ Ayrıca bk.: **(Belge 9), (Belge 10)**

³⁷⁰ Bartl, “XVII. Yüzyılda...”, s. 329.

³⁷¹ Orlık’ın, yaşamının sonlarına doğru hem şükran hem de politik ortaklıklar dâhilinde Sultan III. Ahmed’e yazdığı ve Çarlık Rusya’dan şikayetini dile getirdiği mektup için bk.: **(Belge 11)**

³⁷² Kanat-Özçelik, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı...”, s. 595.

³⁷³ Kanat-Özçelik, gös. yer.

³⁷⁴ Sereda, **XVIII. Yüzyıl Osmanlı Belgeleri...**, s. 119. Hanlık Ukrayna’sı genel anlamda “*Hanın teveccühü ile hetman*” seçilen Zaporog Kozakları tarafından yönetilmiştir. Sereda, **a.g.e.**, s. 121.

Kırım Hanlığı'nın destekleriyle "Tombasar Mukataası" (Mukataa-i Tombasar) bile kurulmuştur. Her iki ifade de esasında Turla, Yahorlık, Kodıma ve Aksu nehirleri arasında bulunan sahayı belirtmekte ve buralara sonradan Akkirman, Bender ile Özi de dâhil edilmiştir³⁷⁵.

XVIII. yüzyılın başında Çarlık Rusya ve Lehistan'daki durumdan memnun olmayan Hristiyan halk Kırım hanı tarafından Hanlık Ukrayna'sına davet edilmiş ve bu göçler kısa zamanda Özi Nehri'nin kuzeybatı kısmında nüfusun artmasına yol açmıştır. Dolayısıyla Kırım hanı Tombasar'da, hetmana bağlı köylerden ekonomik olarak kazanç elde etmiştir. 1750-60 yıllarında ise Hanlık Ukrayna'sının idaresine hanın tercümanı olan Lipka Tatarı Yakup Ağa tayin edilmiştir. Gerçekte Çarlık Rusya'nın casusu olan Yakup Ağa, hizmette bulunduğu süre zarfında hem Kırım Hanlığı'na hem de Ukrayna Kozak Hetmanlığı'na ait olan bilgileri çarlara iletmış ama hanlar, onun para karşılığında yaptığı bu emeli bilmediklerinden Yakup Ağa'yı yönetimde tutmuşlardır³⁷⁶.

Çar I. Petro ise elinde tuttuğu Ukrayna topraklarına bir süre sonra Sloboda ismini vererek burayı yerleşime açmıştır³⁷⁷. İlk vakitler Sloboda'da bulunan nüfus yüz yirmi binden ibaretti. Fakat bu sayı XVIII. asrın son çeyreğinde altı yüz altmış bine ulaşmıştır³⁷⁸. Belirtilen nüfusun içerisinde yer alan Zaporog Kozaklarının çoğu o dönemde Çarlık Rusya'nın ordusunda görevlendirilmişlerdir. Zaporog Kozakları, XVIII. yüzyılın sonlarına kadar özgürlüklerini muhafaza etmiş ama bu dönemden itibaren çarların, onlara kendi vatandaşlarıyla eşit haklar verme vaadiyle Çarlık Rusya'nın hâkimiyetini tanımışlar ve askerî hizmetler karşılığında maaşa bağlanmışlardır³⁷⁹. 1744'te maaşlarının artırılması kararlaştırılarak Kozak birliklerinin komutanlarına otuz, kâtiplere on dokuz, sancaktara on sekiz,

³⁷⁵ Sereda, **XVIII. Yüzyıl Osmanlı Belgeleri...**, s. 120.

³⁷⁶ Sereda, **a.g.e.**, s. 124.

³⁷⁷ Sloboda Ukrayna (Vaşî Bozkır): Günümüzde burası Ukrayna sınırları dâhilindeki Harkiv, Sumı ile Ohtırka arasında bulunmaktadır.

³⁷⁸ Kanat-Özçelik, gös. yer.

³⁷⁹ Temizkan, "XVIII. ve XIX. Yüzyılda...", s. 316.

stanitsalardaki³⁸⁰ komutanlara on yedi, teğmenlere on beş, kâtiplere on dört, sınır muhafızlarına on üç, rütbesiz Kozaklara da on iki ruble verilmeye başlanmıştır³⁸¹.

İvan Mazepa'nın, Poltava Savaşı'nda taraf değiştirip mağlubiyet alması üzerine 1708'in Kasım ayı başında Gluhiv'de yapılan toplantıda Zaporog Kozakları, İvan Skoropadskiy'ı hetman seçmişlerdir³⁸². Ukrayna Kozak Hetmanlığı'nın başkentini Baturın'dan Gluhiv'e taşıyan Skoropadskiy, 1722'ye kadar Çar I. Petro'nun güvenini kazanarak hem Ukrayna Kozak Hetmanlığı için özerklik hem de Zaporog Kozakları için daha fazla hak talebinde bulunmayı amaçlamıştır. Lakin çarın Ukrayna'yı kendi topraklarına dâhil etme siyasetini fark ettikten sonra dengeli bir politika yürütmeye özen göstermiştir. Onun 3 Temmuz'daki ölümünün akabinde ise yerine Pavlo Polubotok geçmiştir³⁸³.

Polubotok, 1660'da Çernihiv'de doğmuş ve eğitiminin ardından İvan Bryuhovetskiy, Demyan Mnohohrişniy ve İvan Samoyloviç zamanında Sol Yaka Ukrayna'sındaki, Kozak ordusunda görev yapmış, 1680'de ise Samoyloviç'in yeğeni Efimii Samoyloviçeva ile evlenerek konumunu güçlendirmiştir³⁸⁴. Yönetimde kaldığı süre içerisinde Ukrayna halkının kültürel ve sosyal anlamda bir kalkınma dönemi yaşaması için çalışmıştır. Ayrıca Çar I. Petro'dan, Ukrayna'nın ve Zaporog Kozaklarının gasp edilen haklarının iadesini istemiştir³⁸⁵. Bu yüzden 1724'te çar tarafından hain olarak görülmüş, Petropavlosk Kalesi'ne tutsak edilerek burada işkenceye maruz kalmış ve en sonunda 29 Aralık 1724'te hayatını kaybetmiştir³⁸⁶. Bunun üzerine hetmanlık idaresine 1727-34 tarihlerinde yetmiş üç yaşındaki Danilo Apostol getirilmiştir³⁸⁷. Hetman Apostol zamanında 9 Şubat 1734'te Kırım akıncı güçleri, Ukrayna Kozak Hetmanlığı'nın sınırındaki Birkut köyüne saldırıda

³⁸⁰ Köyden büyük olan Rus-Kozak yerleşim birimi.

³⁸¹ Temizkan, "XVIII. ve XIX. Yüzyılda...", s. 317.

³⁸² Lyudmila Ogneva, **Hetman Pavlo Polubotok**, Donetsk 2009, s. 17.

³⁸³ Hruşevskiy, **İstoriya Ukrayini...**, s. 392-393.

³⁸⁴ Ogneva, **Hetman Pavlo Polubotok...**, s. 4.

³⁸⁵ Çar I. Petro'nun, Ukrayna ve Zaporog Kozakları hakkındaki politikası için bk.: Bilotserkivskiy, **İstoriya Ukrayini...**, s. 220-222.

³⁸⁶ Ogneva, **Hetman Pavlo Polubotok...**, s. 19.

³⁸⁷ Hruşevskiy, **İstoriya Ukrayini...**, s. 399.

bulunarak burayı yağmalamış, yirmi iki kişiyi katletmiş ve on iki kişiyi de esir alarak ardından Özi Nehri tarafına geçmişlerdir³⁸⁸.

29 Mart 1734'te, Kozak idaresinde bir değişiklik yapılarak yönetime Yakiv Lızohub getirilmiştir³⁸⁹. 1 Nisan günü Kyiv valisinden Hetman Lızohub'a gönderilen yazıda Kırım akıncılarının on altı gün sonra Turla Nehri'nden Hotin'e kadar büyük bir saldırı tertip edecekleri haber verilmiştir³⁹⁰. 20 Mayıs'ta vali, İvan Malaşeviç'a gönderdiği mektupta I. Kaplan Giray Han'a karşı Zaporog ordusuyla birlikte hareket etme teklifinde bulunmuştur³⁹¹. Aynı zamanda vali, Çariçe Anna İvanovna'ya, 22 Haziran'da yazdığı mektupta han ile Sultan I. Mahmud'a karşı müşterek çalışma arzusunda olduklarını ifade etmiştir³⁹². Bunun üzerine Zaporog ordusu, Rus askerlerinin destekleriyle 1735 yılının sonlarına doğru Kırım üzerine sefere çıkmıştır³⁹³. Fakat erzak ve hayvanların yem eksikliğinden ötürü sefer başarıyla sonuçlanamadığından Siç'e dönmek zorunda kalınmıştır³⁹⁴.

1736'da Ukrayna'ya karşı yapılan büyük bir misilleme akımında II. Fetih Giray Han, otuz bin esirle Kırım'a dönmüştür³⁹⁵. 1750'de hetman ilan edilen ve Çariçe II. Katerina'nın, Ukrayna'yı işgaline (1764) kadar iktidarda kalan Kırılı

³⁸⁸ **Arhiv Koşa Novoyii...**, (Belge no: 10), s. 53-54.

³⁸⁹ Yakiv, Pereyaslav'daki Hlemyaziv kasabasında yaşamış olan ve soylu Kozaklardan sayılan Kindrat İvanoviç Lızohub'un oğludur. 1661'de Uman albayı olmuş, İvan Bryuhovetskiy ve Petro Doroşenko'nun hetmanlıklarında Moskova ile Sol Yaka Ukrayna'ya elçi olarak gönderilmiştir. Zamanla Hetman Doroşenko'nun safından ayrılarak İvan Samoyloviç'a meyletmış, akabinde de Hetman İvan Mazepa'nın yanında yer alarak Kırım seferlerine iştirake bulunmuştur. Çernihiv albayı olan Yakiv, diplomatik konularda deneyimli biri olduğundan ötürü 1689'da üç albay ile birlikte Moskova'ya gönderilmiş, sonrasında on beş bin askerden oluşan Kozak ordusuna komuta ederek Çar I. Petro'nun, 1696 yılındaki Azak Seferi'ne katılmıştır. İ. S. Buhera, "Rodina Polkovnika Lızohuba ta Çernihiske Kozatsvo u Trohsotriçniy İstorii Tserkvı sv. Katerini m. Çernihova", **Krayeznavstvo Zaporijjya**, 2 (6), 2018, s. 26.

³⁹⁰ **Arhiv Koşa Novoyii...**, (Belge no: 20), s. 79.

³⁹¹ **A.g.e.**, (Belge no: 15), s. 73.

³⁹² **A.g.e.**, (Belge no: 16), s. 74-75.

³⁹³ **A.g.e.**, (Belge no: 32-33), s. 90-91.

³⁹⁴ **A.g.e.**, (Belge no: 35-36), s. 93-94.

³⁹⁵ Zübeyde Güneş Yağcı, "Köle Akıncılarının Kırım Hanlığı Üzerindeki Siyasi ve Ekonomik Tesirleri", **Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800)**, Ed.: Volodimir Melnik vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, s. 406. Ayrıca Ukrayna akınından bir yıl sonra Kırım hanı, Özi Kalesi'ni de Çarlık Rusya'nın idaresinden geri almıştır. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, **Kırım Hanlarına Nâme-i Hümâyûn (2 Numaralı Nâme Defteri)**, Yayın No: 123, İstanbul 2013, s. 59-60.

Rozumovskiy³⁹⁶ devrinde ise 1754 ile 56 yılları arasında Kyiv vali yardımcısı olan İ. İ. Kostyurin, Kırım hanlarının ve akıncı güçlerinin bu tür saldırılarına karşı Ukrayna'nın sınır bölgesinde bir ileri karakol kurma teklifinde bulunmuştur³⁹⁷. Fakat çariçenin bölgeyi işgal planı ileri karakolların kurulmasına imkân vermemiştir.

6. Ukrayna Kozak Hetmanlığı'nın Sonu ve Zaporog Kozaklarının Sonraki Süreçlerde Osmanlı Devleti ile Olan Münasebetleri

XVII. asırdan itibaren güçlenen Çarlık Rusya, Zaporog Kozaklarını yanına çekmeyi başararak Ukrayna üzerinde temin ettiği hâkimiyetle Lehistan, Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı nezdinde Doğu Avrupa'nın egemenliği hususunda avantajlı bir pozisyona ulaşmıştır³⁹⁸. Bu durum Doğu Avrupa dengeleri açısından hetmanlık topraklarının Osmanlı-Lehistan çekişmesinden çıkıp Çarlık Rusya eksenine kaymasına neden olmuştur³⁹⁹. Bununla birlikte *“Terekliiler ve sonra Kubanlılar olmak üzere Kozak toplumu, Kafkasya'da öncü Rus dalgası meydana getirmiştir.”*⁴⁰⁰

1749-54 tarihleri arasında Çarlık Rusya'ya bağlı Zaporog Kozakları ile Osmanlı Devleti'ne bağlı Tatar, Kırım, Özi ve Bucak ahali arasında vuku bulan saldırı, hırsızlık, gasp, zayıat ve hasarların tamamen unutulacağına ve bunların bir daha olmaması için her iki tarafça ihtimam gösterileceğine dair Kırım tarafına bir temessük gönderilmiştir (2 Eylül 1754). Buna göre:

“Haşmetli Rûsiyye İmparatoriçesinin emr u tenbîhlerine binâ'en hâlâ Kiyev Generali hürmetlü Kostorin nâm Mayor (yüzbaşı) General tarafından bizler murahhas vekîller ta'yîn olunup Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'nin emr u fermânları üzere hâlâ Kırım Hânı celâdetlü Hân-ı âli-şân hazretlerinin cânib-i ilhânilerinden kezâlik murahhas vekîller ta'yîn olunan Kırım kapıcıbaşlarından hâlâ Ur

³⁹⁶ Son hetmanlar dönemindeki Ukrayna yönetimi çoğunlukla Çarlık Rusya'nın yörengesi altında kalarak takibe alınmıştır. Bunun neticesinde hetmanlar da dolaylı olarak çarlara ve çariçelere bağlı bir şekilde Ukrayna'yı idare etmeye çalışmışlardır. Onlardan biri olan Kırilo Rozumovskiy, 1750 tarihinde büyük bir törenle hetman seçilmiş ve onun bu hetmanlığı Çariçe Elizabet Petrovna tarafından 5 Haziran günü çıkarılan bir kanunla tasdik edilmiştir. Volodimir Milko-İgor Kolyada, **Kırilo Rozumovskiy**, Folio, 2012, s. 10.

³⁹⁷ **Arhiv Koşa Novoyü Zaporozkoyü Siçi (1713-1776)**, (Belge no: 19), Kiyiv 1994, s. 33.

³⁹⁸ Kavak, “Kazak Akıncıların...”, s. 86.

³⁹⁹ Kavak, gös. yer.

⁴⁰⁰ Yunis Nasibli, “Kozaklar ve Kuzey Kafkasya'nın Slavlaşmasındaki Roller”, Çev.: Liliye Sabirova, **Karadeniz Araştırmaları**, S: 2, 2004, s. 2.

Kâyim-makâmı izzetli Abdülfettâh Efendi ile Tabya Ağası Seyyid Ağa cenâblarıyla havâlî-i hudûdda vâkı' Voroçesti Kamenko nâm mahalde mülâkî ve Der-aliyye'de mukîm Rûsiyye Devleti'nin Müsteşîri rağbetli Abraşkof nâm Rûsiyye kapı-kethudâsıyla mukaddemâ Âsitâne-i Sa'âdet'de karâr-dâde olduğu vech üzre Rûsiyye Devleti'ne tâbi' Zaporog Kozacı ile Devlet-i Osmâniyye'ye tâbi' Tatar ve Kırım ve Özi ve Bucak ahâlîleri beynlerinde târîh-i hicretin bin yüz altmış iki ve altmış üç ve altmış dört ve altmış beş ve altmış altı ve iş bu altmış yedi tarihine gelince vukû' bulan te'addiyât ve serika ve zâyi'ât ve hasârât ve gasb-ı hayvânât ve bunun emsâli bu âna değîn îrâd olunan ve olunmayan teşekkî vü mutâlebe tarafeynden nesyenmensiyyen terk olunup cânibeynin merğûbı olan işbu nizâm husûsı havâlî-i hudûdda tarafeynün ahâlîlerine i'lân u işâ'a ve fîmâ-ba'd kendi hâllerinde olmayanların zabt u rabtlarına dîde-güşâ-yı basîret ve bu tedbîre cânibeynden ihtimâm u dikkat olunmak üzre karâr-dâde olduğu ecilden tarafeynin murahhaslarından mumzâ vü memhûr sened verilmek muktezî olduğına binâ'en tarafımızdan imzâlarımız ile mumzâ ve mühürlerimiz ile memhûr iş bu temessük tahrîr ve def'u teslîm olundu.

Mîlâd-ı Hazret-i İsa'nın bin yedi yüz elli dört senesinde mâh-ı Ağustos'un üçüncü gününde havâlî-i hudûdda mahall-i mezkûrede tahrîr olunmuştur.

İmzâ-yı Zaporog Kozacı'nun Mayor Zâbıtı Mati Efremof Murahhas-ı Rûsiyye

Sotnik Polkovnik Zâbit-ı Kozacı Zaporog

Filipo Leotni Yüzbaşı-i Kozacı Zaporog⁴⁰¹

1761'de, Koca Mehmed Ragıp Paşa tarafından Çarlık Rusya'ya gönderilen takirde Or ile Özi sahralarında ve İslâm memleketlerinde sakin olup Kırım, Özi ve Yedisan taraflarına saldırıda bulunan Kozakların, Çarlık Rusya dâhilindeki iskânlarına değinilmiştir⁴⁰². Yedi Yıl Savaşları (1756-63) sürecinde ise Lehistan'ın, 1761'de Osmanlı Devleti'ne gönderdiği bir mektup gelecekte Ukrayna ve doğal olarak Anadolu ile Kırım topraklarını hangi tehlikelerin beklediğine dair bilgi

⁴⁰¹ **Kırım Hanlarına Nâme-i Hümayûn...**, s. 188.

⁴⁰² Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Hariciye (C.HR.), 96-4766, 1761. (**Belge 12**)

içermesi açısından oldukça mühimdir. Söz konusu mektupta Çarlık Rusya'nın ilk fırsatta Ukrayna Kozak Hetmanlığı'nın hâkim olduğu sahayı işgal etmek için hazırlıklar başlattığı ve eğer başarı elde ederse bu gelişmenin Osmanlı Devleti'nin aleyhine olacağı yazılıdır⁴⁰³.

Beklenen tam da 12 Eylül 1762'de Çarlık Rusya idaresine getirilen Alman asıllı Yekaterina'nın yönetiminde vuku bulmuştur. Çariçe II. Katerina göreve gelir gelmez Kırım Giray Han'a, Kırım'da bir Rus Konsolosluğu'nun açılması teklifini sunmuş ve konsolosluğun 1763'te Bahçesaray'da açılmasıyla çariçenin yarımada olan hassasiyeti zirveye ulaşmıştır⁴⁰⁴. 1764'te ise Ukrayna Kozak Hetmanlığı'na son verdikten sonra Ukrayna'da bir şûra tertip ederek sol kıyıda Küçük Rusya Genel Valiliği'ni kurmuş ve yönetimine de Yedi Yıl Savaşları'nın en önemli danışmanlarından olan Peter Aleksandroviç Rumyantsev'i getirmiştir⁴⁰⁵.

Rumyantsev, Ukrayna'ya gitmeden önce bölgenin haritasını ve şehirlerinin planını hazırlatarak bir ön bilgi toplamıştır. Bu sırada Osmanlı Devleti, Ukrayna Kozak Hetmanlığı'nın sonlandırılması durumunu endişeyle karşılamıştır. Söz konusu hadiseye dair ilk raporlar Viyana üzerinden İstanbul'a ulaşınca gelen bilgilerde Çariçe II. Katerina'nın, Ukrayna'daki askerî varlığını arttırmaya devam ettiği belirtilmiştir⁴⁰⁶. Böylece Osmanlı Devleti artık Ukrayna Kozak Hetmanlığı'nın özerkliğinin tamamen sona erdiğini ve Ukrayna topraklarının artık doğrudan çariçenin tayin ettiği bir general tarafından yönetildiğini öğrenmiştir. Rumyantsev bir yandan bölgedeki askerî varlığını arttırırken diğer yandan da Osmanlı Devleti ile Lehistan sınırındaki kalelerde yoğun bir lojistik hazırlık başlatmıştır⁴⁰⁷.

⁴⁰³ Uğur Demir, "Osmanlı-Rusya Münasebetlerinde Bir Dönüm Noktası: Kazak Hatmanlığı'nın İşgali (1764) ve Bir Kazak Beyzâdesinin Rusya'ya Dair Raporu", **Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800)**, Ed.: Volodimir Melnik vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, s. 779-780.

⁴⁰⁴ Erşahin Ahmet Ayhün, "Kırım Hanlığı ve Çöküş Sebepleri", **Doktora Tezi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008, s. 94.

⁴⁰⁵ Bilotserkivskiy, **İstoriya Ukrayini...**, s. 228. Çariçe II. Katerina, 1786'da Ukrayna Ulusal Kilisesi'ni kapatınca Sol Yaka Ukrayna tamamen tarihten silinmiştir. Sağ Yaka Ukrayna ise 1793'te, Çarlık Rusya'nın idaresine alınmıştır. Bilotserkivskiy, **a.g.e.**, s. 239.

⁴⁰⁶ Demir, "Osmanlı-Rusya Münasebetlerinde...", s. 781.

⁴⁰⁷ Demir, gös. yer.

General Rumyantsev'in oluşturulmasını önerdiği savunma hattı zayıf kalelerden ve neredeyse uçsuz bucaksız kontrolü zor bozkırlardan ibaretti. Dolayısıyla bu anlamdaki tek çözüm savunma hattını daha güneye çekmek yani Kırım'a hâkim olmaktan geçmekteydi. Çariçe II. Katerina bunun için Ukrayna topraklarında iki büyük ordu kurmaya niyetlenmiştir. Bunlardan ilki seksen bin askerden müteşekkil olacak ve Galitsin komutasında idare edilecekti. Kırk bin askerden oluşan ikinci ordu ise Rumyantsev'in yönetimine verilecek ve bu birlikte ayrıca Kozaklar da yer alacaklardı. Çariçenin bu çalışmalarını duyan Osmanlı sultanı gelişmeleri yerinde tetkik etmek üzere Ukrayna'ya casuslar göndermiştir. Onların aracılığıyla Osmanlı Devleti'ne ulaşan ilk haberlere göre Kamanıçe Kalesi, Çarlık Rusya tarafından işgal edilmişti. Bu malumat sultanı oldukça telaşlandırmıştı. Çünkü bu kale Osmanlı Devleti ile Lehistan sınırında olduğu için çok mühimdi ve şimdi kalenin Çarlık Rusya'nın hâkimiyetine alınması Osmanlı Devleti'ni uzun vadede tehdit altında tutacaktı. Öyle ki bu tehdidin devam etmemesi adına kısa bir süre sonra Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusya arasında bir savaş zuhur edecektir⁴⁰⁸.

Çariçe II. Katerina, 1765'in ilk aylarında Kyiv'e asker konuşlandırarak burayı güvenli bir hale getirmiştir. Durum elçiler vasıtasıyla Sultan III. Mustafa'ya bildirilmiştir. Lakin o vakitlerde sultan bu gelişmeyi bir savaş sebebi olarak görmemiştir. Çarlık Rusya'nın, 1766'da Lehistan'daki Katolik muhaliflere olan kışkırtması 1767'de şiddetlenmeye başlayınca başta Sultan III. Mustafa olmak üzere Avusturya ile Fransa olaylara tepki göstermiştir. Ertesi sene Çarlık Rusya'nın, Osmanlı Devleti'nin sınırlarına kadar uzayan bir takibata başlaması Osmanlı-Rus münasebetlerinin gerginleşmesine neden olmuştur. En sonunda bir Kozak birliğinin Temmuz'da, Osmanlı-Lehistan sınırındaki Balta kasabasına gelerek buradaki Yahudileri katletmesi iki devlet arasındaki ilişkilerin kopmasına sebebiyet vermiştir. Neticede bu hadise 1774'e kadar sürecek olan Osmanlı-Rus Savaşı'nın temelini meydana getirmiştir⁴⁰⁹.

⁴⁰⁸ Demir, **a.g.m.**, s. 782.

⁴⁰⁹ Demir, **a.g.m.**, s. 787.

1768-74 yıllarını kapsayan Eflak ve Boğdan meseleleri yüzünden Lehistan bölgedeki Osmanlı etkisini zayıflatmak için Kozak akıncılarını özellikle Karadeniz üzerinde seyahat eden tüccar gemilerine saldırmaları hususunda desteklemiş ve Zaporog ile Kayıtlı Kozakların başını çektiği bu talan Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusya arasında başta ticaret olmak üzere diğer sahalardaki ilişkileri etkilemiştir⁴¹⁰. Neticede söz konusu savaşa 21 Temmuz 1774'te imzalanan ve yirmi sekiz esas, iki de ek maddeden oluşan Küçük Kaynarca Anlaşması ile son verilmiştir. Anlaşma sonucunda Osmanlı Devleti'nin yönetimi altında bulunan Kabartay arazisi Çarlık Rusya'ya bırakılmış ve Aksu Nehri sınır olarak belirlenmiştir. Ayrıca mütabakatın ikinci maddesiyle Kırım Hanlığı'nın bağımsızlığı kabul edilmiştir. Yedinci maddede ise Çarlık Rusya'nın, Ortodoksların "koruyucusu" sıfatıyla Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahil olmasının önü açılmış ve bu şart on dördüncü maddede belirtilen "*Çarlık Rusya, İstanbul'da bütün Ortodoksların faydalanacağı bir kilise yaptırma hakkı*" ile güçlendirilmiştir⁴¹¹.

Çarlık Rusya savaş sırasında Zaporog Kozaklarından da faydalandığı için harbin sonunda onlardan Osmanlı Devleti'ne esir düşenlerle ilgili bir maddeyi yine bu anlaşmaya dâhil etmiştir. Söz konusu maddeyle "*Rus, Lehli ve Potkalı (Zaporog) Kozaklarından herhangi birini elinde esir olarak tutan Osmanlı tebaasına yüzer kuruş bedel ödenerek bunların kurtarılmasına Eflak, Boğdan ve Mora gibi yerlerden olan esirlerin de bedelsiz serbest bırakılmasına*" karar verilmiştir⁴¹². Siç'in, Haziran 1775'te Çarlık Rusya tarafından lağvedilmesinden sonra ise bunu kabul edemeyen Zaporog Kozaklarının bir bölümü Moskova'ya karşı isyan başlatmışlar ve II. Devlet Giray Han aracılığıyla Osmanlı Devleti'nden yardım talebinde bulunmuşlardır⁴¹³. Han, meseleyi Sultan I. Abdülhamid'e iletmış ve meşveret meclisinde Zaporog Kozaklarına gizli bir şekilde yardım yapılması kararı alınmıştır. Fakat 1775'te başlayan Moskova tahakkümüne karşı daha fazla dayanamayan Zaporog Kozakları, 1779 senesine kadar Osmanlı topraklarına göç etmişlerdir⁴¹⁴.

⁴¹⁰ Kavak, "Kazak Akıncıların...", s. 87.

⁴¹¹ Kanat, "Osmanlı-Rus Diplomasinde...", s. 500-501.

⁴¹² Kanat, **a.g.m.**, s. 501.

⁴¹³ Bilotserkivskiy, **İstoriya Ukrayini...**, s. 232.

⁴¹⁴ Başer, "Osmanlı Devleti'ne Sığınan...", s. 539.

Özi Kalesi tabya ağası Polad Ağa'nın, 2 Mayıs 1778 tarihli tahririne göre Mayıs ayına kadar bin beş yüz Zaporog Kozacı, Özi ile Aksu nehirlerini geçerek Kuçman (Kocaman), Berzen, Deligöl, Kodıma ve Kuçurgan'a gelerek Osmanlı topraklarına yerleşmiştir⁴¹⁵. Ayrıca Polad Ağa, Zaporog Kozaklarının Deligöl, Balta, Olta ile Berzen adalarına iskânlarını, geçimleri için bu bölgelerde balıkçılık yapmalarına izin verilmesini ve yanlarına da bir yeniçerinin gönderilmesini Sultan I. Abdülhamid'den rica etmiştir⁴¹⁶. Sonraki günlerde onun bu istekleri sultan tarafından olumlu karşılanmış olacak ki Osmanlı Devleti'ne sığınan Kozaklar, göller ve ırmaklar çevresinde rahat yaşayabilecekleri, geleneksel uğraşları olan balıkçılıkla iştilig olabilecekleri alanlara yerleştirilmişlerdir⁴¹⁷.

Kozakların iskân edildiği yerleşim yerleri	Kozakların idarecileri	İskân edilen Kozak sayısı
Edirne	Kozakların yönetici kadroları	43
Maçın	Vasili (vekil-i hetman)	52
Hırsova	Pencebur Haçık? (vekil-i hetman)	80
Rahovan (Köstence'ye bağlı)	Yuvan Uhubzonku (vekil-i hetman)	42
Silistre	Konun Lazko (vekil-i hetman)	50
Niğbolu'ya gitmesi gerekirken Silistre'de kalanlar	Hako Budak (vekil-i hetman)	12
Tırnova'ya gitmesi gerekirken Silistre'de kalanlar	Yuvan Yani (vekil-i hetman)	32
Silistre'de toplamda bulunan Kozak miktarı		94

⁴¹⁵ Sereda, XVIII. Yüzyıl Osmanlı Belgeleri..., s. 87.

⁴¹⁶ Başer, "Osmanlı Devleti'ne Sığınan...", gös. yer.

⁴¹⁷ Başer, a.g.m., s. 540.

Ruşçuk	Yuvan Mitis (vekil-i hetman)	
Tutrakan (Ruşçuk'a bağılı)	Pavlo (vekil-i hetman)	65
Ziştovi		29
Babadağı		54
Rahova kazasına gitmesi gerekirken hetman vekillerine itaat etmeyip yolda oyalanarak geç gelenler		49
Ruşçuk kazasına gitmesi gerekirken hetman vekillerine itaat etmeyip yolda oyalanarak geç gelenler		25
Ziştovi kazasına gitmesi gerekirken hetman vekillerine itaat etmeyip yolda oyalanarak geç gelenler		10
Özi'den hareket ederek Edirne ve Tuna'nın sağ yakasında iskân edilen Kozakların toplam sayısı		543

Kozakların iskân edildikleri kazaların listesi

(Başer, "Osmanlı Devleti'ne Sığınan...", s. 543-544.)

Zaporog Kozaklarının listede belirtilen yerlere iskânları için Yeğen Muhammed Paşa görevlendirilmiştir. Osmanlı topraklarında yaşamaya başlayan Kozaklara inanç özgürlüğü de sağlanmıştır. Hatta onlar ibadetlerini rahatça yapabilmeleri için Yeğen Muhammed Paşa vasıtasıyla İstanbul Rum Patriği'nden resmî bir belge istemiş, patrikten alınan mühürlü izin kâğıdı Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa ile Zaporog

Kozaklarına ulaştırılmıştır⁴¹⁸. Devletle olan iletişimleri ise yanlarında bulunan tercümanlar vasıtasıyla gerçekleşmiştir⁴¹⁹. Ancak bir süre sonra Osmanlı Devleti'ne göç eden Zaporog Kozaklarının sayıları artınca 1779'da imzalanan Aynalıkavak Tenkihnâmesi ile onların Özi boyundan Tuna Nehri civarına iskân edilmelerine karar verilmiştir⁴²⁰.

Zaporog Kozakları, Tuna mansabına yerleştikten sonra burada 1828'e kadar Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde kalacak olan Tuna Siç'ini kurmuşlardır⁴²¹. Zaporog Kozaklarının, Osmanlı himayesinde eski topraklarına yakın bir şekilde yaşaması doğal olarak Çarlık Rusya'yı rahatsız etmiştir. II. Katerina bu rahatsızlığını Aynalıkavak Tenkihnâmesi'nde dile getirmiştir. Çariçe, tenkihnâmenin Zaporog Kozaklarını konu alan maddesinde onların geçmişte işledikleri suçları (muhtemelen saldırılar kastedilmekte) af ettiğini belirterek isterlerse yeniden Çarlık Rusya yönetimi altına geri dönebileceklerini belirtmiştir⁴²². Ardından 1776'da Zaporog Kozaklarına gönderilen Grigoriy Krivetskiy ile Semen Kislitskiy vasıtasıyla Knez Prozorovski'ye teslim edilen rapora şunlar yazılmıştır:

“Knez hazretleri [Prozorovski], Zaporog ordusunun neferlerini vatana ve kendi eski evlerine dönmeleri için Özi kırında yaşadıkları yerlere bizi gönderdi. Böylece biz onların yaşadıkları ve işledikleri yerler olan Özi şehrine, Özi deltasına, Berzen ve Deligöl nehirlerine gittik. Onlar geçen ilkbaharda Kozak İgnatura'yı polkovnik olarak seçmişlerdi. Fakat sözü edilen polkovnik yerinde değildi. Yahudilere veresiye olarak satılan balıkların bedeli olan üç yüz ruble tutan parayı tahsil için Boğdan'a gitmişti. Biz Deligöl yerine geldiğimiz zaman bütün Kozakları çağırıp knez hazretlerinin bildirisini ilan ettik ve ne var ne yok hepsini geride bırakmak ve Rusya'ya dönmeleri için onlara tebliğde bulunduk. İçlerinden çoğu

⁴¹⁸ Vedat Kanat, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Topraklarındaki Kazakların (Ağnad, Potkalı) Sosyal Yaşantıları ve Statüleri”, **Social Mentality and Researcher Thinkers Journal**, Vol: 5, Issue: 16, 2019, s. 401.

⁴¹⁹ Kanat, gös. yer.

⁴²⁰ Aykol, “Müstakil Kırım Hanlığı...”, s. 70.

⁴²¹ Pritsak, “İlk Türk-Ukrayna İttifakı...”, s. 282.

⁴²² Sereda, **XVIII. Yüzyıl Osmanlı Belgeleri...**, s. 88.

dönmemeyi kabul etmişti ama kesin karar verilmeden önce İgnatura'nın, Boğdan'dan dönüşünü bekleyip daha sonra yola çıkmayı tercih etmişlerdir."⁴²³

Telkinlerin akabinde Zaporog Kozakları, "*kendi rızalarıyla Devlet-i Âliyye raiyyetini kabul*" edip Tuna'nın karşı kıyısında yaşamayı tercih ettiklerini belirtmişlerdir⁴²⁴. Onların iskânıyla Özi valisi ile İsakçı mütevellisi Feyzullah Efendi vazifelendirilmiştir⁴²⁵. Böylelikle Tuna boyuna sevk edilen Kozaklar Hırsova, Silistre, Zıştovi, Maçın ve Rusçuk gibi vilayetlere yerleştirilmişlerdir⁴²⁶. Ayrıca sultan, Feyzullah Efendi'ye Zaporog Kozaklarının kişisel bilgilerini içeren bir defter hazırlamasını da emretmiştir. Onların isimlerinin ve sayılarının kayıtlı olduğu defter üç nüsha şeklinde oluşturulmuştur. Bunlardan bir tanesi Edirne'de ikamet edecek olan Zaporog Kozağı hetmanına, diğeri Divan-ı Hümâyûn Kalemî'ne ve sonuncusu da Feyzullah Efendi'de kalacak şekilde çoğaltılmıştır⁴²⁷.

30 Haziran 1780 tarihli deftere göre Osmanlı Devleti'ne gelen Zaporog Kozaklarının sayısı beş yüz kırk üçtür⁴²⁸. Bunlar Tuna'ya iskân edildikten sonra "reaya" statüsüne alınmışlardır. Hatta Osmanlı Devleti, Zaporog Kozaklarına bir zarar gelmesin diye bölge yöneticilerine "*Devlet-i Âliyye'me sadık bir tâife olduklarına binâen min-küllî'l-vücûh mezâlim ve taaddiyâtdan muhâfaza ve himayelerine dikkat...*" yönünde bir telkin dahi göndermiştir⁴²⁹. Ayrıca Özi valisi Seyyid Muhammed Paşa'ya gönderilen başka bir emirde Zaporog Kozaklarının iki yıl süreyle vergiden muaf oldukları, Edirne'de yaşayacak olan hetmanlarına belirli miktarda maaş bağlandığı ifade edilmiştir⁴³⁰.

Osmanlı topraklarına göç eden Zaporog Kozaklarının idarî yapılanması hakkındaki en mühim kaynak 1780 tarihli defterdir. Bu deftere göre onların idarî yapılanmalarının en üstünde polkovnik, baş hetman ile başyazıcı yer almıştır⁴³¹. Ayrıca baş tercüman ve diğeri hetmanlar da idareci sınıfını oluşturmuşlardır. Osmanlı

⁴²³ Sereda, gös. yer.

⁴²⁴ Kanat, "Osmanlı-Rus Diplomasisinde...", s. 504.

⁴²⁵ Başer, "Osmanlı Devleti'ne Sığınan...", s. 541.

⁴²⁶ Kanat, "Osmanlı-Rus Diplomasisinde...", s. 505.

⁴²⁷ Başer, "Osmanlı Devleti'ne Sığınan...", gös. yer.

⁴²⁸ Kanat, "Osmanlı-Rus Diplomasisinde...", gös. yer.

⁴²⁹ Kanat, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı...", s. 403.

⁴³⁰ Başer, "Osmanlı Devleti'ne Sığınan...", s. 541-542.

⁴³¹ Başer, **a.g.m.**, s. 549.

Devleti'nin yönetimi dâhilinde bile Zaporog Kozakları, hetmanlarını kendileri seçmiş ve Osmanlı idarecileri de onların bu tercihlerine saygı göstererek Zaporog Kozaklarına yeni bir mühür ve emr-i âli göndererek hetmanlık seçimlerini teyit etmişlerdir⁴³². Onların Osmanlı Devleti'nin himayesindeki yaşam koşullarına ait olarak şu bilgilere de sahibiz:

“Osmanlı topraklarında iskân edilen Potkalı ve Ağnad Kozaklarına orduda görevlendirilmelerine karşılık bir takım destekler sağlanmıştır. Bu desteklerin en önemlisi asker olan her Potkalı veya Ağnad Kozak bireyine belli bir ücretin ödenmesi olmuştur ki asker olan Kozaklar düşünüldüğünde bunun ciddi bir bütçe oluşturacağı açıktır. Buna rağmen Osmanlı Devleti, Kozakları asker olarak görevlendirdiği yerlerde bu hizmetlerinin karşılığında kendilerine maaş (mâhiyye) tahsis etmiştir. Bir kısım Potkalı Kozakları, İbrail Nazırı'nın maiyetine gönderilmişse de burada da aylıklarını almaya devam etmişlerdir. Ayrıca belgelerden Potkalı Kozaklarının düzenli olarak aldıkları bu maaşın zaman zaman ulufe olarak adlandırıldığı da görülmüştür. Maaş olarak ödenen ulufenin verilemediği ya da geciktirildiği durumlarda toplu olarak iki ya da üç aydan sonraki dönemlere devredildiği tespit edilmiştir. Özellikle orduda istihdam edilen Potkalı Kozaklar için sıkça rastlanan bu uygulama asker olarak görevlendirildikleri süre boyunca yoğun bir şekilde gerçekleştirilmiştir.

Tayinât olarak Potkalı Kozaklarına verilen erzak arasında en fazla görülen kalemler un ve ettir. Bu tayinâtlar aylık olarak verildiği gibi gerekli görüldüğünde ya da koşullara bağlı olarak birikmiş bir şekilde iki aylık, üç aylık veya dört aylık şeklinde de verildiği görülmüştür. Bunun yanında devletin yönlendirmesiyle ikamet ettikleri yerlerde tayinât olarak verilecek unun olmaması durumunda ihtiyaç kadar unun başka yerlerden sevk edildiği ve ihtiyaçlarının giderildiği tespit edilmiştir. Potkalı Kozaklarına verilen et ise günlük olarak teslim edilmiştir. Bir arşiv belgesinden edinilen bilgiye göre ordu içerisinde muhtelif işler için istihdam edilen Potkalı Kozaklarına, ayrılacakları güne kadar günlük iki kıyye et verilmiştir. Bunun dışında onlar dilekçe yazarak merkezden arpa, un ve et gibi tayinât bedeli de

⁴³² Başer, a.g.m., s. 550.

*almışlardır. Orduda istihdam edilen Potkalı Kozaklarına ise Kyiv şalvarı denilen elbiseler tedarik edilmiştir.*⁴³³

1780 yılının Temmuz ayında Edirne’de yaşayan Zaporog Kozaklarının yanına bir tercüman daha gönderilmiş ve bir Kozağın günlük tayinâtının on dört akçe olduğu belirtilmiştir⁴³⁴. İskân sürecinde Balkanlara yerleştirilenler de olmuştur. Lakin onların sayıları hakkında net bir bilgiye sahip olmamakla beraber Nicolae Jorga’nın, Osmanlı tarihini konu alan ünlü eseri “Kommenos Hysilantes”e istinaden 1788’de bu rakamın on beş bin kadar olduğu söylenebilir⁴³⁵. 1787-92 tarihleri arasında Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusya arasında zuhur eden savaşta Osmanlı Devleti bu Kozaklardan, “*seferde Devlet-i Âliyye’ye hizmet etmeleri*”ni isteyerek serasker maiyetinde harbe dâhil olmalarını emretmiş ve onlar da muharebe müddetince boğazlar ile kıyıları Rus askerlerinin saldırılarından korumuşlardır⁴³⁶.

Osmanlı-Rus Savaşları (1787-92)’nda Zaporog Kozakları, Özi bölgesine sevk edilerek Aksu Nehri’ndeki, Rus Geçidi denilen yerden geçip Çarlık Rusya’ya ait karakolları basmışlardır. Savaşta onların idaresini kolaylaştırmak için hetman Edirne’de iskân edilmiş ve savaşçı olmalarının nişanesi olarak kendilerine topuz ve alem verilmiştir. Edirne başkente yakın olmasından dolayı gelen emirler hetmanlar aracılığıyla direkt Zaporog Kozaklarına iletilmiştir. Hetmanların, Edirne’de kaldıkları süre boyunca giyecekleri elbiselerden binecekleri atlara kadar her türlü ihtiyaçları Osmanlı Devleti tarafından karşılanmıştır. Savaşın nihayetinde iki buçuk aylık müzakerelerden sonra Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusya arasında 10 Ocak 1792 tarihinde Yaş Barış Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmaya göre Kırım’ın, Çarlık Rusya’ya ait olduğu kabul edilmiş, Özi Kalesi ve Aksu Nehri’yle, Turla Nehri arasındaki bölge Çarlık Rusya’ya bırakılmış, Turla Nehri iki devlet arasında sınır kabul edilmiştir⁴³⁷.

⁴³³ Kanat, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı...”, s. 92-96.

⁴³⁴ Başer “Osmanlı Devleti’ne Sığınan...”, s. 545.

⁴³⁵ Nicolae Jorga, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1774-1912)**, Cilt: 5, Çev.: Nilüfer Epçeli, İstanbul 2005, s. 73.

⁴³⁶ Kanat, “Osmanlı-Rus Diplomasisinde...”, s. 404.

⁴³⁷ Kanat, **a.g.m.**, s. 508-509. Anlaşmanın akabinde Çariçe II. Katerina, Kuban’ın sağ kıyısına Kozakların yerleştirilmesine karar vermiştir. Bu bölge 1792’de çıkarılan özel kararnameyle Zaporog Kozaklarından oluşturulan Karadeniz Kozak Birliği’ne, “*ebedi mülkiyet*” olarak hediye edilmiş ve

7. Münasebetlerin Ticarî Yönü

Ukrayna Kozak Hetmanlığı'nın, Kırım Hanlığı ve Osmanlı Devleti ile olan münasebetlerinde ticaret büyük bir öneme sahip olmuştur. Osmanlı Devleti, Ukrayna'nın bilhassa batısındaki tüccarlarla sıkı iş birliği yapmıştır. Bu ticaret ortaklığı Osmanlı Devleti ile Ukrayna Kozak Hetmanlığı arasında imzalanan 1649 tarihli "Türk Sultanı ve Zaporozjya Ordusu ile Rus Halkı Arasında Karadeniz Üzerindeki Ticarete Dair Mutabakat" ile garantiye alınmıştır⁴³⁸. Öyle ki anlaşmanın sonrasında Zaporog Kozakları, Osmanlı Devleti'ne et, kürk, hububat satarken karşılığında da ipek, kilim ve Acem işi dokuma almışlardır⁴³⁹. Ayrıca Osmanlı Devleti, XVII. yüzyılın ortasına kadar Boğdan ile Ukrayna üzerinden Lehistan'a ipek kumaş, muslin, Çin kumaşı, tafta⁴⁴⁰, halı, çivit⁴⁴¹, sahtiyan⁴⁴², inci, kuru üzüm, şarap, zeytinyağı ve pirinç göndermiş, Ukrayna'dan ise Anadolu'ya Avrupa kumaşı, silah, kurşun, bıçak transfer edilmiştir⁴⁴³. Bununla birlikte Osmanlı Devleti ile Ukrayna Kozak Hetmanlığı arasında tütün ticareti de gerçekleşmiş ve tütün, Kırım pazarları üzerinden İstanbul'a getirilmiştir⁴⁴⁴. Hetman Pavlo Polubotok döneminde ise tahıl alışverişinin yanı sıra cam ve votka ticareti de yapılmıştır⁴⁴⁵.

1783'ten sonra Zaporog Kozakları, Turla ile Aksu nehirleri arasında göç etmeye başlayınca yiyecek açısından sıkıntı yaşamışlar ve böylece Özi ile sınırı bulunan bölgelerde yağmada bulunmuşlardır⁴⁴⁶. Yağmalarda at önemli bir unsur olduğu için

günümüz Karadeniz'i, "Çernomorje" adını almıştır. Çarlık Rusya aynı zamanda Kafkasya'yı denetim altına almak için Zaporog Kozaklarını öncü kuvvet olarak kullanmıştır. Kafkasya'ya bir hat boyunca yerleştirilen Zaporog Kozakları din, mezhep ve kültür olarak Çarlık Rusya'nın dayanaklarından biri haline getirilmiştir. Dolayısıyla onlardan teşkil edilen "Kafkasya Hattı" ilerleyen yıllarda Malka Nehri boyunca uzatılarak Krasnodar şehrinin kurulmasına öncülük etmiştir. Nasibli, "Kozaklar ve Kuzey Kafkasya'nın...", s. 2-3.

⁴³⁸ Yavornitskiy, **İstoriya...**, I..., s. 292.

⁴³⁹ İdris Bostan, "Rusya'nın Karadeniz'de Ticarete Başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu (1700-1787)", **Belleten**, C: LIX, S: 225, 1995, s. 362.

⁴⁴⁰ Bir tür kumaş.

⁴⁴¹ Doğal yollarla üretilen bir boya çeşidi.

⁴⁴² Boyalı ve cilalı deri.

⁴⁴³ Kulchynskyy, "Kıyiv Metropolitiği'nin...", s. 49.

⁴⁴⁴ D. A. Prohorov, "Kırımskoye Hanstva vı Kontekste Çernomorskoy Targovli (XV-XVIII vv.)", **Materiyalı pa Arheologii, İstorii i Etnografii Tavrii**, VIII, s. 392.

⁴⁴⁵ Ogneva, **Hetman Pavlo Polubotok...**, s. 8.

⁴⁴⁶ Sereda, **XVIII. Yüzyıl Osmanlı Belgeleri...**, s. 91.

ele geçirilen atlar çoğu zaman diğer ülkelere satılmıştır⁴⁴⁷. Bu yağmalardan biri şöyle anlatılmaktadır:

*“8 Ağustos 1778’de İngulets Irmağı’nın, Aksu Nehri’ne kavuştuğu yerin öte tarafından Plavna Kosa mevkiine gelmiş olan Zaporog Kozakları, balık avı yerine saldırdılar. Balıkçıların ellerini bağlayıp İngulets Irmağı üzerindeki Rus askerlerinin miktarını öğrenmek için onları sorguladılar. Balıkçıları soyup eşkıyalık yaptıktan sonra Aksu Nehri’nden kendi taraflarına döndüler. Bu sebepten dolayı polkovnikten Özi valisine mektup yazıp sık sık eşkıyalık yapan Kozakları, çalmış oldukları mallarıyla yakalamaları ve iade etmeleri istendi. Vali tarafından gönderilen subay bunların yakalanmaları ve malların iadesi için bir takım hazırlayıp inzibati tedbirler alacağına dair söz verdi.”*⁴⁴⁸

Zaporog Kozakları Türkler, Ermeniler, Yahudiler ve Rumlar aracılığıyla Kırım Hanlığı ile de küçük ve büyükbaş hayvan ticareti yapmışlardır⁴⁴⁹. Kırım’da çıkarılan tuz ticarete önemli bir yer tutmuştur. Tuz, Kırım’ın kuzey kıyılarındaki göllerden çıkarılmış ve Osmanlı Devleti, Abhazya ile Ukrayna başta olmak üzere ihtiyacı olan ülkelere gönderilmiştir⁴⁵⁰. Tuz satışından elde edilen gelir ise direkt hanın hazinesine aktarılmıştır. Zaporog Kozakları, aldıkları bu tuzun karşılığında Kırım’a kürk ve inek yağı sevk etmişlerdir⁴⁵¹. Hatta 29 Eylül - 9 Ekim 1743 tarihleri arasında Sultan I. Mahmud, II. Selamet Giray Han’a gönderdiği nâmede hem balık avlamaları hem de tuz çıkarmaları için Miyuş ile Ur Boğazı arasındaki bölgede Zaporog Kozaklarına izin verdiğini söylemiştir⁴⁵². 9 Haziran 1746’da ise II. Selim Giray Han, Zaporog Kozaklarının Özi Nehri’nde balık avlamaları ve Kılburun Gölü’nden tuz tedarik etmeleri için Özi Kalesi muhafızına yarlıklar göndermiştir⁴⁵³.

⁴⁴⁷ Öztürk, **Özü’den Tuna’ya Kazaklar...**, s. 254.

⁴⁴⁸ Sereda, **XVIII. Yüzyıl Osmanlı Belgeleri...**, s. 92.

⁴⁴⁹ Bostan, “Rusya’nın Karadeniz’de...”, s. 362.

⁴⁵⁰ Prohorov, “Kırımskoye Hanstva...”, s. 389.

⁴⁵¹ Prohorov, gös. yer.

⁴⁵² **Kırım Hanlarına Nâme-i Hümayûn...**, s. 85-86. (Belge 13)

⁴⁵³ **Osmanlı Belgelerinde Kırım Hanlığı**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 126, İstanbul 2013, s. 175; **Kırım Hanlarına Nâme-i Hümayûn...**, s. 181-182.

Ticaret kapsamında bazen devletler arasında anlaşmazlıkların yaşandığı dönemler de olmuştur. Mesela 11 Mayıs 1744'te Kozak Konseyi'nde alınan bir kararla Kırım Hanlığı ile yapılacak ticarete gümüş para yasaklanarak bakır paranın kullanımı uygun görülmüş ama Kırım halkı mallarını bakır para karşılığında satmak istemediklerinden ötürü iki devlet arasındaki ticaret bir süreliğine duraksamıştır⁴⁵⁴. Ayrıca Kırım akıncıları kimi vakit Zaporog Kozaklarına ait olan malları gasp ederken Zaporog Kozakları da bu zararın karşılığında Kırım ahalisinin mallarına zarar vermişlerdir. Fakat 3 Ekim 1749'da Çariçe Elizabet Petrovna'nın emrinde bulunan Kyiv generali, Arslan Giray Han'a yolladığı mektupta Zaporog Kozakları ile Kırım halkı arasındaki anlaşmazlıkların son bulacağını ve karşılıklı ticaretin güvenlik altına alınacağını belirtmiştir⁴⁵⁵.

Sulh sağlandıktan sonra hanlar, Kırım'daki kuraklık dönemlerinde hetmanlardan arsa istemeye başlamışlardır. Öyle ki Kasım 1754'te Arslan Giray Han, Kırım'daki ot eksikliği sebebiyle Hetman Kırilo Rozumovskiy'dan, Kırım'lı çobanların hayvanlarını otlatabilmeleri için toprak talep etmiştir⁴⁵⁶. Bunun üzerine Hetman Rozumovskiy, Zaporog Kozaklarının meskûn olmadıkları yerleri şart koşarak hayvanlarını otlatmaları için Kırım'lı çobanlara toprak vermiştir⁴⁵⁷. Aynı istek 1756'da, Bekir Ağa tarafından bir kez daha yenilenmiştir⁴⁵⁸. Buna göre hetman, bu kez de balıkçılara zarar verilmemesi koşuluyla yarımada'daki halkın Kozak bozkırlarında hayvanlarını otlatmalarına müsaade etmiştir⁴⁵⁹.

Kırım Hanlığı kendisine bağlı olan akıncı güçlerini, hanlık ekonomisine dayanan kaynakla değil de dış kaynak olarak adlandırılan yağmalarla geçindirmiştir. Dolayısıyla bu durum belli aralıklarla Ukrayna Kozak Hetmanlığı ile Lehistan'ın mamur alanlarının saldırılara maruz kalmasına neden olmuştur. Ukraynalı tarihçi Omeljan Pritsak'a göre Kırım akıncı güçlerinin, Ukrayna'ya yaptıkları saldırılar 1699 tarihine kadar sürmüş ve bunların sadece yüz altmış dördü tespit

⁴⁵⁴ Yavornitskiy, *İstoriya...*, I..., s. 294.

⁴⁵⁵ *Kırım Hanlarına Nâme-i Hümayûn...*, s. 179-180.

⁴⁵⁶ V. V. Gribovskiy, "Teritoriya Rozselennya i Karakter Vidnosin Priçornomorskikh Nogaytsiv iz Zemlerobskim Naseleennyam Ukrayinskovo Stepovovo Porubijjya u Period 1739-1768", *Kozatska Spadşina Almanah İnstytutu Suspilnih Doslijen*, 2005, s. 66.

⁴⁵⁷ Gribovskiy, gös. yer.

⁴⁵⁸ *Arhiv Koşa Novoyii... (1713-1776)...*, (Belge no: 19), s. 33-34.

⁴⁵⁹ *Arhiv Koşa Novoyii... (1713-1776)...*, gös. yer.

edilebilmiştir⁴⁶⁰. Öyle ki Slav kökenli halkların yaşadıkları topraklarda alınan esir sayısı XVII. yüzyılın ilk yarısı içinde iki yüz bin kişiden ibaret olmuştur. Ayrıca esir sayılarıyla ilgili olarak esirlerin kaydedildiği yirmi dört kadılıktaki 1666 tarihli bir tahrir istinaden şunlar bilinmektedir: “İki yüz bini hanın malı olmak üzere altı yüz bin erkek Kozak esir, yüz yirmi iki bin kadın, yüz-altı yüz kız ve iki yüz bin erkek çocuk. Dolayısıyla toplam bir milyondan fazla esir!”⁴⁶¹

Kırım akıncı güçlerinin maksatları konaklamalarını sağlayacak olan yağmayı gerçekleştirdikten sonra alabildikleri kadar esirle kışlık ikametgâhlarına dönmek, akabinde esirleri limanlara naklederek, onları uluslararası pazarlara ulaştırmak olmuştur⁴⁶². Dolayısıyla onların esir kaynağının merkezi Kafkasya ile Ukrayna teşkil etmiştir. Anadolu ise bu anlamda dev bir esir pazarı olarak Kırım ekonomisinin bağlı olduğu bir yer haline gelmiştir. Nitekim Azak, Taman, Kerç ve Kefe limanları esirlerin toplanarak İstanbul pazarlarına sevk edildiği bölgeler arasındaydı⁴⁶³. Ukrayna’ya düzenlenen saldırıların birinde Lemberg yakınındaki Rohatin’de yaşayan bir papazın kızı da esir alınmıştır. Frenklerin, Roxelana olarak isimlendirdikleri dokuz yaşındaki bu kız birkaç yıl sonra köle pazarından sarayın harem ağaları tarafından satın alınarak İstanbul’a getirilmiş, kısa bir müddetin ardından güzelliği ve zekâsıyla haremde süratle yükselmiştir. Akabinde Kanuni Sultan Süleyman’ın önce hasekisi sonra ise hatunu olmuş ve İslâmiyet’i kabul etmesinin ardından da Hürrem adını almıştır⁴⁶⁴.

Osmanlı Devleti’nin malî enginliğinde hububat ve hayvancılık önemli bir yer tuttuğu için Karadeniz’in kuzeybatı kesimi bu konuda oldukça önem arz etmiştir⁴⁶⁵. Özellikle Ukrayna’nın, uluslararası ticaret yollarındaki konumu ve bilhassa Doğu Avrupa ülkelerini, İstanbul ve Çanakkale boğazlarına bağlaması Osmanlı Devleti

⁴⁶⁰ Pritsak, “İlk Türk-Ukrayna İttifakı...”, s. 256.

⁴⁶¹ Pritsak, **a.g.m.**, s. 257.

⁴⁶² Öztürk, “Ukrayna Krizinin Kökleri...”, s. 34.

⁴⁶³ Öztürk, **Özü’den Tuna’ya Kazaklar...**, s. 210.

⁴⁶⁴ Ferhad Turanly, “Sultana Haseki Hiurrem: Her Status in Topcopy Palace and Role in the Policy of the Ottoman Porte”, **Skhidnoievropeyskyi Istorychnyi Visnyk (East European Historical Bulletin)**, 2022, s. 28; Pritsak, “İlk Türk-Ukrayna İttifakı...”, s. 257.

⁴⁶⁵ Turanlı, **Kozatska Doba İstorii...**, s. 177.

için Ukrayna'yı vazgeçilmez kılmıştır⁴⁶⁶. Buğday ve arpa başta olmak üzere erzakların ve malların sevkiyatı Özi bölgesinin merkezinden veya kuzey ile batı sınırlarından Karadeniz'e uzanan kara ve deniz yoluyla yapılmıştır. Bunlardan biri Azak bölgesinde bulunan Taygan (Taganrog) Limanı, diğeri ise Özi'deki Kılburun ile Çerkası idi⁴⁶⁷. Kılburun hemen hemen askerî nakliye için tahsis edilmiştir. Bunun dışında Osmanlı Devleti, ticaret ağının kuzey ile kuzeybatı istikametinde genişlemesi için Kefe, Taman, Azak, Akkirman, Anapa, Açu ve Özi kalelerini inşa etmiştir⁴⁶⁸. Bunlardan sadece Özi Kalesi, Azak'la birlikte Osmanlı Devleti'nin, Karadeniz'deki güvenliğini sağlayacak olan askerî bir üs niteliğine sahip olmuştur. Söz konusu kalelere Asya ile Sibiry'a'dan gelen mallar, Karadeniz limanları vasıtasıyla İstanbul'a gönderilmişlerdir⁴⁶⁹. Tuzun nakliyatı ise Nikitin-Perevoz (bugünkü Nikopol), Aksu, Samara ve Orel nehirleri üzerinden yapılmıştır⁴⁷⁰. Bu işlemin düzenli bir şekilde yürütülmesi için 1764 yılında Kırım Giray Han, tuz almak için Kırım'a gelen araçların nakliyat merkezlerine ulaşabilmeleri için Zaporog Kozaklarından olan Petro Nosenko'ya, Rogaçık Nehri üzerinde bir köprü inşa etmesini dahi söylemiştir⁴⁷¹.

Kefe, XV. yüzyılın başlarında Kırım'daki en büyük ticaret merkezlerinden biriydi. Ayrıca yarımadanın bu liman kenti Osmanlı Devleti'ni kuzeye bağlamakta, Asya'dan batıya ve kuzeyden güneye doğru seyreden nakliye ile ulaşımın Karadeniz'e çıkış kapısı konumundaydı⁴⁷². Aynı zamanda Özi Nehri'nin ulaşım ve nakliye sistemine de entegreydi. Öyle ki bu havza Akkirman ve Kili limanlarıyla bütünleşmiş bir vaziyetteydi. Turla ağzında bulunan Akkirman Kalesi ile limanı da Osmanlı gümrüğünün en mühim bölgelerinden biriydi. Akkirman'daki gümrük limanın kanunnâmesinde Turla Suyu'ndan geçirilen katır, at ve bu çeşidin her adedinden beşer, sığırdan dörder akçe alınmıştır⁴⁷³. Tüm bunların haricinde Osmanlı Devleti, Akkirman'dan Kamanıçe'ye kadar uzanan sahada asayişini sağlamak için Yalı

⁴⁶⁶ Ferhad Turanly, "Ukraine's Lands as an Important Factor of the Development of Trade and Geopolitical Contacts According to the Data From Arabographic Written Sources", **Skhidnoieuropeyskiy Istorychniy Visnyk**, 2020, s. 39.

⁴⁶⁷ Bostan, gös. yer.

⁴⁶⁸ Turanly, "Ukraine's Lands...", s. 41.

⁴⁶⁹ Öztürk, "Osmanlı-Lehistan İlişkilerinde...", s. 233.

⁴⁷⁰ Prohorov, "Kırımskoye Hanstva...", s. 389.

⁴⁷¹ **Arhiv Koşa Novoyii... (1713-1776)...**, (Belge no: 161), s. 82.

⁴⁷² Öztürk, "Osmanlı-Lehistan İlişkilerinde...", gös. yer.

⁴⁷³ Öztürk, **a.g.m.**, s. 234.

Ağalığı kurmuştur⁴⁷⁴. Ayrıca buradaki Kırımlılar arasında çıkan hukuki ihtilafların çözümü için yalı ağasının yanına bir de naip tayin edilmiştir. Kamaniçe mollası tarafından atanan naip kadılık kurumuna tabii olup Akkirman'da oturmuştur⁴⁷⁵.

Osmanlı Devleti, ticaretteki lojistik ağa katkıda bulunmak amacıyla bir süre sonra Akkirman karşısındaki Acıdere kasabası yakınına yeni bir hububat iskelesi açmıştır⁴⁷⁶. 1756'dan itibaren Acıdere İskelesi'nden yirmi üç gemi yüklenip İstanbul'un, Kapan-ı Dakik (Unkapanı) İskelesi'ne gönderilmiştir. 1756 yılında Acıdere'de toplamda yirmi bin yedi yüz yetmiş üç Akkirman kilesi (1.771,25 ton) değerinde buğday ve arpa alınmıştır⁴⁷⁷. Osmanlı Devleti, 1764'te Acıdere'deki yük potansiyelini azaltmak için Hocabey Limanı'na yeni bir iskele daha kurmuştur. Acıdere Limanı, Turla Nehri'nin Karadeniz'e kavuştuğu yerde olduğundan ötürü seferler yalnızca Kasım ayına kadar yapılmıştır. Bu anlamda kış aylarında da sevkiyatın devam etmesi için buzlanma tehlikesi olmayan Hocabey Limanı inşa edilerek ürünlerin nakli buradan sağlanmıştır⁴⁷⁸.

Mühimme defterlerinden öğrenilen bilgilere göre Ukrayna Kozak Hetmanlığı, Kırım Hanlığı ve Osmanlı Devleti arasındaki ticaret ilişkisi sadece Kefe ile Akkirman'dan ibaret kalmamıştır. Ulaşım ağında bir diğer önemli nokta Lviv olmuştur. Lviv'den, Akkirman'a doğru giden ticaret yolu aynı zamanda "Moldova Yolu" olarak da bilinmektedir. Öyle ki 1631-56 yılları arasında Lviv şehri tüccarları büyük kervanlarıyla Anadolu'ya giderken Moldova'dan geçmişlerdir. Lviv'den Moldova'ya, oradan Akkirman'a ulaşan ticaret yolu İstanbul ve Bursa ile de irtibatlı olmuştur. Halil İnalçık, Lviv Arşivi'nde 1441-48 tarihlerine ait birçok belgeye göre yaptığı değerlendirmede Lviv ticaretine konu olan malları üç sınıfa ayırmıştır. İlki Eflak, Boğdan ve onlara yakın olan güney ve kuzey şehirlerinin malları olup, bunlar buğday, havyar, balık, balmumu, sığır ve deriden ibaretti⁴⁷⁹. İkincisi Bursa, Ege Denizi ve diğer Osmanlı hâkimiyet alanına ait mallardı ki bunlar Bursa'nın ipekli

⁴⁷⁴ Öztürk, **a.g.m.**, s. 235.

⁴⁷⁵ Öztürk, gös. yer.

⁴⁷⁶ Sereda, **XVIII. Yüzyıl Osmanlı Belgeleri...**, s. 51

⁴⁷⁷ Sereda, **a.g.e.**, 52.

⁴⁷⁸ Sereda, gös. yer.

⁴⁷⁹ Halil İnalçık, "The Ottoman State: Economy and Society, 1300-1600", **An Economic and Social History of the Ottoman Empire**, Ed.: Halil İnalçık-Donald Quataert, Cambridge 1994, s. 288.

kumaşı, Ege Denizi'ne ait şarap, pamuk, halıydı⁴⁸⁰. Üçüncüsü ise Flanders, Silezya, İngiltere, Floransa ve Polonya gibi batı ülkelerine ait pamuklu kumaşlar, merkezi Avrupa ve Güney Almanya'ya ait metal işlemeli ürünlerden müteşekkildi⁴⁸¹. Bilhassa “Hamr-ı Marvazi” denen ve uzun zamandır Girit'te de üretilen Menekşe şarabı, Lviv'de oldukça rağbet görmekteydi⁴⁸². Lviv ticaret yolunun güvenliği ise Boğdan voyvodası ile Niğbolu, Çirmen, Rusçuk, Silistre gibi Tuna sahilindeki sancaklara aitti⁴⁸³.

⁴⁸⁰ İncalcık, gös. yer.

⁴⁸¹ İncalcık, gös. yer.

⁴⁸² Kerim İlker Bulunur, “Erken Osmanlı Döneminde Akkirman'da Ticaret”, **Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800)**, Ed.: Volodimir Melnik vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, s. 348.

⁴⁸³ Öztürk, “Osmanlı-Lehistan İlişkilerinde...”, s. 239.

SONUÇ

Galiçya-Volımya Knezi Yuriy Boleslav, 1340'ta zehirlenmek suretiyle öldürülünce Ukrayna toprakları, Litvanya Krallığı'nın idaresi altına alındı. Kırk beş yıl sonra ise Krevo Birliği neticesinde Litvanya, Lehistan ile birleşti. Bunun tesiriyle Litvanya'nın egemenliğinde bulunan Ukraynalılar, Kırım akıncı güçlerinin saldırıları nedeniyle Lehistan sınırlarını korumakla görevlendirildiler. Fakat bir müddetin ardından Katolik olmaya zorlanınca Özi Nehri'nin, orta ve aşağı kesimlerine göç ederek burada Dmitro Vişnevetskiy öncülüğünde kendilerine ait bir devlet kurdular. Hetman Vişnevetskiy idaresindeki Zaporog Kozakları, XVI. yüzyılın son yarısı ile XVII. yüzyılın ilk yarısına kadar Kırım sahilleri ile Anadolu kıyılarına saldırı tertip ettiler.

Saldırılarda Azak, Kerç, Kefe, Akkirman, Trabzon, Sinop ile İstanbul büyük yaralar aldı. Bir ara Hetman Vişnevetskiy, Kanuni Sultan Süleyman'a vassallık teklifinde bulunmuş olsa da onun bu isteği, Zaporog Kozaklarının saldırılarını önleyememesi sebebiyle geri çevrildi. Bununla beraber saldırılar devam edince en sonunda Sultan II. Osman, 1621'de I. Lehistan Seferi'ne çıkarak Hotin Kalesi'ni muhasaraya aldı. Lakin onun bu başarısı Zaporog Kozaklarını durdurmaya yetmedi. Nitekim Hetman Petro Konaşeviç Sagaydaçniy döneminde (1614-22) saldırılar hız kazanınca bu kez Özi Kalesi'nin güçlendirilmesi ve nehir havalisinde yeni bir kalenin inşası gündeme geldi. Lakin görevli askerlerin Özi'ye vaktinde gitmemelerinden ötürü bu plan akim kalarak, mevcut kalenin onarımı ile yeni kalenin inşası 1680'de tamamlanabildi.

Zaporog Kozakları, Lehistan karşısında Kumayka Savaşı'nı (1637-38) kaybedince on yıl müddetinde Lehistan yönetiminde yaşamaya başladılar. Onların bu esareti Bohdan Hmelniçkiy'ın, Ukrayna Kozak Hetmanlığı'nı 1648'de yeniden tesis etmesiyle son buldu. Hetman Hmelniçkiy zamanında Kırım Hanlığı ve Osmanlı Devleti ile anlaşmalar yapılarak bir ittifak oluşturuldu. Hatta Hetman Hmelniçkiy, tebaasıyla birlikte 1651'de Osmanlı Devleti'nin himayesine girdi. Bir yandan da Ukrayna Kozak Hetmanlığı ile Kırım Hanlığı'nın askerî birlikleri, Lehistan'a düzenlenen seferleri galibiyetle (Beresteçko Savaşı hariç) sonlandırdılar.

Hetman Hmelniŭskiy'in ölümünün akabinde yönetimde bir süre karışıklıklar yaşandı. 1665'te Petro Doroŭenko'nun, hetman seçilmesiyle yeniden Kırım Hanlığı ve Osmanlı Devleti ile ittifaklık yolu tutuldu. Öyle ki Hetman Doroŭenko, Ukrayna'ya muhalif olan Lehistan ile Çarlık Rusya karşısında Osmanlı Devleti'nin himayesini istedi. Bu esnada 1667'de Lehistan ile Çarlık Rusya arasında imzalanan Andrussova Barışı sonucunda Ukrayna sahası iki devlet arasında paylaşıldı. Bunun üzerine Hetman Doroŭenko, Ukrayna'yı yeniden birleştirmek maksadıyla harekete geçti. 1672'de Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü sağlamak adına Osmanlı askerleri ile Kırım akıncı güçleri, Zaporog Kozaklarıyla beraber Kamanıçe üzerine sefere çıktılar. Nihayetinde Ukrayna'nın kilidi konumunda olan Kamanıçe Kalesi fethedilerek, Osmanlı Devleti'nin, Podolya üzerindeki hâkimiyeti tanındı.

Yuriy Hmelniŭskiy'in üçüncü hetmanlık sürecinde (1677-81) bu defa 1676'da, Çarlık Rusya tarafından alınan Çehrin Kalesi'ne sefer düzenlendi. Birinci muhasara başarısız olsa da ikinci muhasarayla kale, Osmanlı Devleti'nin yönetimine dâhil edildi. Yuriy'den sonra hetmanlığa 1687'de İvan Mazepa getirildi. Hetman Mazepa ilk başlarda Çarlık Rusya'nın tarafında yer aldı ama 1701'den itibaren Osmanlı Devleti ile yakınlaşmaya başladı. Buna istinaden Poltava Savaşı (1709)'ndan sonra Hetman Mazepa, İsveç Kralı XII. Şarl ile birlikte Osmanlı topraklarında misafir edildi. Mazepa'nın akabinde hetman olan Pılip Orlık da Prut Seferi'nin ardından belirli aralıklarla Bender, Edirne ile Yaş'ta ağırlandı.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra hetmanlar, Çarlık Rusya'nın yörüngesinde kaldılar ve Çariçe II. Katerina, 1764'te Ukrayna Kozak Hetmanlığı'na son verdi. 1780'den sonra ise Moskova yönetiminden memnun olmayan Zaporog Kozakları, Osmanlı topraklarına göç etmeye başladılar. 1787-92 yılları arasında vuku bulan Osmanlı-Rus Savaşları'ndaki hizmetleri çerçevesinde de avarız, cizye, balık ve ispençe gibi vergilerden muaf tutuldular. Neticede iki yüz on iki yıl boyunca varlığını koruyan Ukrayna Kozak Hetmanlığı, Kırım Hanlığı ve Osmanlı Devleti ile olan münesebetlerini sürekli siyasi, diplomatik, askerî ve ticarî bir zemine oturttu. Böylelikle XVII. ve XVIII. yüzyıllarda ittifaklar dâhilinde Ukrayna'nın toprak bütünlüğü korunmaya çalışıldı.

KAYNAKÇA

YAYINLANMAMIŞ ARŞİV BELGELERİ:

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Eyalet-i Mümtâze (C.MTZ.), 5-227.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Hariciye (C.HR.), 143-7109.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Hariciye (C.HR.), 180-8951.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Hariciye (C.HR.), 96-4766, 1761.

YAYINLANMIŞ ARŞİV BELGELERİ:

Arhiv Koşa Novoyii Zaporozkoyii Siçi (1713-1776), Kiyiv 1994.

Arhiv Koşa Novoyii Zaporozkoyii Siçi (1734-1775), Tom: 1, Kiyiv 1998.

Kırım Hanlarına Nâme-i Hümâyûn (2 Numaralı Nâme Defteri), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 123, İstanbul 2013.

Osmanlı'dan Günümüze Türk-Leh İlişkileri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 133, İstanbul 2014.

MÜHİMME DEFTERLERİ:

3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968 / 1558-1560), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 12, Ankara 1993.

83 Numaralı Mühimme Defteri (1036-1037 / 1626-1628), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 54, Ankara 2001.

TEMEL KAYNAKLAR:

Halim Giray, **Gülbün-i Hânân**, Matbaa-i Amire, İstanbul 1287.

Kâtip Çelebi, **Fezleke-i Kâtip Çelebi**, C: I, 1869.

Mustafa Naîmâ Efendi, **Tarih-i Naîmâ**, İbrahim Müteferrika Matbaası, C: II-III, İstanbul 1147.

Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **Nusretnâme**, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), Haz.: Mehmet Topal, Ankara 2018.

Şemseddin Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, Haz.: Paşa Yavuzarslan, Ankara 2010.

Ukrayna, Rusya, Türkiye (Makaleler Mecmuası), Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, İstanbul 1915.

GAZETELER:

Gazette de France, No: 136, Danzig 3 October 1649.

İNCELEME VE ARAŞTIRMA ESERLER:

ABDUJEMİLEV, R., “Atrajeniye Voennovo Sayuza Kırımskovo Hanstva i Zaporjskoy Seçi vı Hronike M. Senai”, **Vaprosı Duhovnoy Kulturu - FİLOLOGİÇESKİYE NAUKİ**, No: 261, 2013, ss. 106-109.

ABDULA, Gulnara, “Konotop: Upuşennaya Vazmojnost Ukrepleniya Nezavisimosti”, **Qasevet**, No: 37, Kırım 2010, ss. 56-62.

ACAR, Serkan, “Kazak Kimliğinin Teşekkülü ve XVI. Asırda Kazakların Coğrafi Tasnifi”, **Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800)**, Ed.: Volodimir Melnik vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, ss. 39-53.

ACAR, Serkan, “Ukrayna’nın Tarihî Kökenleri: Kiev Knezliği’nden Kırım Hanlığı’na”, **Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C: 8, S: 1, 2023, ss. 14-30.

ALPARGU, Mehmet, “Kozakların Kırım Hanlığı’na Karşı Faaliyetlerinin Başlaması”, **Emel**, S: 181, 1990, ss. 23-25.

AYDIN, Mahir, “Tarih Boyunca Türkiye-Ukrayna İlişkileri”, **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 2015-2, S: 28, ss. 31-44.

AYDIN, Meltem, “Gazânâme-i Halîl Paşa (1595-1623)”, **Doktora Tezi**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2010.

AYHÜN, Erşahin Ahmet, “Kırım Hanlığı ve Çöküş Sebepleri”, **Doktora Tezi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008.

AYKOL, Ufuk, “Müstakil Kırım Hanlığı (1772-1783)”, **Yüksek Lisans Tezi**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2019.

BANTIŞ-KAMENSKİY, D., **İstoçniki Malorossiyskoy İstorii 1649-1687**, Tom: I, Maskva 1858.

BARTL, Peter, “XVII. Yüzyılda ve XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kazak Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu”, **İlmî Araştırmalar**, 6, İstanbul 1998, ss. 301-329.

BAŞER, Alper, “İngiliz Elçisi Thomas Roe’nun Yazışmalarında II. Osman Dönemi”, **History Studies**, Vol: 5/2, 2013, ss. 45-55.

BAŞER, Alper, “Osmanlı Devleti’ne Sığınan Potkalı Kazaklarının İskânlarına ve Faaliyetlerine Dair Gözlemler (1775-1826)”, **Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800)**, Ed.: Volodimir Melnik vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, ss. 535-555.

BIYIK, Ömer, “Osmanlı-Rus Hududunda Bir Kale: XVIII. Yüzyılda Hotin”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXIX/2, 2014, ss. 489-513.

BİLOTSEKİVSKIY, V. Ya., **İstoriya Ukrayını**, Kiyiv 2007.

BOSTAN, İdris, “Rusya’nın Karadeniz’de Ticarete Başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu (1700-1787)”, **Bellekten**, C: LIX, S: 225, 1995, ss. 353-394.

BUHERA, İ. S., “Rodına Polkovnika Lızohuba ta Çernihiske Kozatsvo u Trohsotriçniy İstorii Tserkvı sv. Katerını m. Çernihova”, **Krayeznavstvo Zaporijjya**, 2 (6), 2018, ss. 25-38.

BULUNUR, Kerim İlker, “Erken Osmanlı Döneminde Akkırman’da Ticaret”, **Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800)**, Ed.: Volodimir Melnik vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, ss. 751-765.

CEVRİOĞLU, Mahmut Halef, “Tulû’î’nin Paşaname’si ya da Karadeniz’de Bir Deniz Cenginin Anlatımı (1629)”, **Türk Savaş Çalışmaları Dergisi**, 3-1, 2022, ss. 86-102.

CELEBİ, Veled, “Kamanıçe Feryadnâmesi”, **Türk Yurdu**, C: IV/20, ss. 111-118.

ÇETİN, Mehmet, “Osmanlı Devleti’nde Savaşçı Toplulukların Sosyo-Ekonomik Analizi: Ağnad Kazakları”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C: X, S: 51, 2017, ss. 891-907.

DAŞKEVİÇ, Yaroslav, “Ukrayna’nın 16. - 17. Yüzyıllardaki Türkiye Tercihi ve Uluslararası İlişkiler”, **Ukrayna - Türkiye Geçmiş, Günümüz ve Gelecek**, Kyiv 2004, ss. 60-69.

DEMİR, Uğur, “Osmanlı-Rusya Münasebetlerinde Bir Dönüm Noktası: Kazak Hatmanlığı’nın İşgali (1764) ve Bir Kazak Beyzâdesinin Rusya’ya Dair Raporu”, **Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800)**, Ed.: Volodimir Melnik vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, ss. 777-805.

DEMİROĞLU, Hasan, “Rus ve Ukrayna Kaynaklarında İvan Mazepa (1639-1709)”, **Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800)**, Ed.: Volodimir Melnik vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, ss. 431-453.

FEDAKÂR, Cengiz, “1787-1792 Osmanlı-Rus Harplerinde Kılburun Muharebeleri”, **Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800)**, Ed.: Volodimir Melnik vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, ss. 765-777.

FRANTS, M., “Zaporojskiye Kozaki vı Borbe za Pribaltiku”, **Peterburgskiye Slavyanskiye i Balkanskiye İsledovaniya**, No: 1, 2014, ss. 88-97.

FRIEDMAN, Victor A., “The Zaporozhian Letter to the Turkish Sultan: Historical Comment Ary and Linguistic Analysis”, **Slavica Hierosolymitana**, Vol: 2, 1978, ss. 25-38.

G. YAĞCI, Zübeyde, “Köle Akinlarının Kırım Hanlığı Üzerindeki Siyasi ve Ekonomik Tesirleri”, **Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800)**, Ed.: Volodimir Melnik vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, ss. 393-419.

GARDAŞKANOĞLU, Ferhad (Turanlı), “Osmanlı-Ukrayna Münasebetleri”, **Tarih ve Medeniyet**, S: 13, İstanbul 1995, ss. 43-45.

GARDAŞKANOĞLU, Ferhad (Turanlı), “Ukrayna, Osmanlı Himayesinde”, **Tarih ve Medeniyet**, S: 15, İstanbul 1995, ss. 40-43.

GOLOBUTSKIY, V. A., **Diplomatıçeskaya İstoriya Osvoboditelnoy Voynı Ukrainskoho Naroda 1648-1654**, Kyiv 1992.

GRIBOVSKIY, V. V., “Teritoriya Rozselennya i Karakter Vidnosin Priçornomorskıh Nogaytsiv iz Zemlerobskım Naselennyam Ukrayinskovo Stepovovo Porubijjya u Period 1739-1768”, **Kozatska Spadsına Almanah İnstitutu Suspilnih Doslijen**, 2005, ss. 60-76.

Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Haz.: Seyit Ali Kahraman, 7. Kitap, 2. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011.

HRUŞEVSKIY, M., **İstoriya Ukrayını**, S. Peterburg 1907.

İLGÜREL, Mücteba, “Osmanlı-Ukrayna Münasebetlerinin Başlaması”, **Bellekten**, C: LX, S: 227, 1996, ss. 155-164.

İNALCIK, Halil, “Karadeniz’de Kazaklar ve Rusya: İstanbul Boğazı Tehlikede”, **Çanakkale Savaşları Tarihi**, C: I, İstanbul 2008, ss. 59-64.

İNALCIK, Halil, “The Ottoman State: Economy and Society, 1300-1600”, **An Economic and Social History of the Ottoman Empire**, Ed.: Halil İnalcık-Donald Quataert, Cambridge 1994.

İNALCIK, Halil, **Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar (1441-1700)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

İNBAŞI, Mehmet, “Kamaniçe’de Türk İdaresi”, **Omeljan Pritsak Armağanı**, Ed.: Mehmet Alpargu - Yücel Öztürk, Sakarya Üniversitesi Yayınları, No: 51, Sakarya 2007, ss. 627-651.

İNBAŞI, Mehmet, “Osmanlı-Lehistan Harplerinde Sefer Yolu ve Menziller (XVII. Asır)”, **Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800)**, Ed.: Volodimir Melnik vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, ss. 267-301.

İNBAŞI, Mehmet, “Osmanlı-Lehistan Harplerinde Sefer Yolu ve Tuna Nehrinin Stratejik Önemi (XVII. Yüzyıl)”, **Balkanlar’da İslâm Medeniyeti Uluslararası Üçüncü Sempozyum Tebliğleri**, Romanya 2006, ss. 479-505.

İVANOVIÇ DAL, Vladimir, **Tolkoviı Slovar Jivogo Velikorusskogo Yazıka**, Tom: II, Moskova 2007.

JORGA, Nicolae, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1774-1912), Cilt: 5, Çev.: Nilüfer Epeçeli, İstanbul 2005.

KAÇEGAROV, K. A., “Atnaşeniya Zaporozskoy Seçi sı Reçyu Paspalitoj, Partoj i Kırımom vı Pasledniye Godı Jizni Koşevovo Atamana İvana Serko”, Stati, No: 2, 2011, ss. 3-18.

KANAT, Vedat, - ÖZÇELİK, Şeyda, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Doğu Avrupa Diplomasisi ve Bu Diplomasisi Kavşağında Yeni Bir Unsur: Sığınmacı Ukrayna Kazakları”, Tarih Okulu Dergisi, Yıl: 11, S: 36, 2018, ss. 580-605.

KANAT, Vedat, “Osmanlı-Rus Diplomasisinde Bir Kriz: Ukrayna Kazakları (1768-1792)”, Tarih Peşinde, Yıl: 2018, S: 19, ss. 493-513.

KANAT, Vedat, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Topraklarındaki Kazakların (Ağnad, Potkalı) Sosyal Yaşantıları ve Statüleri”, Social Mentality and Researcher Thinkers Journal, Vol: 5, Issue: 16, 2019, ss. 396-411.

KANAT, Vedat, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Topraklarında Kazaklar”, Doktora Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin 2017.

KARAKÖSE, Hasan, “Çehrin Seferi ve Osmanlının Ukrayna Politikası”, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Sempozyumu, Kasım 2000, ss. 155-168.

KAVAK, Nuri, “Kazak Akıncıların Karadeniz’deki Yağma Faaliyetleri (XVII. Yüzyıl)”, Al Farabi International Journal On Social Sciences, Ed.: Salih Öztürk, Year: 2, Volume: 4, 2017, ss. 84-92.

KAZALAK, Kadir, - GÜNDÜZ, Tufan, “II. Osman’ın Hotin Seferi (1621)”, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S: 14, Ankara 2003, ss. 129-144.

KOSTOMAROV, N. İ., Bogdan Hmelnitkiy, Tom: II, S. Peterburg 1859.

KÖSE, Osman, “Karadeniz’in Kuzeyinde Kazaklar”, Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800), Ed.: Volodimir Melnik vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, ss. 751-765.

KULCHYNSKYY, Oles, “Kıyiv Metropolitiği’nin Moskova Patrikhanesi’ne Bağlanması Süreci (XVII. yy)”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019.

KURAT, Akdes Nimet, IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz’in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.

MIECHOWITA, Maciej, Doğu Avrupa’nın Tarihî Coğrafyası, Çev.: Berrin Kalyon, Kronik Kitap, İstanbul 2022.

MILKO, Volodimir, - KOLYADA, İgor, Kirilo Rozumovski, Folio, 2012.

NAGIYEV, Ferhad, “Hatman”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: XVI, Ankara 1997, ss. 484-485.

NASİBLİ, Yunis, “Kozaklar ve Kuzey Kafkasya’nın Slavlaşmasındaki Roller”, Çev.: Liliye Sabirova, **Karadeniz Araştırmaları**, S: 2, 2004, ss. 1-6.

OCAKLI, Sait, “The Relations of the Crimean Khanate with the Ukrainian Cossacks, the Polish-Lithuanian Commonwealth and Muscovy during the Reign of Khan Islam Giray III (1644-1654)”, **Doktora Tezi**, Kanada 2017.

OGNEVA, Lyudmila, **Hetman Pavlo Polubotok**, Donetsk 2009.

OSTAPCHUK, Victor, “An Ottoman Gazânâme on Halil Paşa’s Naval Campaign Against the Cossacks (1621)”, **Harvard Ukrainian Studies**, C: 14, S: 3/4, 1990, ss. 482-521.

OSTAPCHUK, Victor, “The Ottoman Black Sea Frontier and the Relations of the Porte with the Polish-Lithuanian Commonwealth and Muscovy 1622-1628”, **Doktora Tezi**, Harvard Üniversitesi, ABD 1989.

ÖNTUĞ, Mustafa Murat, “Karadeniz’de Kazak Tehlikesi ve Özü Kalesi (1580-1630)”, **38. ICANAS**, C: V, Ankara 2012, ss. 2313-2331.

ÖZTÜRK, Yücel, “Dimitriy İvanoviç Vişnevetskiy ve Faaliyetleri”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S: 9, 2003, ss. 95-141.

ÖZTÜRK, Yücel, “Jeopolitik Perspektifte Kırım Yarımadası”, **Uluslararası Osmanlı Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler Kitabı**, Ed.: Murat Ercan vd., Bilecik 2016, ss. 1-24.

ÖZTÜRK, Yücel, “Kazak Tarihi ile Türk Tarihinin Ortak Dinamikleri”, **Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800)**, Ed.: Volodimir Melnik vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, ss. 311-331.

ÖZTÜRK, Yücel, “Kazak Teriminin Kölelik Mefhumu ile İlişkisi Üzerine”, **Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 2, S: 2, 2020, ss. 550-573.

ÖZTÜRK, Yücel, “Logistics and Diplomatic Pillars of Eastern European Turkish Geopolitical System: Case of Kamaniçe Expeditions (1680-1681)”, **Zbirnik Naukovih Prats**, Vıpusk 6, Kamyans-Podilskiy 2017, ss. 191-207.

ÖZTÜRK, Yücel, “Osmanlı-Lehistan İlişkilerinde Savaş, Diplomasi ve Ticaret”, **Karadeniz Araştırmaları**, XIV-55, 2017, ss. 225-252.

ÖZTÜRK, Yücel, “Relations Between the Turkish Empire, Zaporozhian Cossacks and Crimean Khanate in the First Half of the 17th Century”, **Visnik Kiyivskovo Natsionalnoho Universitetu İmeni Tarasa Şevçenka**, Issue: 137, 2018, ss. 26-34.

ÖZTÜRK, Yücel, “Ukrayna Krizinin Kökleri: Sloboda Ukrayna”, **CIEES**, Ed.: Sema Ataş Sarı vd., İzmir 2022, ss. 30-64.

ÖZTÜRK, Yücel, “XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Güç Dengeleri ve Kırım Hanlığı”, **Uluslararası Türkoloji Kongresi Bildiriler Kitabı**, Haz.: Fahri Unan, Kırım 2008, ss. 67-85.

ÖZTÜRK, Yücel, **Özü’den Tuna’ya Kazaklar-1**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2004.

PİLİPÇUK, Yaroslav, “Rol Kırımskih Tatar vı Kampaniyah B. Hmelnitskovo vı 1652-1653 gg.”, **Turkologiya**, No: 6, 2017, ss. 78-91.

PİLİPENKO, V., “Kozatska Problema u Vıızayemovidnosinah Reçi Pospolıtıyoi ta Osmanskoyii İmperiyii u Perşiy Polovını XVII Stolıttıya”, **Kozatska Spadşına**, 2005, ss. 54-59.

PRİTSAK, Omeljan, “İlk Türk-Ukrayna İttifakı (1648)”, **İlmi Araştırmalar**, Çev.: Kemal Beydilli, S: 7, İstanbul 1999, ss. 255-284.

PRİTSAK, Omeljan, “Kiev Rusyası ve On Altıncı - On Yedinci Yüzyıl Ukraynası”, **Omeljan Pritsak Armağanı**, Ed.: Mehmet Alpargu - Yücel Öztürk, Sakarya Üniversitesi Yayınları, No: 51, Sakarya 2007, ss. 67-99.

PROHOROV, D. A., “Kırımskoye Hanstva vı Kontekste Çernomorskoy Targovli (XV-XVIII vv.)”, **Materiyalı pa Arheologii, İstorii i Etnografii Tavrii**, VIII, ss. 388-403.

ROMANSKİ, R., **Berezteczko 1651**, Varşova 1994.

SEREDA, Oleksandr, “Silistrensko-Oçakovskiyat Eyalet (Prez XVIII - Naç. na XIX v.)”, **Doktora Tezi**, Sofya 2009.

SEREDA, Oleksandr, **Osmansko-Ukrayinska Diplomatiya vı Dokumentah XVII-XVIII ct.**, Natsionalna Akademiya Nauk Ukrayını İnstıtut Shodoznavstva-Stambulskiy Universitet Gumanitarnıy Fakultet, Kyiv-Stambul 2018.

SEREDA, Oleksandr, **XVIII. Yüzyıl Osmanlı Belgeleri Işığında Osmanlı-Ukrayna Bozkır Serhatti**, TİKA, 2015.

SERHIYÇUK, Bohdan, - **SERHIYÇUK**, Volodımır, “Ukrayna ve Türk Halkları Arasındaki Tarihsel Anlayış Geleneği”, **Ukrayna - Türkiye Geçmiş, Günümüz ve Gelecek**, Kyiv 2004, ss. 80-90.

SKİRDA, Alexandre, **Nestor Makhno Anarchy’s Cossack**, Paris 2004.

STANİSLAVSKIY, V. V., “Politiçni Vidnosını Zaporozkoyii Siçi yı Kırımskovo Hanstva Naperedodni Poltavskoyii Bıtıvı”, **Ukrayınskiy İstorıçniy Jurnal**, I, Kiyiv 1998, ss. 76-86.

SULİMAN, Ozaj, “Tulû‘î Paşa-nâme’si”, **Doktora Tezi**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2017.

ŞAKUL, Kahraman, **Çehrin Kuşatması 1678**, Timaş Yayınları, İstanbul 2022.

ŞEN, Muhammet, “Esaretten Hetmanlığa: Yuriy Hmelniçki (1641-1685)”, **Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 7 (2), 2023, ss. 1231-1249.

ŞEN, Muhammet, “I. Selim Giray’ın Hanlık Döneminde Osmanlı-Lehistan Savaşlarında Kırım Kuvvetleri 1671-1704”, **Karadeniz Araştırmaları**, S: 38, 2013, ss. 55-73.

ŞEN, Muhammet, “İskoç General Patrik Gordon’un Gözüyle İlk Osmanlı-Rus Savaşı: I. Çehrin Seferi 1677”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, 18/2, 2018, ss. 339-354.

ŞEN, Muhammet, “Kırım Hanlığı’nda I. Selim Giray Han Dönemi (1671-1704)”, **Doktora Tezi**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2013.

ŞEN, Muhammet, “Osmanlı Devleti Himayesinde Bir Kazak Atamanı ve İki Savaş (1669-1681)”, **Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800)**, Ed.: Volodimir Melnik vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, ss. 479-501.

ŞEYHUMEROV, Amet-Han, “İzmena Hana vı Bitve pad Beresteçkom: Mifi i Faktı”, **Kırımsoyke İstoriçesoyke Abazreniye**”, No: 2, 2021, ss. 33-72.

ŞUTOY, V. E., “Osmanlı Devleti’nin 1700-1709 Kuzey Savaşı Yıllarındaki Tutumu”, Çev.: Cenap Eren, **Bulleten**, C: LIII, S: 207-208, Ekim 1989, ss. 903-966.

TAİROVA, Tatiana, - **ZİYANAK**, Bedirhan, “Rus Arşiv Kaynaklarına Göre Bir Ukrayna Kazak Hetmanı: İvan Stepanoviç Mazepa (1639-1709)”, **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, 38, 2022, ss. 39-62.

TEMİZKAN, Abdullah, “XVIII. ve XIX. Yüzyılda Rusya’nın Kuzey Kafkasya’yı Kolonileştirmesinde Kozakların İşlevi”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, XIII-2, ss. 313-336.

TUNA, Serdar, “Türk Sultanına Mektup Yazan Zaporogian Kozakları”, **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 4, 2014, ss. 32-40.

TURANLI, Ferhad, - **ÖZCAN**, Kemal, “Osmanski Arhivni Dokumentı pro Mijnarodni Vidnosını ta Vidbudobu Hotına (XVIII st.)”, **Zbirnik Naukovih Prats**, Lviv 2007, ss. 426-442.

TURANLI, Ferhad, “Development of the Ukrainian Cossacks and Activities of Dmytro Vyshnevetsky According to the Data from Turkish Written Sources and Historiography”, **Journal of Academic Inquiries**, Volume: 12, Issue: 1, Year: 2017, ss. 59-81.

TURANLI, Ferhad, “Viyskovi Pohodi ta “Kozatske Pitannya” v1 Turetsko-Polskih Mirnih Dogovorah (XVII-XVIII st.)”, **Zapiski Viddilu İstoriyi Kozatsva na Pivdni Ukrayini**, Vipusk: 10, Odesa 2015, ss. 48-56.

TURANLI, Ferhad, **Kozatska Doba İstoriyi Ukrayini v Osmansko-Turetskih Pisemnih Djerelah (Druha Polovina XVI - Perša Çivert XVIII Stolittya)**, Kyiv 2020.

TURANLI, Ferhad, **Metodologiya Naukovih Doslijen Staroukrayinskih ta Osmansko-Turetskih Rukopisnih Dokumentiv Kozatskoyi Dobi İstoriyi Ukrayini (Druha Polovina XVII. st.)**, Natsionalny Universitet “Kievo-Mohilyanska Akademiya”, Kyiv 2023.

TURANLI, Ferhad, **Turkski Djerela do İstoriyi Ukrayini**, Natsionalna Akademiya Nauk Ukrayini, Kyiv 2010.

TURANLI, Ferhad, “Pohodi Zaporozkih Kozakiv na Pivdenni Beregi Çornoho Morya”, **Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III**, 2020, ss. 703-722.

TURANLI, Ferhad, “The Chyhyryn Military Campaign of the Turkish Army in Right-Bank Ukraine: Causes and Historical Consequences”, **Tarih Dergisi**, S: 70 (2), İstanbul 2019, ss. 37-50.

TURANLI, Ferhad, “XVII. Yüzyıl Türk Kaynaklarına Göre Osmanlı-Lehistan-Ukrayna İlişkileri”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S: 157, 2005, ss. 205-210.

TURANLY, Ferhad, “Naval Campaigns of the Ukrainian Cossack Flee Fortress of Sinop”, **Doğu Avrupa Tarihi: Yeni Bulgular ve Yaklaşımlar**, Ed.: Mualla Uydu Yücel vd., İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2023, ss. 123-141.

TURANLY, Ferhad, “Problems of Studying the Crimean-Tatar Manuscript of the Cossack Period on the Ukrainian-Turkish Relations”, **VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, Volume: 2, No: 1, 2017, ss. 218-244.

TURANLY, Ferhad, “Sultana Haseki Hiurrem: Her Status in Topcapy Palace and Role in the Policy of the Ottoman Porte”, **Skhidnoievropeyskyi Istorychnyi Visnyk (East European Historical Bulletin)**, 2022, ss. 24-35.

TURANLY, Ferhad, “The Military Cooperation Between the Crimean Khanete and the Zaporozhian Host in the Second Quarter of the XVIIth Century”, **Shidnoevropeyskyi İstoriçnyy Visnyk**, 11, 2019, ss. 39-55.

TURANLY, Ferhad, “Ukraine’s Lands as an Important Factor of the Development of Trade and Geopolitical Contacts According to the Data From Arabographic Written Sources”, **Skhidnoievropeyskyi Istorychnyi Visnyk**, 2020, ss. 35-53.

TÜRKMEN, Mustafa Nuri, “XVII. Asrın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti ile Lehistan İlişkilerinin Bozulma Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, **Türkiye-**

Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800), Ed.: Volodimir Melnik vd., Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, ss. 153-169.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C: III, Ankara 1995.

YAVORNITSKIY, D. İ., **İstoriya Zaporizkih Kozakiv**, Tom: I-II-III, Lviv 1990-1991-1992.

YILDIZ, Hakan, “1711 Prut Seferi’nin Lojistik Faaliyetleri”, **Doktora Tezi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000.

“Zaporojskaya Siç”, **Voennaya Ensiklopediya**, Tom: X, Maskva 1912, ss. 470-473.

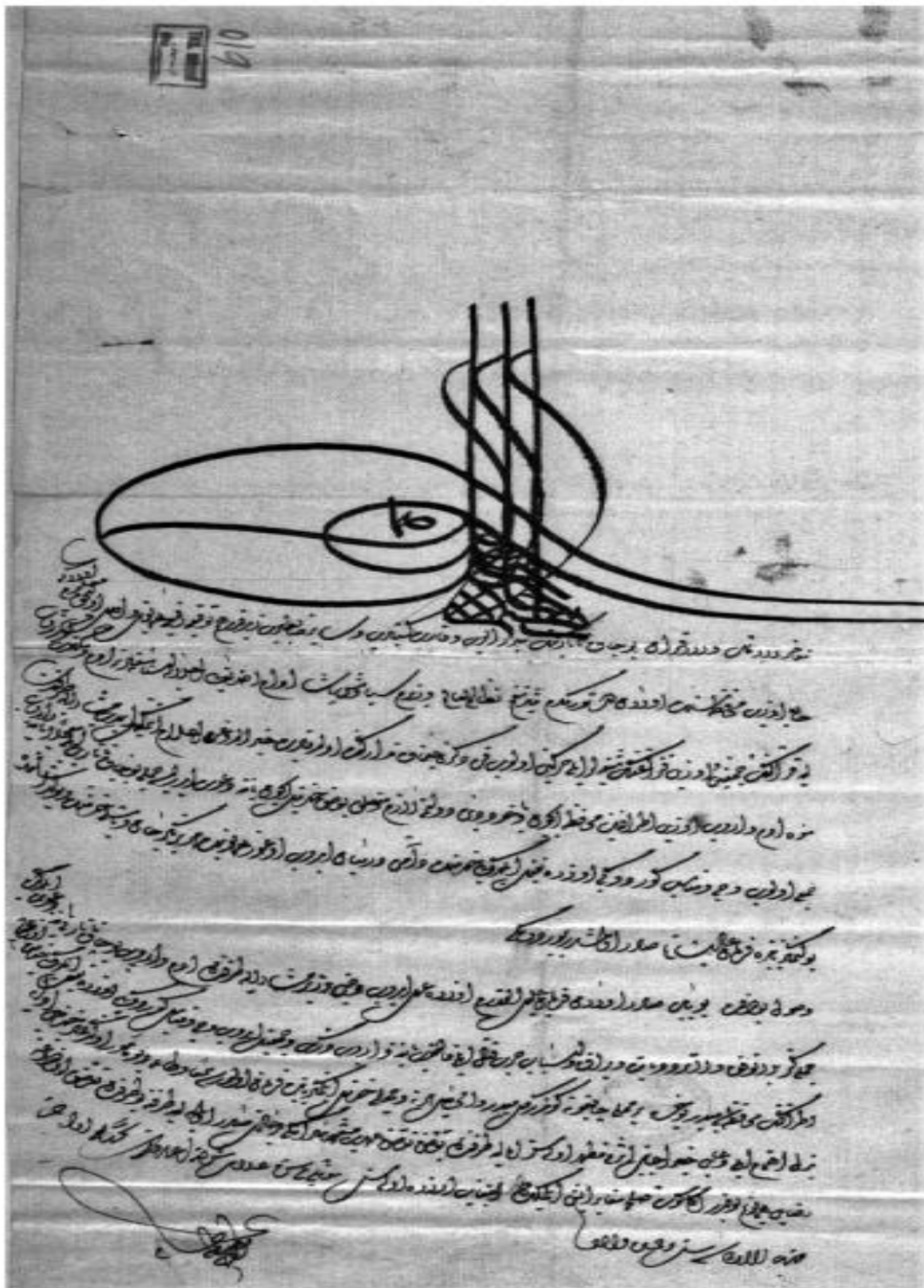
یادشام

توکللو کراملو مهابلو قدرلو ولانتم اقم

خوبین محافظی و پذیرهاد باشا قولدی طرفدن وارد اولون تجیرات مانده خوبین قطعیه نایمنی سابق خواجهکان
 عثمان اقدی قولدینک انسا و تعمیر ایلهکی انیه دن ماعدا تعمیره محتاج اولون موضع کشف و معاینه اولوب
 بنقه بنقه و فترتی تقدیم اولوق باینده شرفیز صدور اولون امر تبریف موجبیه مشارلیه طرفدن مامور
 و مامورین ساره معقولیه امین سابق موی لرهک تعمیر ایلهکی کلدر و محتاج تعمیر اولون کلدرک اتا و عمارت
 معاینه و کشف و مساحه اولوب ایکی قطعه کشف و فترتی تعمیر و محتاج تعمیر اولون کلدرک اتا و عمارت
 اهالی سرحد طرفدن نیاز اولونقی و بوزن اقم امین موی لیهه طرفه کوزدریلون اون بنی بیک خردی
 دخی مور انیه به صرف اعتماد و لغنه موی لیه قولدی محتاج غایت اولونقی مشارلیه قولدی و فترتی و فترتارو
 عثمان نمانده لری تجیرانده و امین موی لیهه مایعه ایلهکی نوزمه انیه اجه سی تماماً اسجانه نینم ایلهکی
 خوبین قاضیسی معدومده تجیرات اولدیلم تجیرات مذکوره خلوصه ایندیریلوب فترتور هم ایله لری بوزون ایکن
 مضمون شاهانه لرینه عرض اولونقی معلوم عالیلهدی بوزلوکده امر فرزان سوکللو کراملو مهابلو قدرلو
 ولانتم اقم یادشام حضرت بورد

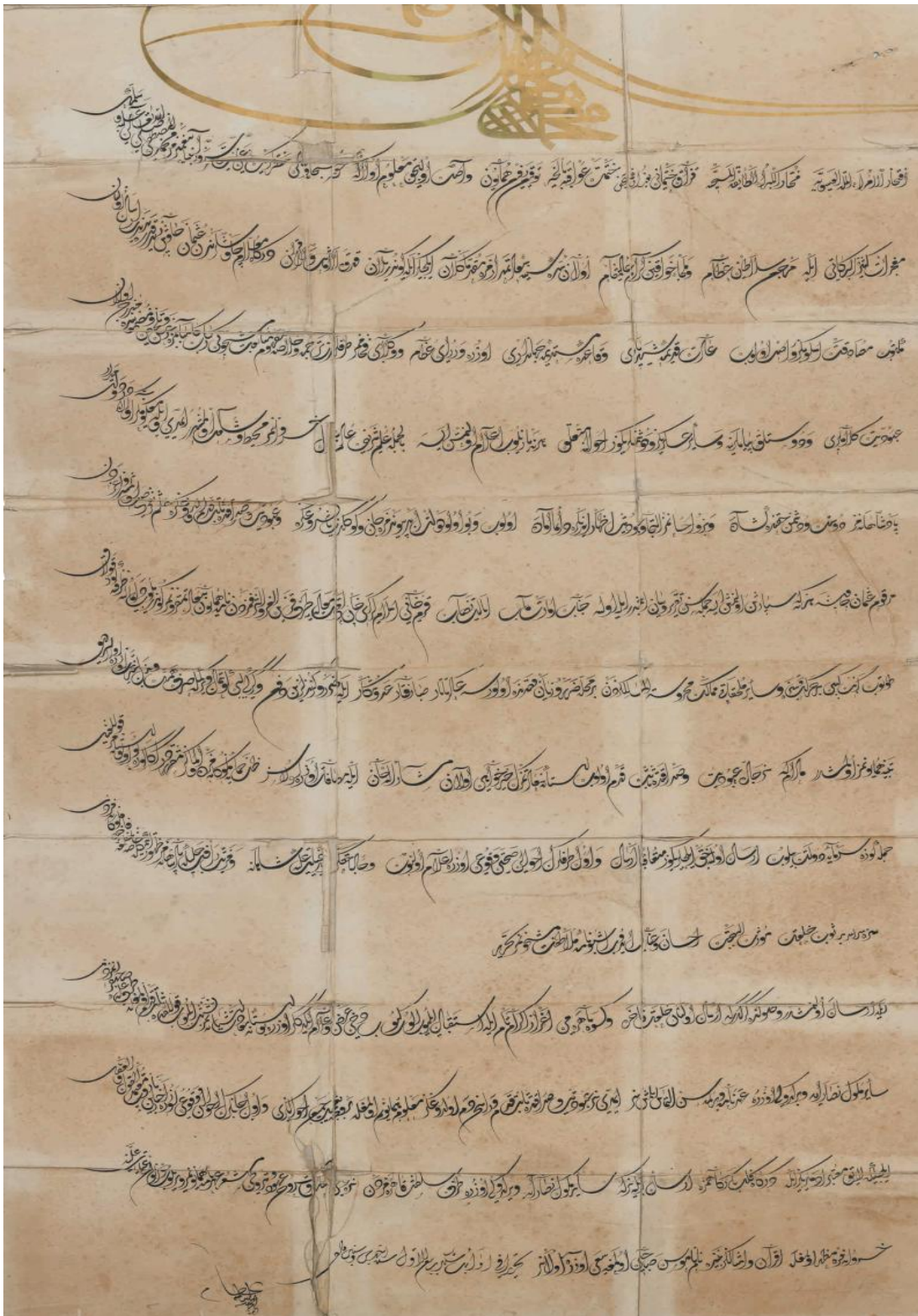
موی لیه عثمان اقدی قولدی اولجوالی به دار بوی خصوصی قولا لری تقیرینی تقدیم اتمکله اولونقی معروضه
 قندی قرع من لاله لدر

Belge 2: Hotin Kalesi'nin restorasyonu hakkındaki mektup (Turanlı-Özcan, "Osmanli Arhivni Dokumenti...", s. 434.)

Belge 3: Bucak Tatarlarına, Sultan İbrahim tarafından gönderilen ferman (1647)

(Ferhad Turanlı, *Metodologiya Naukovih Doslijen Staroukrayinskij ta Osmansko-Turetskih Rukopisnih Dokumentiv Kozatskoyi Dobi İstoriyii Ukrayini (Druha Polovina XVII. st.)*, Natsionalny Universitet “Kievo-Mohilyanska Akademiya”, Kyiv 2023, s. 151.)

Belge 4: Sultan IV. Mehmed'in, Hetman Bohdan Hmelnytsky'ya gönderdiği ferman (1651)

(Turanlı, *Kozatska Doba İstorii...*, s. 564.)

نشانی شریف اولادکم

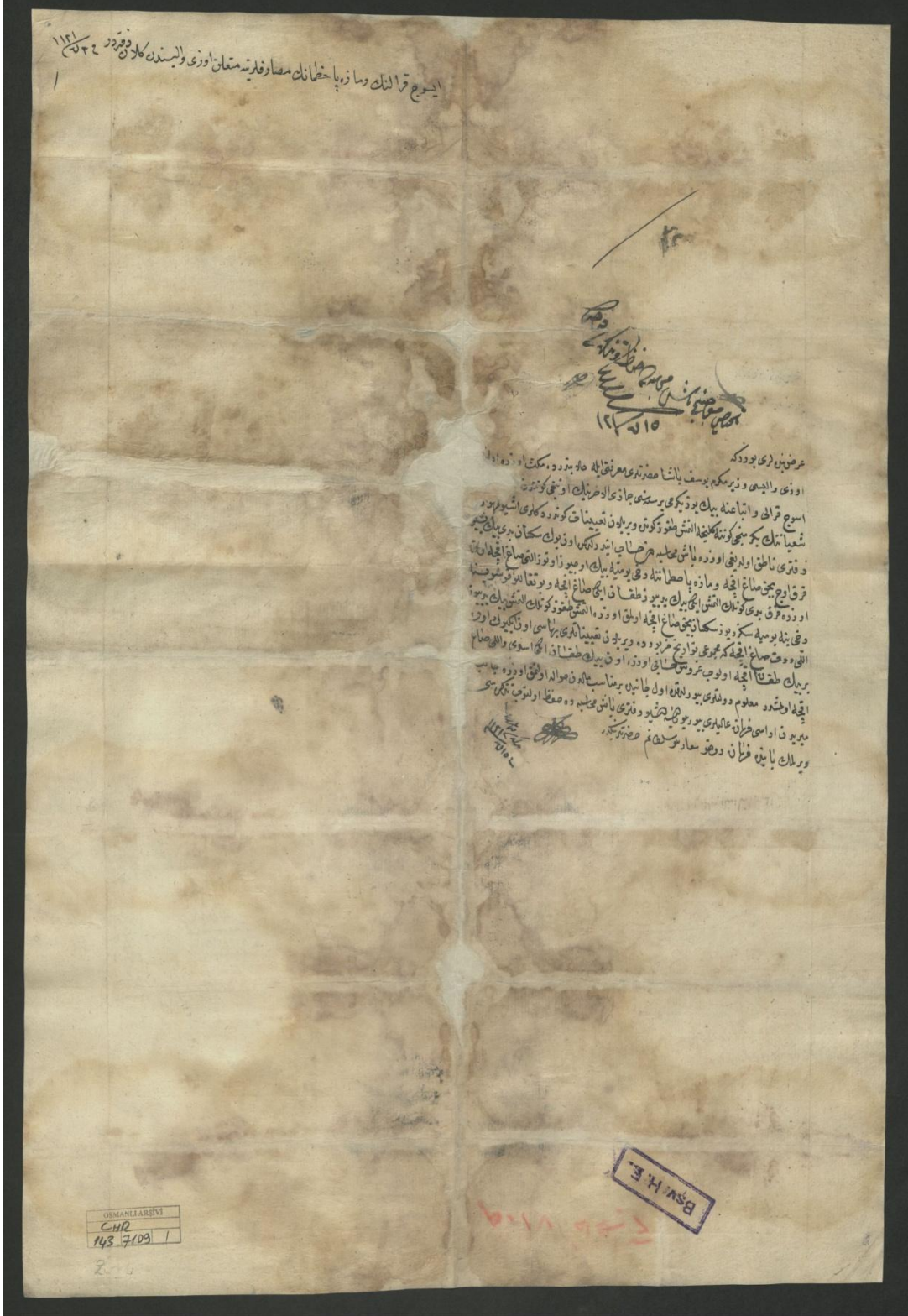
نشانی شریف اولادکم

جون حضرت مالک الملک ذوالجلال و جناب و اهدی الموهب لابرار جل عن الشبه
 والمثالك کمال قدرت ازبده و موهبته جلیته لم یزیه سندن تم ذات جوهر نصا
 سلطنتی سر و فخر ملوک عدالت آیین ابلد و کنده ماعدل سندن میدان صاحب جغرافی
 قبضه قدرت و مقدر و صلحان ساحه کسور کبری و کیتی سنانی کف کفایت
 بخشه مفر و متیسر ابدوب عرضده روی جمالمعاشمشیر قضا تاثیر ابله تابان و نور
 و جلاله ربع مسکون هفت اقلیمی زمام اقتداره راص و مشخر انکله صحایف روی زمینی
 زبرینکین معدلت تکلیس و سعادت قریم المشرر الحمد لله حمد کثیرا ابله اولسه
 حال با مرجع عامه ملوک و حکام و ملجأ کافه اصحاب جاه و احترام اولان عنده
 سپهر احترامه بوز سوروب خدمت و عیودیت اوزره اولنر امن و امان و سوده حال
 و هر زمان ایا ملری رفاهیت و طمینان ابله کنده ایلمری عادت بندده نشانه
 و فاعده منحنه شهنشاهار و راندر نیا علی ذلك استبوارنده منشور مشهور سلطه
 و تابنده بر بلوغ و التبع حاکم افتخار آراء المله المبتجده نختار کبراء الطانعه
 نخواست عنوان مصادق نشان صاری قش و براباش و یونفقال اوج قوم قرانچی
 خطمانی پترو دوره تشفق عوفیه بالخیتر رکاب کامیایه ایلی و ادم کوندروب
 عنیه عنیه فلك احتشام و سدک سینه سدره مقامزه صدافت و اخلاص و کمال
 عقیدت و اخضاص ابله خدمت و عیودیت عرض ابدوب بمالک محروسه المسالک
 زبرجابه خسرانده داخل اولان اخلاق و بیعتان و سایر عیاد عنایت معنادم عددن
 اکا انا اوزره عواطف عنده ملوکا عنده طوع و علم و سنجاق

عقیدت و اخضاص ایله خدمت و عبودیت عرض ابدوب عادت
 زبرجایه خسرانده داخل اولان اولان اولان و بیعت و سایر عبادت عنایت معنادر عدل دین
 عدا و لوب اوج اولکه حاجی اولق اوزره عواطف علیه ملوکا عدل طوع و علم و سنجاق
 و یرک رجا ابلکه رجا سی فرین قول هما بونم اولوب جاژه اطاعتده راسخ دم و شاهراه
 عبودیتک ثابت قدم اولق شرطیله اشبوشته نماین و لغت محرر الحرامند غره سندت
 خطها بون سعادت مغر و غله اوج اولکه حکومتین سنجاق اولق اوزره بروجه تابد
 توحیه تقلید و عنایت ابدوب امر شریع و یرکله اشبوبرات سعادت فرآیی خسر و ای
 و بومنشور لار فرالانشال حافانی و بر دم و بیورد و مکه بعد لوبوم مومی ایله واروب
 اوج اولکه حکومنده بروجه تابد سنجاق طبعی اوزره منصرف اولوب حفظ و حر
 مملکت و حمایت و صیانت رعیت و حسن تدبیر و تدارک و لا ابتده و اوج فوم فرآیی
 طائفه سنک ضبط و ریضده و سفر طفر اترم واقع اولدقن مامور اولدقنی محله
 مکمل و مرتب عسکر بله ابر شوب خدمات هما بوند موجود بولمغده دقت و اهتمام و بی
 مالا کلام ایله اوج اولکه نیک صنعیر و کبیری و ضابططیری و رعایا و برآیا مومی الیه
 اوزر لرین ضابط و حاکم بیلوب حکومنده متعلق جزوی و کلی امور موجب لافقتباده
 کما هو المعتاد ارجب ایلیوب تکمیل ناموس سلطنت و موافق امور دولت اولان سوزند
 تجاوز ایلیوب سمع قبول ایله اصضا و اینی بله تر در اجرا ایله لرو مومی ایله دخی طرف
 سلطنت علیه جاژه انقیاد و اطاعت ثابت قدم و شاهراه عبودیت و اشفا
 راسخ دم اولوب لار فرالعرض اولان احوال مملکتی پایه سر بر معدلت مصیرم بلدر مکن
 حاجی اولیه شوبله بلالر علامت شریع اعناد قلالی محرر اوج اولکه شد موم الحام
 سته نماین و لغت

Belge 5: Sultan IV. Mehmed'in, Hetman Petro Doroşenko'ya gönderdiği berat (1669)

(Turanlı, *Kozatska Doba İstorii...*, s. 560.)

2

عرض منزه لری بود که
 ۱۱۵

عرض منزه لری بود که

حالا بنورده مکنت او زده اولان اسوج قرالی ابتدا بنورده کلاوکی
 اناده اون ددق قطعه چادو و برجه شه و برکیو مکل او به
 ویکو طنجیر و صحن و ایچ عدو دستخی و برکیو قازغان مباحه
 ایدوب و ورد و کتده او ذی والسی و ذریمکوم پوشف پاشا
 صفرتو تک مهور و قزبور شیخو دقز ناطق اولونقی او دده باش
 محاسبه خراج انید و لکن مجوعه تک برامی تک بوزاوت
 التي عروتن و بر ربع اولوب مبلغ خرابو طرفی میزبون احسن
 اوقتی بجهت استوعای عنایت پاشو معلوم دونوی سو دریمه بلیب
 مالون خواجه اولوق او ذر طرفان عالی لری یورونجه شیخو دقز
 پاش محاسبه ده صغظ و تکمرسی و بر ملک پاشین طرفان دونو معارنو
 سه نم حضرت بیکتر

۱۱۵
 ۱۱۵

۹
 ۱۱۵
 ۱۱۵

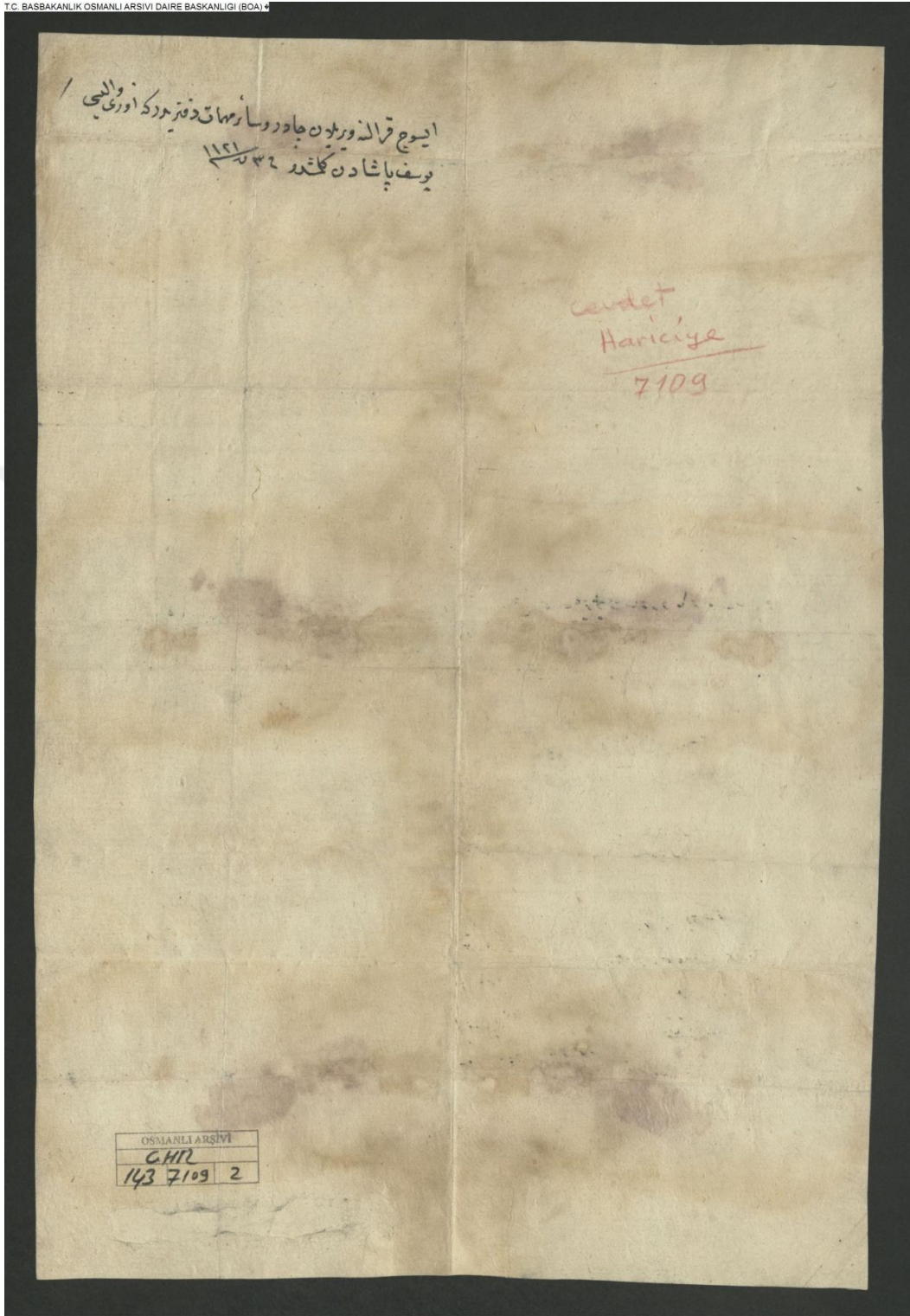
د فتراولردکه سندده مکنت او زده اولان اسوج قرالی
 ابتدا کلاوکی انشاده قرال مشارا الیه ایچون و بریلر حاکم
 و مطبخ او ایندرکه ذکر اولونورده

برنج	۱۷۵
۵ دفعه چادر	۲۱۰
ناموشینه لی و مشتملی چادر	۷۰
قرمز و مباحی استازلی کینف	۱۸
مکمل و منقش کپرا و بر	۵۳۰
مکمل معرقاق	۱۰۰۳
مکمل معرقاق	۵۳
سینی	۱۰
کبیر قرغان	۱۸
کلی	۱۲۶۶

بر منوله محرر قرال احسن برابره و بریش مودن منگده مالون
 سر حدین لکجه بالکی سید لری کیمون لکجه عروتن لکجه لکجه لکجه
 مودن باره و بر لکجه لکجه معلوم و لکجه مودن لکجه لکجه لکجه
 عندا و احسن برابره پاش فرماه و لکجه مودن لکجه لکجه لکجه

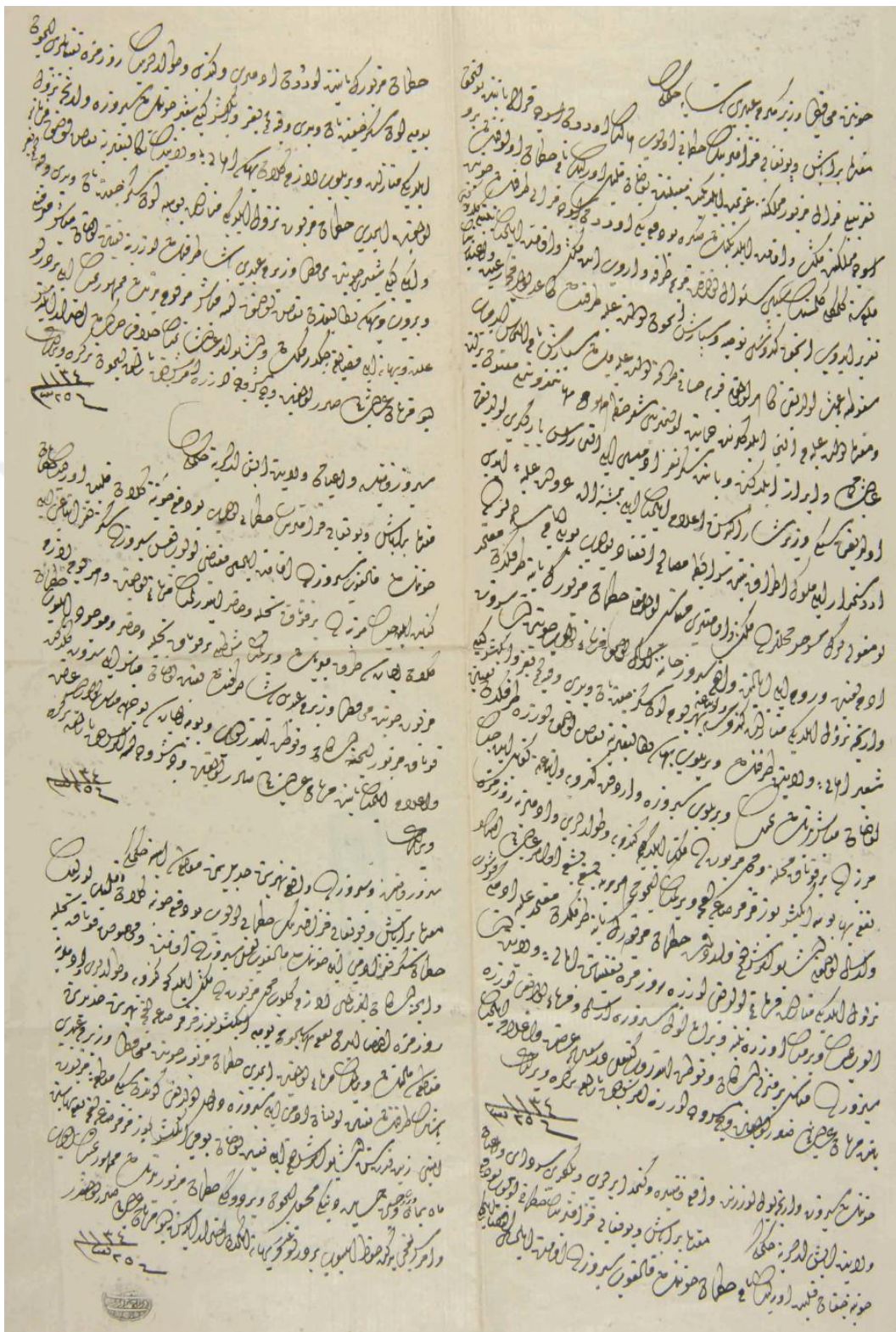

2

Belge 6: Hetman Mazepa'ya verilen altmış dokuz günlük tayinâta ait olan 1709 tarihli kayıt defteri

(Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Hariciye (C.H.R.), 143-7109.)

Belge 8: Sultan III. Ahmed'in, Hetman Pıllıp Orlık'ın Osmanlı topraklarındaki konaklamasına dair verdiği emir (11.05.1722)

(Sereda, *Osmansko-Ukrayinska Diplomatija...*, s. 102.)

4

و در کوزه حروف بود که شنبویه بود فرق بری که منی شهر تخره الحلال مندر بود بنده لکنیم عطیه حج بود
 شهر بیزا صدقه و لیس ط سوری سوس و صدقه در جزئی مکنزه حلاله و ضایع با کوزه ای سیر
 غرضی و راه جمع کرکود در آن عینو محمد لغا جیشتر تا حال و صدقه با کینه و بکده با کتفه لاجنه
 و فضی اید و بر و عمومی اید محمد لغا صادر اود و ضایع حینم القولم حوینچ میناز و موزی لوزره
 دینه اید و بر و عمومی اید لغا مینا غنا معنونه او لغا بر لیکند بر عمومی اید هم بنوعی اید و
 معمولی بخاکتی و پرویا و ضایع لغا اید از اید کوزله اوزوم که سوز اید و مانه

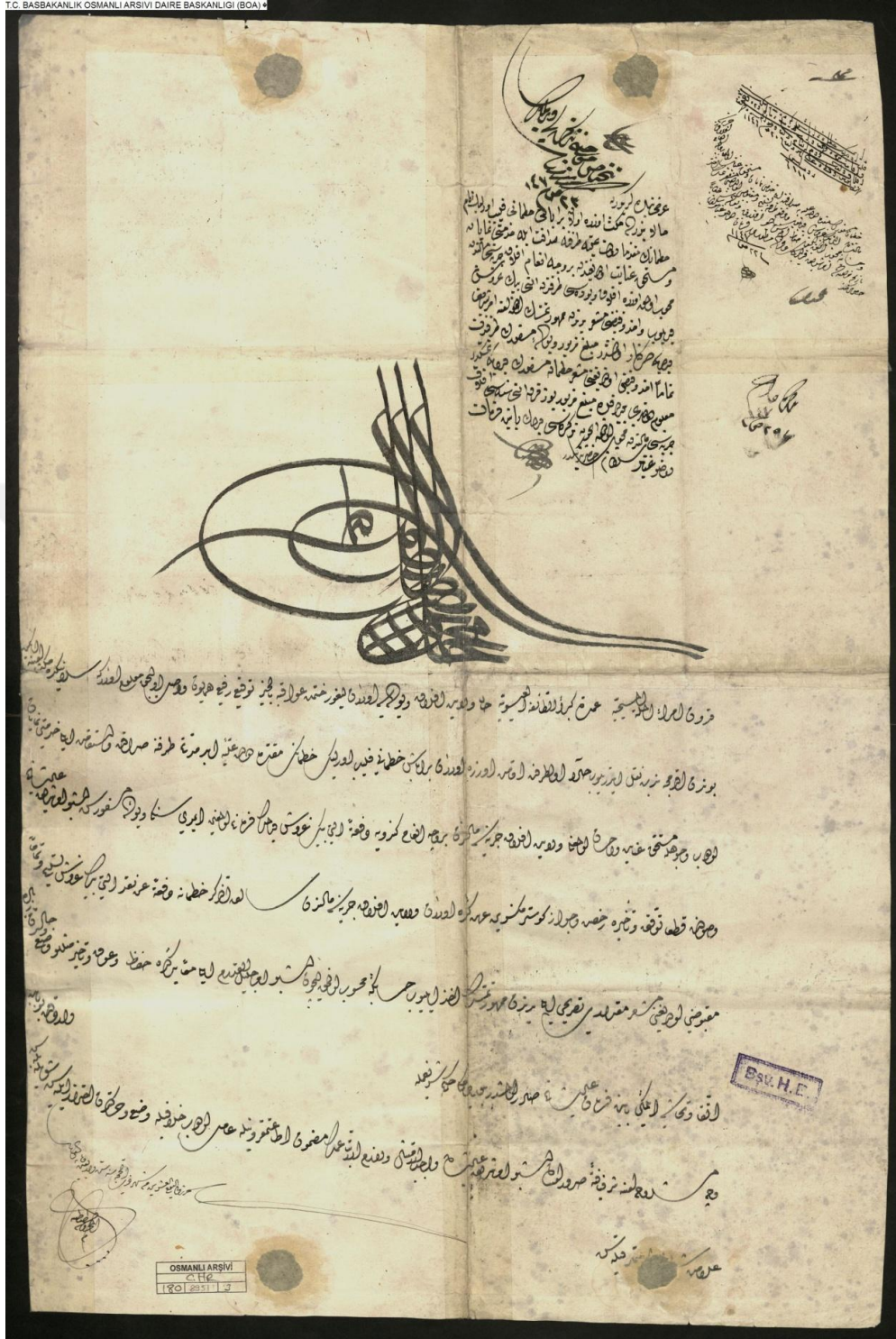
Philippus Orlík Dux Sacerdotis
 Saporarensis imp

OSMANLI ARŞIVI		
C.4R		
180	8951	1

سبب ترقیم طوز اولدی که
 حالاندرده اقامت اوزره براباش حطمانی فلیب اولدیک حطمانه افلاق جزیه سی مالندن بروجه اتمام التی بیک غروش
 ویریلوب یذندن قبضتی مشعرتمک اخذالوق بانبده شرفاقده صدور اولان فرمانا کستان ایله ناموریم اوزره حکلا
 افلاق و یون هی صدق اولوغوریلان طرفلرینه وارد اولوب امرشرفی تسلیم ایلیکده میرموجی ایله دخی مبلغ مذکور التی بیک
 غروشی تدارک و تقیم و نیم معرفتم ایله مذکور حطمانه تسلیم اولندن صکره فرمان عالی موخجه حطمان یذندن تمسک اخذ
 و کدیویه ایصال اولوق شرطیله مبلغ مذکور کج تسلیم ایروب بندخی ناموریم حسبیه ذکر اولنان لجه بی مذکور حطمانه
 ایصال و تسلیمه و قبضتی مشعریدندن اخذ ایله حکم تمسکی میرموجی ایله ارساله تعهد و التزام برله مبلغ مذکور
 قبض ایلیکم معلوم اولوق لجهون ایشون ذکره معموله یایلرینه ویرلدی ۲۰ ام ۱۸۵۰

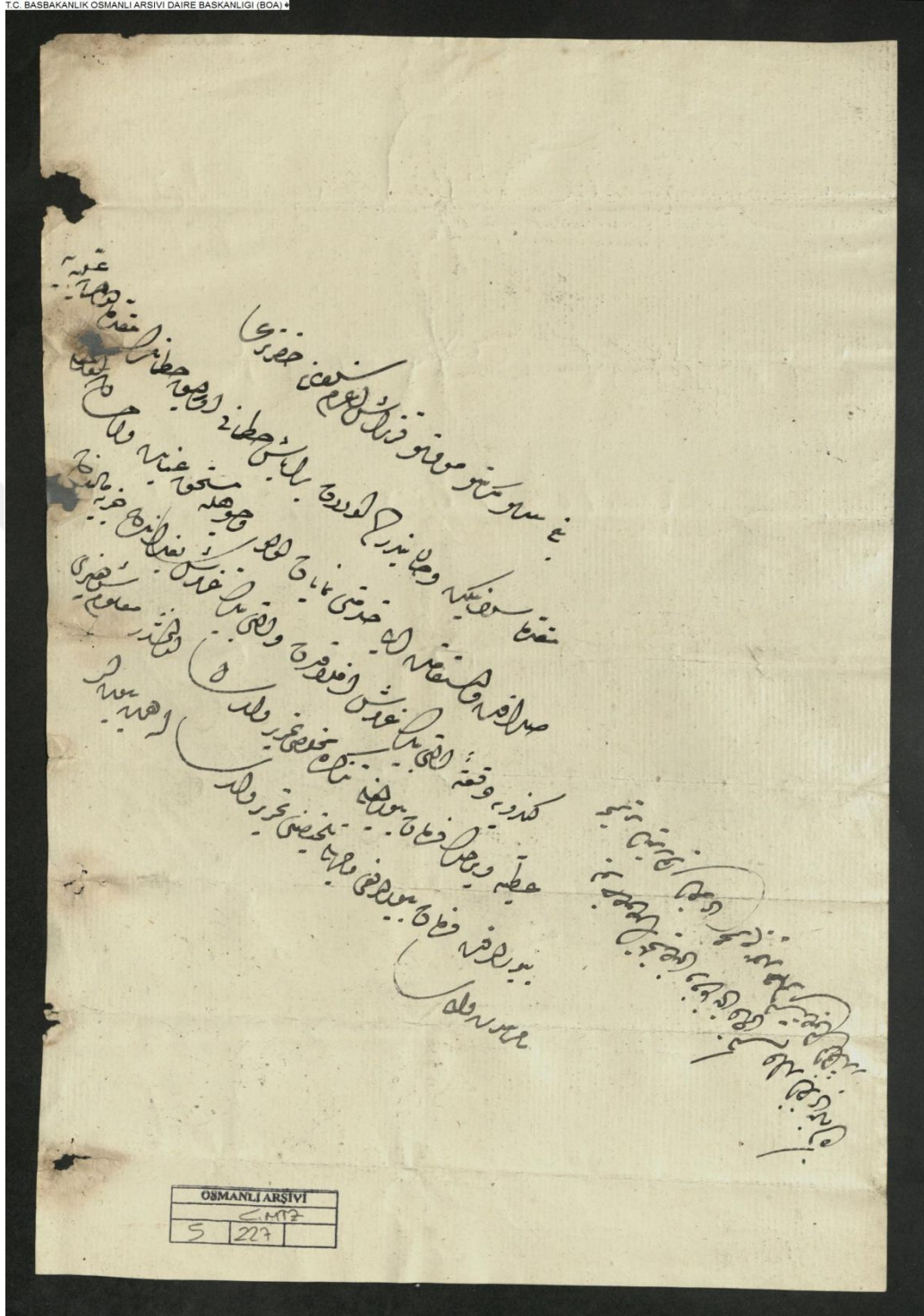
محمد علی
 من سوره کمان
 برر باشی

OSMANLI ARŞIVI		
C. HR		
180	8351	2

Belge 9: Hetman Pıllıp Orlık'ın, Osmanlı Devleti'ne sadakatle hizmet etmesi sonucunda kendisine Eflak cizyesinden verilen altı bin kuruşun mahsubu hakkındaki arz (1734)

(Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA), Cevdet Hariciye (C.H.R.), 180-8951.)

C.MTZ.00005.00227.001

Belge 10: Hetman Pıllıp Orlık'ın, Osmanlı Devleti'ne sadakatle hizmet etmesi sonucunda kendisine Eflak ve Boğdan cizyelerinden para verilmesi hakkındaki irade telhisi

(Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Eyalet-i Mümtâze (C.MTZ.), 5-227.)

Буи: К.

Итурция.

~~1710.~~

I

Мемориалъ Орминовъ поданный Хану
 Крымскому въ поспороиъ обѣщаетъ онъ
 здѣлать Дирайнъ подвластною Порте
 Оптоманской, съ тѣми онъ нарсенъ ~
 бюджетъ Гетмановъ, а законы и прика-
 зы данныя Дирайнъ подтавляется.
 Безъ подписанія и однесенія туда.

на Французскомъ языкѣ.

1711 или 1712 года

Меморіалъ Орминовъ, поданной Хану Крѣпическому

au Sérénissime Han.

« Bienque mon intention étoit
ferme, de venir de Tuscany à
Kauschan, après l'heureux
retour de Votre Majesté de
Constantinople, pour avoir
l'honneur de rendre mes très-
humbles respects à Votre
Majesté, & de m'incliner à
ses pieds; mais au surplus
je suis autorisé, par les gra-
cieux ordres de la très-sublime
Porte Ottomane, qui m'a insi-
nué par là, pour venir voir
Votre Majesté, de conférer
avec Elle sur les intérêts pu-
bliques & sur les miens par-
ticuliers. Suivant les ordres
precis de la Sublime Porte

Ottomane, je n'ai pas voulu
manquer de m'hâter pour
rendre mes devoirs à Votre
Majesté, prenant cela pour
un Dodeiment très-évident
de la grace & bienveillance
de la très-Sublime Porte Otto-
manne envers ma personne,
qu'Elle a bien voulu recomman-
der & remettre à la haute
Protection & Promotion, de Votre
Majesté non-seulement ma
personne, mais aussi tous mes
intérêts, sur lesquels j'espère
d'obtenir par votre haute
& très-considerée interposition
plus prompte, plus facile & plus
efficace resolution de la susdite
très-sublime Porte Ottomane.
Puisqu'en arrivant ici j'ai
trouvé Votre Majesté

jour & nuit occupée des gran-
 des affaires; & par cette raison,
 je tiens pour la conférence
 que la très-Sublime Porte
 m'a enjoint de tenir avec
 Votre Majesté se prolonge, ce-
 pourquoy j'ai constituée, comme
 une chose très-juste, de repre-
 senter à Votre Majesté par
 écrit, ce que je ^{devois} proposer
 à Votre Majesté de bouche, afin
 qu'à Votre loisir, étant seba-
 rassée, Vous puissés plus
 commodément le lire, mieux
 le penetrer, imprimer dans
 la mémoire, & avec plus
 d'efficace, toutes mes très-humbles
 demandes notifier & recommander
 à la très-Sublime Porte, telles qui
 sont, être spécifiées ici.

Il ne faut point douter,
 que la révolution en Ukraine
 ne se fasse pas; la quelle je
 puisse facilement exciter,
 uniquement par mes univer-
 seaux, dans les coeurs d'un
 peuple opprimé par une
 terrible tyrannie des moscovi-
 tes, & justement irrité contre
 un aussi cruel gouvernement,
 dont j'ai donné déjà des
 preuves évidentes pendant la
 guerre passée, contre la
 moscovie, heureusement
 conclue près de Pruth, par
 les armées victorieuses de
 la Sublime Porte, dans
 l'Ukraine, dans ce tous l'U-
 moscovite, & presentement
 Blonoise; ou étant à peine

arrivé avec l'armée Zaporo-
 roviennne, & celle de Bud-
 jack, sous les commande-
 mens de glorieuse memoire
 mehmed Giray Sultan, fils
 du Serenisime Han
 Dewlet Giray, après avoir
 fait publier mes univer-
 seaux par toutes les villes
 & villages de l'Ukraine,
 tout le peuple de Cosaques,
 sans aucune resistance,
 sans la moindre effusion
 de sang, s'est rendu
 de bonne volonte', sous la
 protection de la Sublime
 Porte, & sous ma Puissance,

& pour me recevoir comme
 leur liberateur, par-tout on
 m'ouvroit les portes des villes,
 & les soldats Cosaques, etant
 venus sous mes signes,
 & ayant jointe leurs armes
 avec les notres contre les
 moscovites, avec autant de
 zele, qu'en deux semaines
 de temps j'ai compte 40 mille
 hommes de bonnes troupes
 & bien armees, excepte les
 parties considerables de trois
 Canals de Czegeryn, de Czyr-
 nas & de Kanciew, aux quels
 j'ai ordonne' de ne me pas
 venir joindre, mais de se
 poster avec leurs troupes

nombreuses le long des bords
 du Dnieper, pour observer
 de plus près les moscovites.
 Grace à Dieu, de tout ce
 que j'ai l'honneur de dire à Votre
 majesté, les témoins vivent
 encore, Izantimir Bey et
 mursa Aga, & tant d'autres
 dignes gens, qui dans ce temps
 là étoient avec moi sous
 le commandement du susdit
 Sultan Mehmed Shiray,
 & ont vu de leurs yeux
 toutes ces actions. Si donc
 dans ce temps là, que le
 peuple des Cosaques, de tous
 les deux bords du Dnieper,
 n'étant pas dans une aussi
 grande oppression de moscovites

& ayant son Hetman donné
 par les Moscovites, Je pouvois
 exciter, uniquement par mes
 universaux, une aussi prompte
 & même subite révolution,
 à plus forte raison, plus
 fortement je puis présente-
 ment le faire, & lui persua-
 der, qu'il se rende sous la
 protection de la très-sublime
 Porte, & de mes ordres, quand
 les moscovites tyrannissent,
 les Cosaques, leurs ayant
 ôté tous les privilèges, & cassé
 toutes leurs loix ^{assurées} ~~assez~~ sole-
 nellement, par les traités con-
 firmés par les Moscovites
 mêmes, après avoir ôté aux
 Cosaques leur Hetman

& ayant substitués à sa
 place un Général moscovite
 qui les gouverne & commande;
 ayant occupé leurs villes, for-
 teresses & demeures, y ayant
 mis les Garnisons moscovites;
 les Cosaques sont si tyranni-
 quement opprimés par un
 aussi cruel gouvernement, qu'ils
 n'ont plus la libre disposition
 de leurs propres biens, & qui pis
 est de leurs femmes & de leurs
 filles. J'ai des notifications
 & assurances innombrables
 de personnes dignes de foi, tant
 spirituelles, que ^{libres} ~~secularées~~, que
 tout le peuple des Cosaques
 en Ukraine, levant les mains au
 ciel, demande à Dieu les larmes

aux yeux, la vengeance ^a contre les
 moscovites, & avec un grand ennuï
 & desir attendent leur liberation,
 d'un insupportable joug par mes
 soins, que je leur ai juré & pro-
 mis; & par la héroïque & puissante
 protection de la très-Sublime
 Porte, comme aussi de Votre Ma-
 jesté, j'ai supplié très-humble-
 ment, que j'obtienne seulement,
 que les privilèges & les lettres
 Patentes pleinement pour la
 charge & commandement de
 Hetman en Ukraine, & la
 confirmation des Loix & liber-
 tés de la Sublime Porte, sous
 l'Auguste nom du Serénissime
 & invincible Empereur glo-
 rieusement regnant Sultan,
 mahmud, & que me soient
 données & renouvelées celles,

que le Sultan Achmed m'a déjà autrefois très-gracieusement accordé, à mes successeurs les Metmans, & toute la nation des Cosaques, afin que je les puisse faire publier par mes universaux en Ukraine, pour attirer plus efficacement toute cette nation, à une aussi gracieuse protection de la très-Sublime Porte, & pour exciter plus facilement une révolution en Ukraine contre les Moscovites. Et puisqu'on a inséré dans le susdit Privilège de Sultan Achmed des certains articles & conditions, les uns équivoques & douteuses, les autres tout à fait contraires aux anciens usages

& loig des Cosaques, & même de leur patrie, que ce peuple a conservé toujours immuablement & soigneusement, depuis tant de siècles, ces articles pourroient plutôt irriter les Cosaques, que de les attirer sous la protection de la très-Sublime Porte; c'est pourquoi je supplie, par la haute & puissante interposition de Votre Majesté, afin que la très-Sublime Porte ordonne à la Chancellerie de redresser & corriger dans le privilège, qu'Elle voudra bien me donner présentement, ces articles, d'ôter les équivoques et

contraires non seulement
 aux anciens usages & loix
 des Cosaques, mais aussi
 aux instructions de mes
 Envoyés dans ce sens là, avec
 tout le consentement de
 toute l'armée Zaporovienne,
 sur tout le premier de ces
 articles, où nous avons
 supplié de nous conserver
 & accorder une libre election
 des Hetmans, selon les an-
 ciens usages & loix des Co-
 saques la très-Sublime
 Porte y ayant consenti, a don-
 né de plus dans ce privilège,
 la permission & liberté de
 déposer aussi les Hetmans
 des Cosaques, qui n'ont jamais

eü, & cela ne fut jamais prati-
 qué, qu'on ait déposé les Elus
 librement, nous n'avons pas de-
 mandé à la très-Sublime Porte
 cette permission, & dans les
 instructions, que nous avons don-
 nées dans ce sens là à Nos
 Envoyés, il n'y avoit pas la
 moindre mention d'une chose
 semblable. Il est vrai que
 les Cosaques ont la liberté &
 permission d'élire par
 des voix libres leurs Het-
 mans; mais ils n'ont ja-
 mais eü la liberté, ni
 coutume, de déposer leurs
 Hetmans, car ce seroit
 absolument contraire aux
 anciens usages & loix des
 Cosaques. L'Hetman des

Cosaques étant élu selon les
anciennes loix & usages, pos-
sède cette dignité incontestable-
ment jusqu'à sa mort,
& ne peut être nullement
deposé par les Cosaques,
à moins qu'il ne soit masacré
par eux, malines; une
telle permission octroyée par
la très Sublime Porte aux
Cosaques, d'élire & de déposer
leurs Hetmans, introduiroit
en Ukraine des seditions,
révoltes & massacres; les plus
suisfans apparentés en
Ukraine, ayant gagné des
richesses, trouveront aisément
des amis, pour exciter des
révoltes contre leurs Hetmans

pour briguer la dignité des
Hetmans par des voyes illi-
cites. Alors le Hetman craig-
nant, qu'il ne soit déposé, ne
pourroit jamais gouverner ce
peuple selon les anciens usages
& loix; il ne pourroit pas faire
tenir une bonne discipline;
il ne pourroit pas, comme il faut,
arrêter le libertinage & faire
punir les criminels; il seroit
obligé de se conniver aux
grands du pays, aux officiers
généraux, colonels & autres
Supérieurs de l'armée, &
quasi de leur permettre pour
faire tort et opprimer le
peuple; ne voulant donc pas
laisser une odieuse mémoire
de moi en Ukraine, ni

ni donner un méchant
 exemple aux autres Hetmans,
 mes successeurs, par intro-
 duction d'une nouvelle loy,
 & jusqu'à cette heure inconnu
 en Ukraine, pour pouvoir de-
 poser les Hetmans, je sup-
 plie très-humblement, à fin
 que la très-Sublime Porte,
 dans le privilège qu'elle
 voudra renouveler & me
 donner presentement, lequel
 j'ai l'honneur de demander
 très-humblement, confirme les
 anciens usages & loix, qui
 concernent une libre election
 des Hetmans, & ordonne de
 casser l'article, où la permission
 est spécifiée de déposer les

Hetmans contre mon instruction
 donnée à mes Envoyés; au sur-
 plus on a inséré encore dans
 ce privilège deux conditions im-
 praticables en Ukraine & préju-
 diciables aux loix & libertés
 des Cosaques, savoir: la pre-
 mière, que les Hetmans donne-
 ront en otage aux Serenissimes
 Hans un de leurs fils, ce que
 les Moscovites mêmes n'ont
 jamais prétendu des Het-
 mans; la seconde est, par
 laquelle le Serenissime &
 invincible Empereur, Sultan
 Ahmed, accepte & agréé
 tout ce que nous avons
 conclu avec la très-Sublime
 Porte pour la confirmation
 & manutention immuable-
 ment des loix & des libertés

des Cosaques, à condition pour-
tant, si le peuple des Cosaques
sera constant dans ses promes-
ses, ou à maintenir ce qu'il
promet. Cette clause des
promesses & des deux préce-
dents articles, touchant la
Déposition des Hetmans, &
touchant les fils des Hetmans,
Donnés en otage aux Serenis-
simes Hans, ont excité une
aussi grande irritation &
sensibilité dans toute l'ar-
mée des Zaporoviens, causés
dans ce temps là près de
Bender, contre mes Envoyés,
quand à leur retour de
Constantinople le sardit
privilege interprété, fut lu
en présence de toute l'armée

qu'à peine on ne les a pas
massacrés sur le champ en,
leur reprochant, qu'ils ont
osé consentir à cela contre
mon instruction, qu'ils n'ont
jamais eû le pouvoir, ni com-
mission, de le faire, que par
la Déposition, des Hetmans,
on vouloit introduire dans
l'Ukraine, leur patrie, des se-
ditions internes, des revoltes,
des massacres, des cruelles effu-
sions de sang, & l'abolition
de leurs loix & libertés; que
si les fils des Hetmans étoient
donnés en otage, les Cosaques
seroient obligés de consentir
à tout ce que la très-Sublime
Porte toute-fois exigera
d'eux; & alors leurs loix
& libertés pourroient être
ébranlées, & ne pas main-
tenues.

entièrement. Ce qui regarde le mot des promesses, on a demandé à nos Envoyés, ce qu'ils ont promis à la très-Sublime Porte, puisque dans leurs instructions, il n'y avoit aucune promesse spécifiée, excepté, que nous assisterions la très-Sublime Porte, que nous sommes obligés de lui assister fidèlement dans toutes les expéditions militaires contre nos ennemis communs, d'agir héroïquement, & de joindre toutes nos forces & armes aux armées des Ottomans & des tartares. Après

tous ces débats, avec beaucoup de peine calmés par moi dans l'armée Taporovienne, les officiers les plus considérables sont allés voir le Serassisime Man de glorieuse mémoire Devlet Ghiray Man, qui pour des conférences avec feu le Roi de Suede Charles XII. étoit alors à Bender, pour lui représenter & à tout le gouvernement de la Crimée en protestant, qu'ils n'étoient pas contents de ce privilège pour les raisons cy-devant alléguées, qui ne seront pas acceptées par les Cosaques

qu'ils ne permettent jamais
 qu'on puisse déposer leurs
 Metmans, & que les fils de
 leurs Metmans soient don-
 nés en otage; ce mot pro-
 messe est equivoque & dange-
 reux, & sous pretexte de ce
 mot, la très-Sublime Porte
 peut exiger des Metmans
 de faire en Ukraine tout
 ce qu'il lui plaira. Le Sereni-
 sime Khan Devlet Ghiray,
 appaisa gracieusement leur
 inquietude, en les assurant
 que la très-Sublime Porte
 fera changer & corriger ces
 articles dans le Privilège,
 & que comme Doroszenko
 Metman, avec toute l'Ukraine

étant sous la protection, ne doit
 aucun otage, ainsi à perpétuité
 cela ne se fera plus, ce qui n'étoit
 pas de coutume & contre les loix
 en Ukraine. Tout cela
 ayant représenté au Grand
 & consacré discernement,
 de Votre Majesté, Je la
 supplie très humblement, de
 persuader, par vos puissantes
 reflexions, la très-Sublime
 Porte, d'ordonner de
 corriger ce Privilège, sous
 le nom de Serenissime
 & invincible Empereur heu-
 reusement ^{reynant} Sultan Mahmud,
 & de faire casser la deposition
 des Metmans, come aussi tous
 les otages, au lieu des mots des
 promesses, qu'on met, si les Co-
 saques, étant sous

Protection de la très sublimé
 Porte seroit constant, et per-
 severeroit dans la fidélité
 due à la très sublimé Porte,
 et puisque les Moscovites
 pendant la guerre passée
 finie, près de Seuth pour
 attirer les Cosaques auprès
 d'eux, et pour les maintenir
 dans la révolucion, ont fait
 publier des faussetés et
 manœuvres contre moi, par
 leurs universaux, aussitôt
 que je suis entré avec
 mon armée en Ukraine,
 que je fais un traité avec
 la très sublimé Porte, par le
 quel je consens de payer
 à Staratz, de donner des
 quartiers et locations aux
 troupes Ottomannes, de
 leurs cerner toutes les
 Fortereses et Villes, et de les
 faire occuper par des
 Garnisons Ottomannes;

et en même temps de faire
 changer les Eglises Chrétiennes
 Russiennes en Mosquées.
 Assurément présentement les
 Moscovites ne manqueront
 pas de faire publier contre
 moi des pareilles faussetés,
 pour faire aversion à toute
 la Nation des Cosaques,
 et à la détourner de la
 Protection de la très sublimé
 Porte; c'est pourquoi je sup-
 plie très-humblement, pour
 prévenir ces faussetés, que
 la très sublimé Porte or-
 donne d'ajouter dans ce
 Privilege, qu'en Ukraine
 elle n'exigera pas le
 Staratz, qu'elle n'y pla-
 cera ni entretiendra point
 de troupes, qu'elle n'y
 fera pas occuper par ses
 Garnisons, ni Villes, ni
 Fortereses, et qu'elle ne
 les appropriera nullement,

qu'Elle ne fera jamais
changer en Ucraine les
Eglises Russiennes en Mos-
quies, qu'Elle ne fera ja-
mais aucun changement
et empêchement dans la
Religion et Dévotion Chré-
tienne, et qu'Elle ne per-
mettra jamais qu'on y fasse
le moindre tort et atteinte,
tout cela renversera de
fond les fausses seditieuses
et fourbes inventions des
Moscovites, et attirera
les Cosaques à une aussi
gracieuse Protection de la
très-Sublime Porte.

Les Zaporowiens sont
naturellement durs, ne se
laisant pas aisément punir,
ni ne s'abstiennent pas
si tôt de leur libertinage;
mais après avoir bien
réfléchi, je le trouve très
nécessaire, pendant les

conjonctures présentes, c'est
pourquoi j'ai un soin tout
possible pour le rétablissement
de l'assujettion Moscovite, et
pour les attirer sous la
Protection de la très-Sublime
Porte, comme aussi sous celle
de Votre Majesté, sur tout
ayant de toutes parts des
véritables informations,
qu'ils ne sont pas contents
de la Protection des Moscovites,
qui dans les Opérations de
Guerre les expose aux pri-
mières dangers, et le tout
perira ainsi, et ne les paient
nullément, et absolument,
pour leurs services, selon
l'ancien usage: assurément
les Zaporowiens étant sous
la Protection des Moscovites,
ne peuvent avoir aucun gain,
butin et profit, et ils sont
réduits par là à la dernière
misère, regrettant bien,

qu'à la persuasion de leur
 défunt Koszowoj ils ont
 accepté frivolement la Pro-
 tection des Moscovites.
 J'espère très-sûrement, que
 ma lettre, accompagnée de
 la lettre respectable haute-
 ment de Votre Majesté,
 que je leur ai écrite et
 envoyée par un Ripke de
 Bender, nommé Hussein,
 adressée et expédiée au Colo-
 nel Savka entre ses propres
 mains, les excitera à la
 réflexion, et au prompt
 retour sous la Protection
 de la très sublimé Porte
 et de Votre Majesté; et s'ils
 le feront, il faudra leur
 donner et distribuer quelque
 argent pour les animer
 aux actions héroïques,
 qu'ils soient entreprenants
 et qu'ils ne soient pas
 négligens, ni lents dans

les opérations de la guerre;
 et puis il faut constituer un
 pays régulière pour eux,
 jusqu'à ce temps, quand la
 révolution se fera en
 Ukraine; En tout cela la
 très puissante interposition
 de Votre Majesté, à la très
 sublimé Porte, m'est très-
 chère. Si les Zaporowiens,
 persistent dans leurs obsti-
 nation, refusant d'abandon-
 ner les Moscovites, ne veulent
 point revenir sous la Pro-
 tection de la très sublimé
 Porte, comme aussi de Votre
 Majesté, sous ma comman-
 demens et ma Regence, ils
 ne nous feront pas grand
 tort, ni empêchement, pour
 faire une révolution en
 Ukraine contre les Mosco-
 wites, d'autant plus,
 qu'on ne les y estime
 plus tout à cette heure

comme autre fois, même tout le Peuple en Ukraine les hait et les maudit pour cette seule raison, que n'ayant pas attendu l'heureux et meilleur temps, plus propre pour délivrer l'Ukraine, leur Patrie, de l'insupportable Tyrannie des Moscovites, ils se sont hâtés facilement et lâchement pour se retirer de la Protection de la très sublimé Porte et de Votre Majesté, ils se sont perdus eux mêmes, par là, et ils ont perdu aussi l'Ukraine, leur Patrie, qui est plus opprimée et tyrannisée que jamais, par la cruauté et terribles impôts des Moscovites. Il est donc impossible, que ce Peuple

si affligé, ne se révolte pas, aussitôt à mon arrivée en Ukraine contre les Moscovites, son Tyrane, pourvu que j'aie avec moi quelques bonnes troupes de Cosaques, pour pouvoir mieux animer l'Ukraine à la révolution, et pour faire élire mes Signes de Hetman, comme sont Bulawa, ou Batou de Régence et de Commandement, Buntzuk, et l'Etandar; Tous ces mes Signes, les Cosaques se rendront en foule très-succèsivement, et joindront mes autres troupes. Et puisque le nommé ici Colonel Sawka, Cosaque de Nation et autre fois Zaporowien, présentement étant au service de Pologne en Ukraine, avec ses compagnons de Cosaques,

vraiment un soldat hardi,
 entreprenant, de grand Coeur
 et très propre pour faire
 des Actions héroïques, et
 sur tout d'une bonne expé-
 rience dans l'Art mili-
 taire, et par tout renommé
 par ses dignes Actions
 d'un bon soldat, m'a
 écrit plusieurs fois,
 m'offrant, et à la très
 sublime Porte, ses fidèles
 services, promettant de
 bonne foi de recruter
 et ramasser autant de
 bonnes Troupes Cosaques
 bien aguerries, que j'en
 aurois besoin, et de venir
 lui même avec ces Troupes
 près de moi, sous mon
 commandement et sous
 mes drapeaux, pourvu que
 je l'ayure certainement
 d'une paye fixe et solide
 et subsistance pour les

soldats, et pour leurs chevaux,
 c'est pourquoi je supplie
 très-humblement Votre
 Majesté, de vouloir m'ac-
 corder pour obtenir tout
 cela la haute interposition
 à la très sublime Porte.
 Il y a quatre ans, que le
 susdit Colonel SARKA
 a été sous mon comman-
 dement dans le temps, que
 par les Ordres de la Porte
 j'ai recruté les Cosaques
 Zaporowiens, pour pouvoir
 secourir la Majesté Polo-
 noise, le Roi Stanislaus,
 et la République, contre les
 Moscovites, il m'a am-
 mené dans ce temps
 des bonnes troupes de
 Cosaques d'élite 400.
 hommes bien armés,
 bien équipés et montés
 sur de bons chevaux,
 et il a resté avec ses

troupes auprès des mois
 l'espace de quatre mois,
 mais l'argent et les pro-
 visions nous aiant man-
 qué, et ne pouvant avoir
 ni la paye pour les soldats,
 ni la subsistance pour
 les Chevaux, il a été forcé
 par ces gens, de me quitter,
 et de s'en aller en Pologne,
 pour y entrer au service,
 où il est actuellement
 avec un grand contente-
 ment de son Excellence
 le Palatin de Cracovie,
 grand Général de la
 Couronne. Voilà ce
 que j'ai l'honneur
 de représenter à Votre
 Majesté, dont je la sup-
 plie très-humblement
 d'appuyer son interposi-
 tion et ses soins à
 la Porte, pour pouvoir
 obtenir tout ce que

j'ose demander par le
 présent Mémoire).

Belge 11: Hetman Pıllıp Orlık'ın, Sultan III. Ahmed'e gönderdiği mektup*

(Sereda, *Osmansko-Ukrayinska Diplomatiya...*, s. 140-158.)

* Fransızcadan, Türkçeye çeviri Hristo Kopano tarafından yapılmıştır.

“Haşmetmeabımızın Konstantiniye’den memnun dönüşü sonrasında haşmetmeabımıza mütevazı saygılarımı sunmak onuruna erişmek ve önünde diz çökmek amacıyla Yaş’tan, Kauşan’a gelme niyetim kesin olmasına rağmen ayrıca Bâb-ı Âli’nin yüksek emriyle haşmetmeabımızı görmeye gelmek ve kendisiyle kamusal ve kişisel çıkarlarımızı konuşmak üzere görevlendirildim. Bâb-ı Âli’nin kesin emirleri doğrultusunda haşmetmeaba karşı görevlerimi yerine getirmekte acele etmekteyim. Bunun sebebi de zerafet ve iyilikle dolu, Bâb-ı Âli tarafından verilmiş sadece şahsımı değil, tüm çıkarlarımızı da sizin himayenize teslim eden belgedir. Sizin yüksek ve saygın aracılığınız vasıtasıyla yukarıda sözü edilen Bâb-ı Âli’den çıkarlarımızı daha kolay ve daha etkin bir şekilde elde edeceğimi umuyorum. Buraya vardığımda haşmetmeabımızı gece gündüz büyük meselelerle meşgul buldum. Bu sebepten Bâb-ı Âli’nin vermiş olduğu görüşme görevi uzadı. Dolayısıyla adaletli düşününce serbest zaman bulduğunuzda daha rahat okumanız, daha iyi inceleyebilmeniz, hafızanıza yerleştirebilmeniz, burada ifade edildiği üzere tüm mütevazı isteklerimi Bâb-ı Âli’ye daha etkin bir şekilde tavsiye edebilmeniz ve iletebilmeniz için sözlü olarak iletmem gereken görevleri haşmetmeabımıza yazılı olarak iletmeye karar verdim.

Ukrayna’da bir ayaklanma olabileceğine dair herhangi bir şüpheniz olmasın. Bu ayaklanma sadece kendi taraftarlarım tarafından tahrik edilebilir. Kalpleri korkunç bir Moskof baskısı tarafından eziktir ve acımasız yönetime kızgındırlar. Bunun belirgin delillerini zamanında Moskoflara ve şimdi Polonya’ya ait Ukrayna’daki, Prut yakınlarında Bâb-ı Âli’nin muzaffer ordularının zaferiyle sonuçlanan savaş sırasında sunmuştum. Haşmetli Devlet Giray’ın oğlu, hatırası şanlı Mehmet Giray Sultan komutasında Zaporog ve Bucak orduları da gelmişlerdi. Taraftarlarım Bâb-ı Âli’nin himayesinde ve benim egemenliğim altında tüm Kozak halkının, Ukrayna’nın bütün köy ve şehirlerinin, hiç karşı koymadan ve damla kan akıtmadan teslim olduğunu ilan etti. Beni kurtarıcı olarak karşıladılar. Bütün şehirlerin kapıları bana açıldı. Kozak askerlerinin orduları ile kendi ordularımızı Moskoflara karşı birleştirdik. O kadar çaba karşılığında iki hafta içinde kırk bin kişilik bir ordu olmuştuk. Bizlere katılmama ve kendi birlikleriyle kalma emri verdiğim üç alaydaki Çehrin, Çerkası ve Kaniv birlikleri bu sayının haricindedir. Moskofları yakından

izlemek için Dnipro kıyıları boyunca kalan gruplarla iletişim halindeydiler. Allah'ın şükranları ile haşmetmeabımıza bildirme onuruna ulaştığım bu sözlerin Kantemir Bey, Murza Ağa gibi halen hayatta olan daha birçok saygın şahidi bulunmaktadır. Kendileri o zamanlarda Sultan Mehmet Giray komutasında benimle beraberdiler ve bu olayları gözleriyle gördüler. Bu zamanlarda Dnipro'nun iki yakasındaki Kozaklara, Moskoflar büyük bir baskı uygulamamaktaydı.

Hetmanlar, Moskoflar tarafından atanmaktadır. Sadece benim tebaam tarafından söz konusu acil bir ayaklanma hızlı ve sağlam temellere dayalı olarak gerçekleştirilebilir. Hetmanı, Bâb-1 Âli'nin ve benim himayem altına geçmesi için ikna edebilirim. Moskoflar, Kozaklara zulmetmektedirler, Kozakların tüm haklarını gaspetmişlerdir. Kanunları, resmî anlaşmalara bağlı olarak kurnazlıkla aynı Moskoflar tarafından yok sayılmıştır. Kozakların hetmanı iktidardan uzaklaştırılmıştır. Yerine kendilerini yönetecek bir Moskof generali atanmıştır. Evleri, kaleleri ve şehirleri işgal altındadır, yerlerine Moskof garnizonları yerleştirilmiştir. Kozaklar, acımasız bir yönetim tarafından zulme uğramaktadır. Mülkleri üzerinde serbest karar verme hakları yoktur. Aynı şekilde kadınlarının ve kızlarının da üzerinde karar verememektedirler. Aldığım istihbaratlara ve saygın şahitlerin söylemlerine dayanarak Ukrayna'daki tüm Kozak halkının ellerini göğe açıp, gözyaşları içinde Allah'a, Moskoflardan intikam alması için yalvarmaktadır. Büyük bir sıkıntı içinde dayanılmaz bir boyunduruktan söz verdiğim gibi taraftarlarımın desteğiyle kahraman ve güçlü hamimiz Bâb-1 Âli ve siz haşmetmeabımız vasıtasıyla istekli bir şekilde tekrar bağımsızlıklarını beklemektedirler. Mütevazı ricam Ukrayna hetmanının ayrıcalıklarını, yetkilerini ve görevlerini teyit eden mektubun tarafıma verilmesidir. Aynı şekilde Bâb-1 Âli'nin, yüce devletli, muzaffer ve şanlı imparatoru Sultan Mahmut'un vermiş olduğu hak ve hürriyetlerin teyidini de rica ederim. Zamanında Sultan Ahmed'in haleflerim hetmanlara ve tüm Kozak halkına vermiş olduğu fermanların da Ukrayna'daki tebaalarımıza bildirilmek üzere verilmesini ve yenilenmesini rica ederim. Bu şekilde bu halkı Bâb-1 Âli'nin himayesine girmesi için etkileyebilirim ve Moskoflara karşı Ukrayna'da bir ayaklanmayı daha kolay teşvik edebilirim.

Sultan Ahmed'in söz konusu imtiyaz fermanında bazı maddeler ve şartlar eski geleneklere göre belirsiz ve şüpheli bir şekilde durmakta, diğerleri ise tezat oluşturmaktadır. Bu maddeler aynı zamanda Kozakların kanunlarına aynı şekilde vatanlarına da karşıdır. Bu halk, bu kanunları yüzyıllarca değiştirmeden ve özenle korumuştur. Bu maddeler Kozakları, Bâb-1 Âli'nin himayesi altına çekmektense, onları kızdırmaktadır. Bundan dolayı haşmetmeabımızın yüce ve güçlü aracılığıyla Bâb-1 Âli'nin yönetiminden imtiyazları gözden geçirip düzeltmesini, bana sunmasını, belirsizlikleri kaldırmasını rica ederim. Kozakların sadece eski adetlere ve kanunlarına aykırı olanları değil, bu zamanlardaki Zaporog ordusunun rızasıyla bulunan benim temsilcilerimin talimatlarına aykırı olanlar da değişmelidir. Özellikle birinci madde için ricacı olmuştuk. Bu madde Kozakların eski adetlere ve kanunlarına göre özgürce hetman seçimi yapılmasını teyit ediyordu. Bâb-1 Âli rıza gösterdiği gibi bu imtiyazla fazlasını da vermişti, Kozakların hetmanlarını görevden almaları izni ve özgürlüğü de vardı. Ancak bu hiçbir zaman gerçekleşmedi ve fiili olarak uygulanmadı. Özgürce seçilenler için görevden alma iznini Bâb-1 Âli nezdinde geçmişte istemedik, aynı şekilde o zamanlardaki temsilcilerimize verdiğimiz talimatlarda da benzer bir ifade yer almadı.

Kozakların, özgür oylamayla hetmanlarını seçme izni ve serbestliğinin varolduğu gerçektir. Fakat hetmanlarını ne görevden alma özgürlüğü ne de geleneği mevcuttur. Bu eski adetlerine ve kanunlarına aykırı bir durum yaratmaktadır. Kozakların hetmanı, eski adet ve kanunlara göre seçildiğinde bu ünvanı tartışmasız ölümüne kadar taşır. Kozaklar tarafından öldürülmediği sürece görevinden alınma olasılığı bulunmamaktadır. Bâb-1 Âli tarafından Kozaklara, hetmanlarını seçme ve görevden alma izni verilmesi Ukrayna'da karışıklıklara, ayaklanmalara ve katliamlara yol açacaktır. Ukrayna'daki güçlü aileler ittifaklar oluşturup zenginleşecek, hetmanlarına karşı ayaklanmaları tahrik etmek için kolaylıkla yandaşlar bulacaklardır. Hetmanların ünvanlarını gayri kanunî yollarla yok etmek için istekli olacaklardır. Görevlerinden alınma korkusuyla hetman eski adet ve kanunlara uygun olarak yöneticiliğini yerine getiremeyecek, iyi bir disiplini sağlayamayacak, geleneklere saygısızlığı engelleyemeyecek, suçluları gerektiği şekilde cezalandıramayacak; ülkenin etkin kişilerini, generalleri, albayları ve

ordunun diğer yüksek rütbelilerinin yaptıklarını görmezlikten gelme ve bunlara halka karşı haksızlık etme ve halkı ezme izni verme mecburiyetinde kalacaktır. Ukrayna'da kendimle ilgili kötü anılar bırakmak istemediğimden ne de haleflerimin diğer hetmanlara kötü örnek olmasını istemediğimden bugüne kadar Ukrayna'da bilinmeyen hetmanların görevden alınmasıyla ilgili yeni bir kanun çıkarılması için mütevazı ricalarımı sunuyorum.

Bâb-1 Âli'nin yenilemek isteyebileceği ve bana sunabileceği mütevazı bir şekilde istekte bulunma onuruna sahip olduğum imtiyazlar, eski adet ve kanunlara uygunluğu teyit etmektedir ve hetmanların, temsilcilerime verdiğim talimatlara karşı görevden alınmasına izin veren maddenin kaldırılmasını buyurmaktadır. Ek olarak bu imtiyazda Ukrayna'da uygulanması mümkün olmayan ve Kozakların özgürlük ve kanunlarına uygun olmayan iki tane de şart vardır. Birincisi Moskofların bile hiçbir zaman uygulamadığı hetmanların oğullarından birisini devletli hana rehin vermeleri şartıdır. İkincisi ise devletli ve muzaffer imparator Sultan Ahmed'in, Kozaklar'ın kanun ve özgürlükleri'nin kullanımının değiştirilemez olduğunu kabul eden ve onaylayan şartıdır. Yine de bu şart Kozak halkının sözlerinde durmaları ve vaadlerini tutmalarına bağlıdır. Verilen sözlerle ilgili çekinceler hetmanların görevden alınması ve hetmanların oğullarının devletli Hana rehin verilmesi ile ilgili olan önceki iki madde Bender yakınlarında temsilcilerimin Konstantiniye'den dönüşleri sırasında karşılarında kamp kuran Zaporog ordusunda büyük bir kızgınlığa ve hassasiyete yol açmıştır. Bütün ordu önünde imtiyazlar bildirildiğinde temsilcilerim az kalsın kampta katledileceklerdi.

Talimatlarıma karşı çıkarak maddelere rıza göstermeye cüret etmekle, yetkisiz olmakla, görevsizlikle, hetmanların görevlerine son verilebilmesinin vatanları Ukrayna'da iç isyanlara, katliamlara, acımasızca kan akıtmaya teşvik etmekle, özgürlük ve kanunlarını sonlandırmakla, hetmanların oğullarının rehin verilmesi durumunda Kozakları, Bâb-1 Âli'nin her isteğine boyun eğdirmeye zorlayacağıyla, kanun ve özgürlüklerinin tamamından yararlandırılamayacakları gibi suçlamalara maruz kaldılar. Verilen sözlerle ilgili olarak temsilcilerimi sorguladım. Bâb-1 Âli'ye verdikleri sözleri açıklamalarını istedim. Çünkü talimatlarımda verilecek sözler yoktu, sadece Bâb-1 Âli'ye ortak düşmanlarımıza karşı yapılacak tüm askerî seferlere

sadık dostu olarak katılacağımızı, kahramanca davranacağımızı, savaş sırasında Osmanlı ve Kırım ordularıyla tüm ordu ve güçlerimizi birleştireceğimizin teyidi vardı. Tüm bu gelişmelerin akabinde Zaporog ordusunu büyük çabalar sonucunda sakinleştirdim. En saygın subaylar hatırası şanlı Devlet Giray Han'ı ziyarete gittiler. Bu sırada kendisi Bender'de, İsveç kralı Karl XII ile ateşli bir görüşme yapmaktaydı. İsveç kralı, Kırım hükümetini protesto ederek Kozaklar tarafından kabul edilmeyecek olan imtiyazların sebeplerinden memnun olmadığını bildirmekteydi. Hetmanların görevden alınmasına rıza gösterilmeyecekti, hetmanların oğullarını rehin vermeleri kabul edilmeyecekti. Söz verme ifadesi belirsiz ve tehlikeliydi. Bu ifade sebebiyle Bâb-ı Âli, hetmanlara her istediğini yaptırabilirdi. Devlet Giray Han, endişeleri nezaketle giderdi. Bâb-ı Âli'nin imtiyazlardaki bu maddeleri değiştirip düzeltereğine dair teminat verdi. Örneğin tüm Ukrayna'yı koruması altına alan Hetman Doroşenko rehine vermemektedir. Hatta bu konu artık devamlılık arz etmemektedir. Ukrayna'da gelenek değildir ve kanunlara aykırıdır. Tüm bunları haşmetbeabınıza ihtiyatlı ve özenli bir şekilde sunmaktayım.

Güçlü iradenizle Bâb-ı Âli'yi imtiyazları düzeltmek ve hetmanların görevden alınmasını durdurmak üzere devletli, muzaffer ve mutlu hüküm süren Sultan Mahmut'u, emir vermesi konusunda ikna etmenizi mütevazı olarak rica etmekteyim. Aynı şekilde rehinelerle ilgili olarak da rica ederim. Söz ifadesi yerine Kozakların, Bâb-ı Âli'nin himayesinde sakin yaşayacakları ve Bâb-ı Âli'ye sadık kalma azminde oldukları maddesinin eklenmesini mütevazı olarak rica ederim. Çünkü Prut yakınlarındaki geçen savaş sırasında Moskoflar, Kozakları yanlarına çekmek ve ayaklanma başlatmak için kendi tebaaları vasıtasıyla sahte bilgi ve belgeler yaydılar. Akabinde ordumla Ukrayna'ya girdiğimde Bâb-ı Âli ile antlaşma yaptığımı, haraç ödemeyi kabul ettiğimi, Osmanlı birliklerine barınacak yer sağladığımı, tüm kale ve şehirleri teslim ederek, Osmanlı garnizonları tarafından işgal edilmelerini sağladığımı ifade eden düzmece haberler yaydılar.

Rus Hristiyan kiliselerini, camiye çevirdiğim yalanını da uydurdular. Moskoflar şimdi de benzer yalanları yaymakta gecikmeyeceklerdir. Amaçları tüm Kozak halkı arasında kin yaymak ve onları Bâb-ı Âli'nin himayesinden uzaklaştırmaktır. Bu sebeplerden dolayı bu yalanları önlemek amacıyla Bâb-ı Âli'nin bu imtiyazlarda

Ukrayna'dan haraç istemeyeceğini, oralara askerî birlik yollamayacağını ve yerleştirmeyeceğini, garnizonlarıyla şehir ve kaleleri işgal etmeyeceğini, bunları kesinlikle sahiplenmeyeceğini, Ukrayna'daki, Rus Hristiyan kiliselerini hiçbir zaman camiye çevirmeyeceğini, Hristiyanların dinî inançlarına yönelik hiçbir engelleme ve değişiklik yapmayacağını, haksızlık yapılmasına ve hanel getirilmesine izin vermeyeceğini belirtmesini mütevazı bir şekilde rica ederim. Bunların yapılması Moskofların düzmece yalanlarını ve sinsî uydurmalarını temelinden çökartacaktır ve Kozakları, Bâb-1 Âli'nin hayırsever himayesine çekecektir. Zaporoglular doğal olarak sert karaktere sahiptirler, cezalandırmaya kolay razı olmazlar, bağımsızlıklarından ödün vermezler. İyice düşündükten sonra tahminlerimin sürecini sunmayı gerekli bulmaktayım. Tüm bu sebeplerden dolayı onları Moskoflara tabi olmaktan vazgeçirecek ve siz haşmetmeabınızın da olduğu gibi Bâb-1 Âli'nin himayesi altına alabilecek bir önerim vardır.

Her yerden aldığım doğru bilgilere göre Moskofların himayesinden memnun değillerdir. Kendileri savaş sırasında en ön saflara atılmaktadırlar, hepsi telef olmaktadır, eski adetlere göre almaları gereken ödeme de yapılmamaktadır. Zaporogluların, Moskof himayesi altında hiçbir kazançları, çıkarları ve ganimetleri yoktur. Ağır bir sefaletle sürüklenmişlerdir. Merhum koşovoyun ikna etmesiyle gereksiz bir şekilde kabul ettikleri Moskof himayesinden pişmandırlar. Haşmetmeabınızın yüksek saygılı mektubu eşliğinde Hüseyin adında bir Bender Lipka'sı vasıtasıyla yolladığım Albay Savka'ya hitaben ve doğrudan eline teslim edilmiş mektubum umarım onların düşünmesini sağlayacak ve onları acilen Bâb-1 Âli'nin ve haşmetmeabınızın himayesine geri getirecektir. Bunu yaptıkları takdirde savaş harekâtı sırasında kahramanlıklarını canlandırmaları, ihmalkârlıklarını azaltmaları, ağır davranmamaları ve girişimciliklerini arttırmaları için belli bir miktar para dağıtmak ve ödemek gerekecektir. Sonrasında Ukrayna'da ayaklanma zamanında düzenli bir ödeme sağlanması gerekir. Bunların gerçekleşmesinde Bâb-1 Âli'nin ve haşmetmeabınızın etkili aracılığı gereklidir.

Eğer Zaporoglar, Moskoflardan ayrılmayı reddeder, Bâb-1 Âli'nin ve aynı şekilde haşmetmeabınızın himayesine, benim idarem ve naipliğim altına girmek istemezlerse, Moskoflara karşı Ukrayna'da bir ihtilal yapmak için bizlere zorluk ve

engel teşkil etmezler. Ayrıca bu zamanlarda onlara eskisi kadar güven duyulmamaktadır. Hatta tüm Ukrayna halkı onlardan nefret etmekte ve onları lanetlemektedir. Sebebi de vatanları Ukrayna'yı, Moskof baskısından kurtarmak için en iyi ve uygun zamanı beklemeden Bâb-ı Âli'nin ve haşmetmeabımızın himayesinden çıkmak için alçakça ve basitçe acele etmeleridir. Kendileri de kaybettiler ve hatta vatanları Ukrayna'yı da kaybettiler. Moskofların zulmü ve korkunç vergileri vasıtasıyla baskı altına alındılar ve her zamankinden daha çok ezildiler. Bu ezilmiş halkın benim Ukrayna'ya girişim akabinde baskıcı Moskoflara karşı ayaklanması imkânsızdır.

Ukrayna'da ayaklanmayı harekete geçirebilmek ve naiplik ve yönetim esaslı olan bulava (topuz), bunçuk (tuğ) ve arma gibi nişanlarımı yükseltmek için benimle birlikte birkaç tane Kozak birliğinin olmasını öngörmekteyim. Bu nişanlar altında Kozaklar kesin bir şekilde kalabalık gruplar halinde bana ve diğer birliklerime katılacaklardır. Burada belirtmiş olduğum üzere Kozak halkından ve eski Zaporoglu Albay Savka, şu anda Kozak birlikleriyle Polonya hizmetindedir. Gerçekten cesur bir askerdir, girişimcidir, geniş yüreklidir, kahramanlıklarda bulunmaya her daim hazırdır. Özellikle harp sanatında çok iyi bir tecrübeye sahiptir. İyi bir asker vasıflarına sahip olmasıyla ünlenmiştir. Benim ve Bâb-ı Âli'nin sadık bir hizmetkârı olacağına dair sözünde duracağını, sert karakterli Kozak birlikleri oluşturabileceğini, ihtiyacım olacak bu birliklerle bana katılabileceğini, nişanlarımın ve yönetimim altına girebileceğini bildiren birkaç mektubunu bana yolladı. Tabii ki benim de kendisine sabit ve sağlam bir ödeme yapacağıma ve askerlerinin de, atlarının da iaşesini sağlayacak teminatı kendisine vermem gerekiyor. Mütevazı bir şekilde, haşmetmeabınızdan tüm bunların sağlanması için aracılığını rica ederim. Söz konusu Albay Savka, dört sene önce emrim altındaydı. Moskoflara karşı cumhuriyetin ve Polonya haşmetmeabı Kral Stanislav'ın yardımına koşmak için Bâb-ı Âli'nin emriyle Zaporog Kozaklarını toplamıştım. O zamanlarda dört yüz kişilik iyi donanımlı, iyi ata binen, seçkin bir Kozak birliğini bana getirmişti. Kendisi birlikleriyle beraber dört ay boyunca yanımda kalmıştı. Fakat paralarımız ve imkânlarımız olmadığından ve askerlere ödeme yapamadığımızdan, atların beslenmesini sağlayamadığımızdan,

beni mecburen terkettiler ve Polonya'nın hizmetine girdiler. Halen ekselansları, tacın ulu generali, Kyiv valisinin büyük mazharlarına sahiptir.

Haşmetmeabınıza sunma onuruna eriştiğim durumdur.

Bu mektubumda isteme cesaretinde bulunduğum konuları elde etme konusunda Bâb-ı Âli'nin ilgisi ve aracılığı konusunda desteklerini mütevazı bir şekilde rica ederim.”

طرف حضرت صدراعظمین رغبتور و به فرستادند دو نسخه تصویر
 منتهی خان علیخان حضرتی طرفلری و در واریا تجرانه نهاره اود و اوزنی صولازنه حدود و حدوده توطیل ابروم فریم و اوزر و بیضا طرف
 ایصال حضرت اینم قزاقلار روسیه دولتی حدودین نقل و مکان اولمیزی مخصوصی و حدیقا تقسیم و تقسیم فریبته ماده اول طرفلری کونجیله تجر
 و خان مشالیه ابو بکرخان بره تقسیم و لیبی مخصوصی تقریر کاغذ ایلیم ~~مجلس~~ طرف دوستانه که افاده اولمیزی عینیله خان مشالیه و خان طرفلری
 تسلیم اولمیزی بنام خان مشالیه کونجیله اودم کونور و کونور کونور خدایت عالی معنی موسم بهارم تقسیم اجماع طرفلری اودم تقسیم اولمیزی و حیدر
 قزاقلری بنام تقسیم اراده لریه تمیز کاغاه اولمیزی قسیده باش قوش ارب تبیه ایلیکوز و دولت روسیه حدودین نقل و مکان اولمیزی قزاقلری
 بو مقاره خان هاشم کونور ایدر بعضی دولت عیدلر اراده میبدر اگر دولت عیدلر مراد اولمیزی طرفم مکتوب کونور ایدر دیو جواب و مکتوب
 طرفلری قطعی تجرانه اولمیزی کونجیله ایلام جواب و بریدی و خان طرفلری کونور تقیر کاغید طرف دولت که افاده اولمیزی مارالک تقیر
 کاغذ جواب اولمیزی اوزره بودم کونور دیکنز کاغذده بولونه تجرانه اولمیزی کونجیله ایلام مکتوبه ایلمو مواد تجرانه ایضا ابروم
 حاضر و ماده اولمیزی انتخاب امور و محل وقت تعیینی طرف خانیه جنرالونور دیو بازنه ^{سب} ^{سب} و تجرانه بریدر زیر وقت وزمان
 اولمیزی ایدر روسیه دولتی جانبینم بر در لوبنیه اوغدر تجرانه ایتم ایدر دیو تسلیم کونور ^{سب} ^{سب} منفرد اولمیزی بالاده ^{سب} ^{سب} کونور
 تقریر کاغذده تجرانه و تفصیل اولمیزی اوزره مواد مرقومه دولت علییه ابر القاراک مرادی ایدر کی طرف دولت کونور کونجیله ایضا تجرانه خان

C.HR.00096.04766.001

Belge 12: Koca Mehmed Ragıp Paşa tarafından Çarlık Rusya'ya gönderilen takrir (1761)

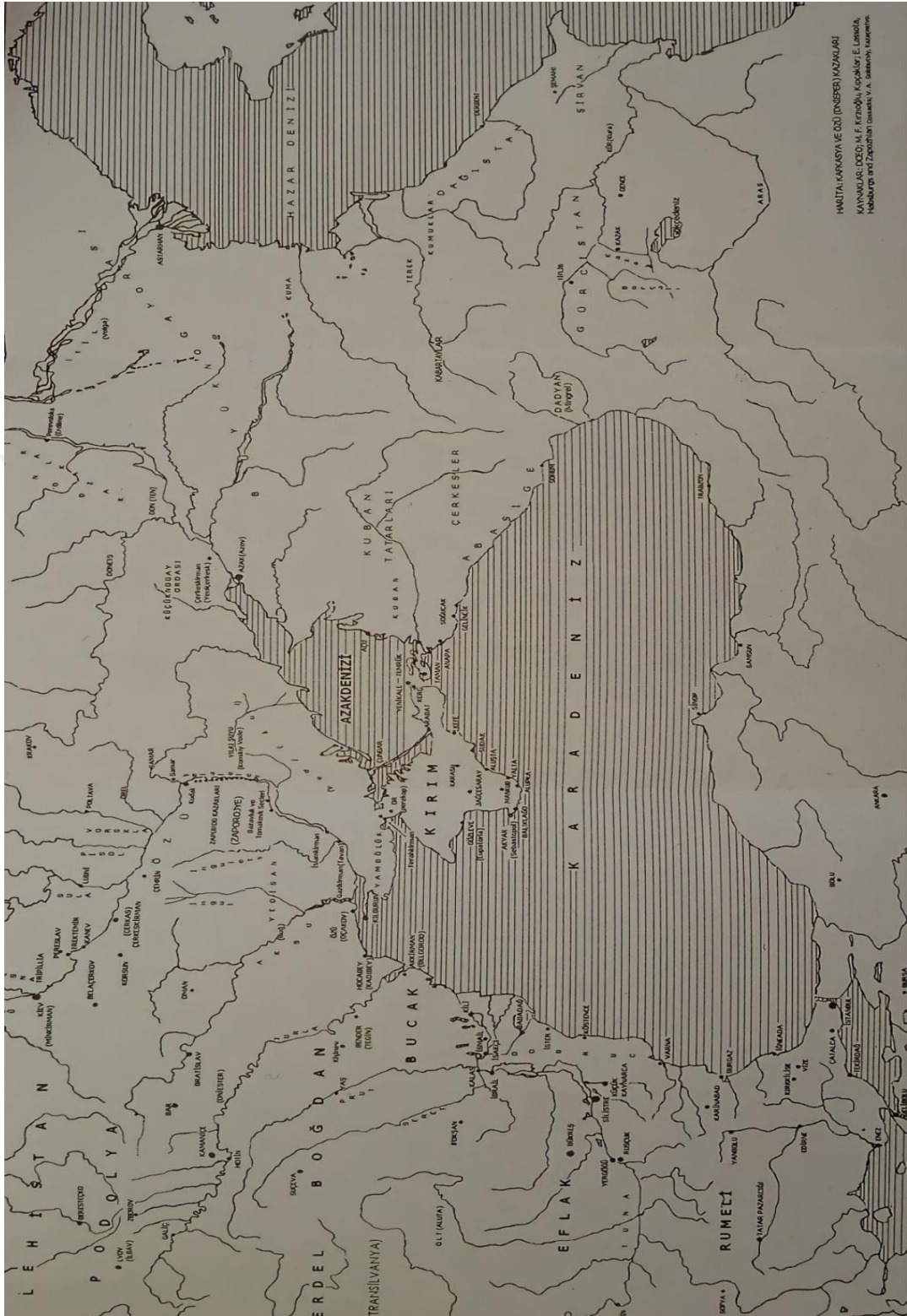
(BOA, C.HR., 96-4766.)

این نامه را در روز جمعه ۱۳۷۰ خورشیدی در کتبخانه سلطنتی در کماله خان

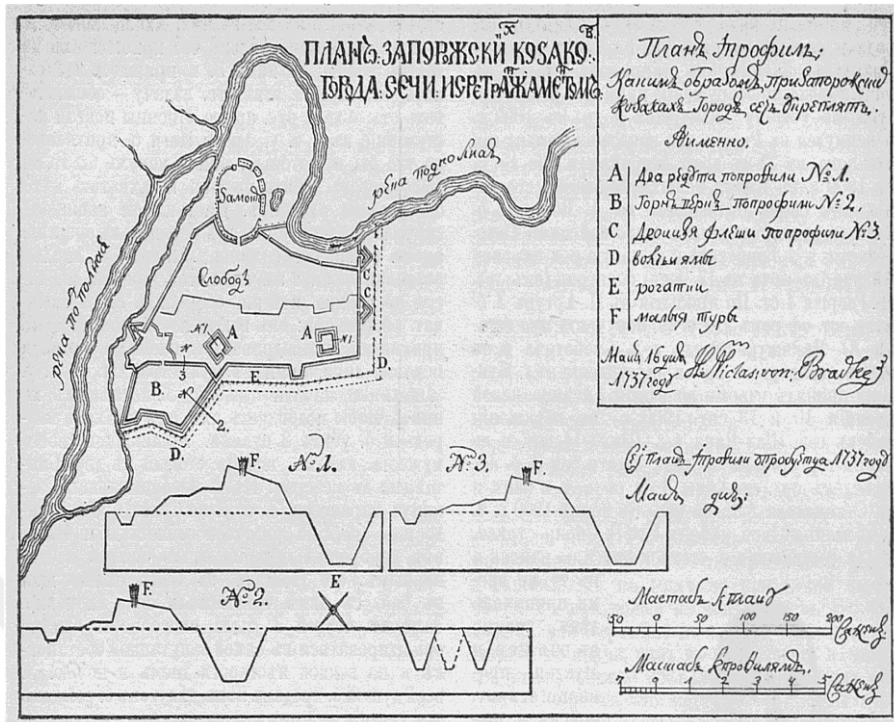
این همت تا آنکه نظر امیر محمد خان نغالی سبوس جهانباز در فی فضل و قطع مضمونی اولاد هر دو و سنور هر دو و در نامه منقوخته نیز در تقوین و اینک
نیز برای انجام و توفیق الهی کنی دولت روسیه طرفداران او در روز هفتم سنبله علیه مرع مقیم و کتبی فریق اعیان مائت المسیحیة و غنیه قوف
خدمت عواقب با خبر کن رکاب سیاه ملکانه عروس و تقدیم ایلدوگو کاکارک خلاصه مشهورند هر دو مرفومه تاریخ میلادین ملک هر دو
سنبله اول در فی وزنه یعنی قلیرون جهانند صیدناهی و طوز ایزی کی روسیه رعایا سینه جاز و من بود غنیه دخی غنیه و زخم طوز هر دو
شکوه درج و طاق و قتلوبکی دولت علیه ملک محزوی الحان هفتنه بود جمله راضی و ملاعله ز اورون قزاقی طابغه می شروط مرفومه تینه
اشیوسنه مبارکه به کلینجه ذکر افغان محمدن مجنا طوز اخرج ابر در لایکی بو عملده جلا در تلوخان عالیان خفلهای طرفداران ممانعت اعیوب
و طائفه فراغک اشرا جنینام ابله محتاج ایلدو قزاقی طوز نمبری محله بفرغ غله طوز اخرج چند منع اهلهای حدسکانده و ملاعنه نانی اشبو
کیفیت ضمنده نانا و قزاق طائفه روی بنیز سازهاف منقل ابله جفی بحق و غنیه کی سینه مور قصود ایزی صوتده و راجه خبر افغان
هر دو در لایک منسکانده نصر بجا اشارت اولدو فی کبی از سبوس هر دو ری جهانباز در دخی بود غنیه خبر و خبر افغان هر دو منسکانده بر موجب
عمر نامه هماون ایلدو قزاقی در روز طوز اخرج جده ممانعت افغان اولدو مساعده ماکو نام اذنی فلنتمشی ای ایشی اوجه بود غنیه دولت علیه
دایم القرار بله روسیه و فی بنده محز و غنیه افغان سوز منسکانده و اخذ و اعطا افغان نصیبی ندرده ذکر افغان طوز ایزی و غنیه
در بر صرحه ماده مذکور ایلدو قزاقی بو مشغله اشغاف و غنیه در بر امور جزیره ده امکانی اولدو فی مرتبه مساعده بیانه ده در کار اولاد و منقل
نزابرو استخوانه باهی افغانه دولت علیه ایزی الاسترا بله دولت روسیه بنیز مندره بیانه بوز اولاد و ج نازخنده منعقل اولاد مصالحه
اتنا سندر رخمت و جواز کوسنر لایکی اوزده یعنی سبوس قسلی ابله در بوغازی بغیر افغان محله لایک اسنره وقع بروده و صورتده سو
و بات و بر قسرت کتوب کرد ملک شرطیه وضع جون لایک ایلدو فی و جمله بالو اولادین و نوز کونور ملک مثلا او انتفاع با یجون کتوب کیدلر کینه
مانع اولدو و باج و رسوم طلیله بخبر افغان و نظام و شرط بوزنر بویه دستور العمل طولنی خدمت صلیزه مساعده هماونم هر دو
و بر دینج ایلدو فی مخصوصا اسبونا نامه هماون ملا طیفه قروم صادر و ابله رسال افغان لایک لاری الوهول ختوس زبور جزینک منقله می
اولدو و بوسنلر مکانی اولدو فی مرتبه مساعده بر منوال مشروعه بیانه ده در کار اولاد و و سنقلنک تزیید و استخکانه با دی اولدو فی
قرین بقیس ایلدو فی اولدو فی اون اوج نازخنده رخمت و جواز کوسنر لایکی اوزده سبوس قسلی ابله در بوغازی بغیر افغان محله لایک
اسنره وقع بروده و صورتده آسوده حال و بات و بر قسرت کتوب کیدلر کینه مانع افغان و باج و رسوم طلیله جبر افغان و بونظام و شرط اولادین افغان
و طوز کونور ملک مثلا او انتفاع با یجون کتوب کیدلر کینه مانع افغان و باج و رسوم طلیله جبر افغان و بونظام و شرط اولادین افغان
دستور العمل طولنی خدمت صلیزه دخی نظام حسن همت تا ابله بیله نظام ختام و بر یلوب قرار داده اولاد شروط نظامک و وام
و استخکانه دایما نظارت و خلاصه حرکت ابر لایک زیم و منقلنیه بسا درت و صرف جل همت ابله سن

Belge 13: Sultan I. Mahmud'un, Zaporog Kozaklarının balık avlamaları ve tuz tedarik etmeleri hakkında II. Selamet Giray Han'a gönderdiği nâme-i hümayûn

(Kırım Hanlarına Nâme-i Hümayûn..., s. 256.)

Kafkasya ve Zaporog Kozaklarının yerleşim bölgelerini gösteren harita
 (Öztürk, **Özü'den Tuna'ya Kazaklar...**, isimli eserden alınmıştır.)

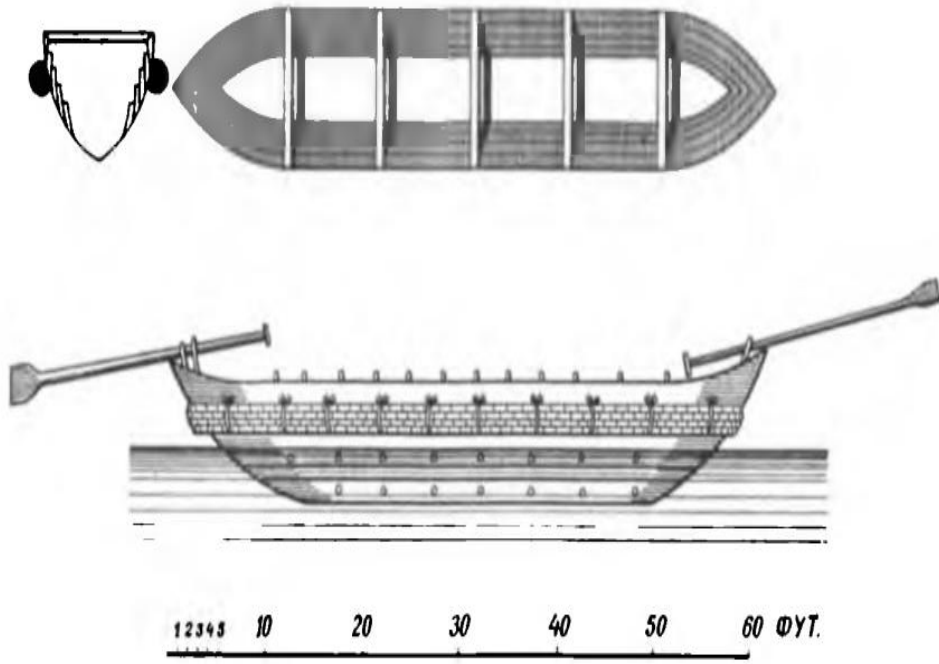
Zaporog karargâhının planı

(Zaporojskaya Siç”, Voennaya Ensiklopediya, Tom: X, Maskva 1912, s. 470.)

Zaporog şaykaları

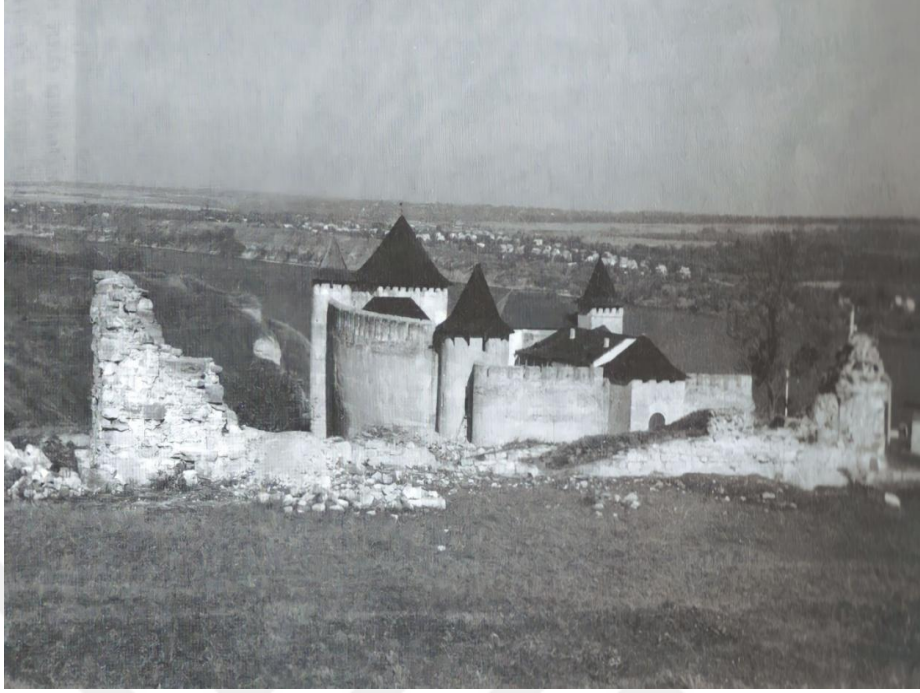
(Şakul, Çehrin Kuşatması..., s. 21.)

Şayka örneği
(Yavornitskiy, **İstoriya...**, I..., s. 275.)

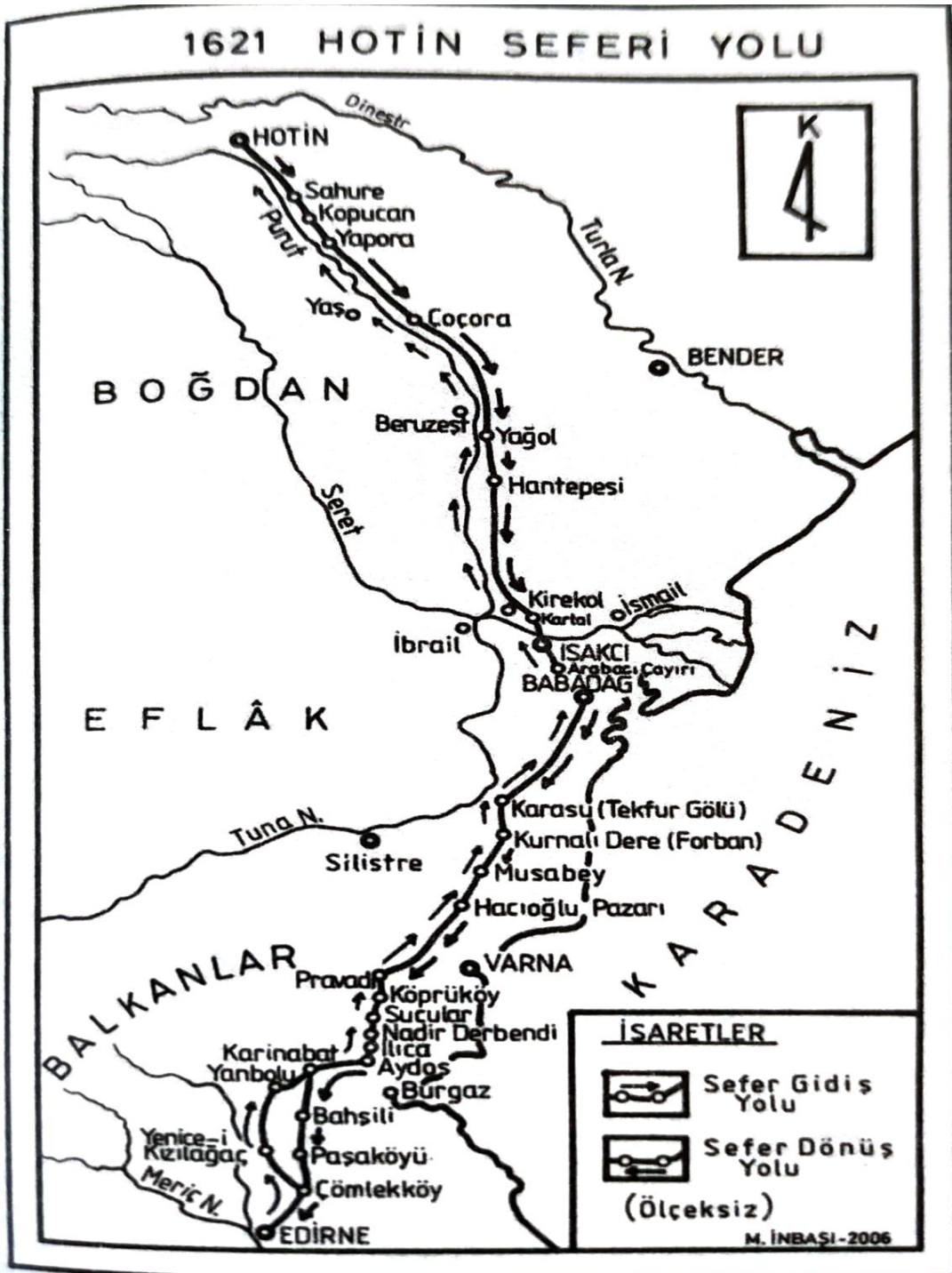
Özi Nehri'nin kolları üzerindeki kaleler
(Sereda, **XVIII. Yüzyıl Osmanlı Belgeleri...**, s. 33.)

Hotin Kalesi'nin dıştan görünümü
(Turanlı-Özcan, "Osmanski Arhivni Dokumenti...", s. 435.)

Hotin Kalesi'nin planı
(Ferhad Turanlı, **Turkski Djerela do İstoriyi Ukrayini**, Natsionalna Akademiya
Nauk Ukrayini, Kiyiv 2010, s. 246.)

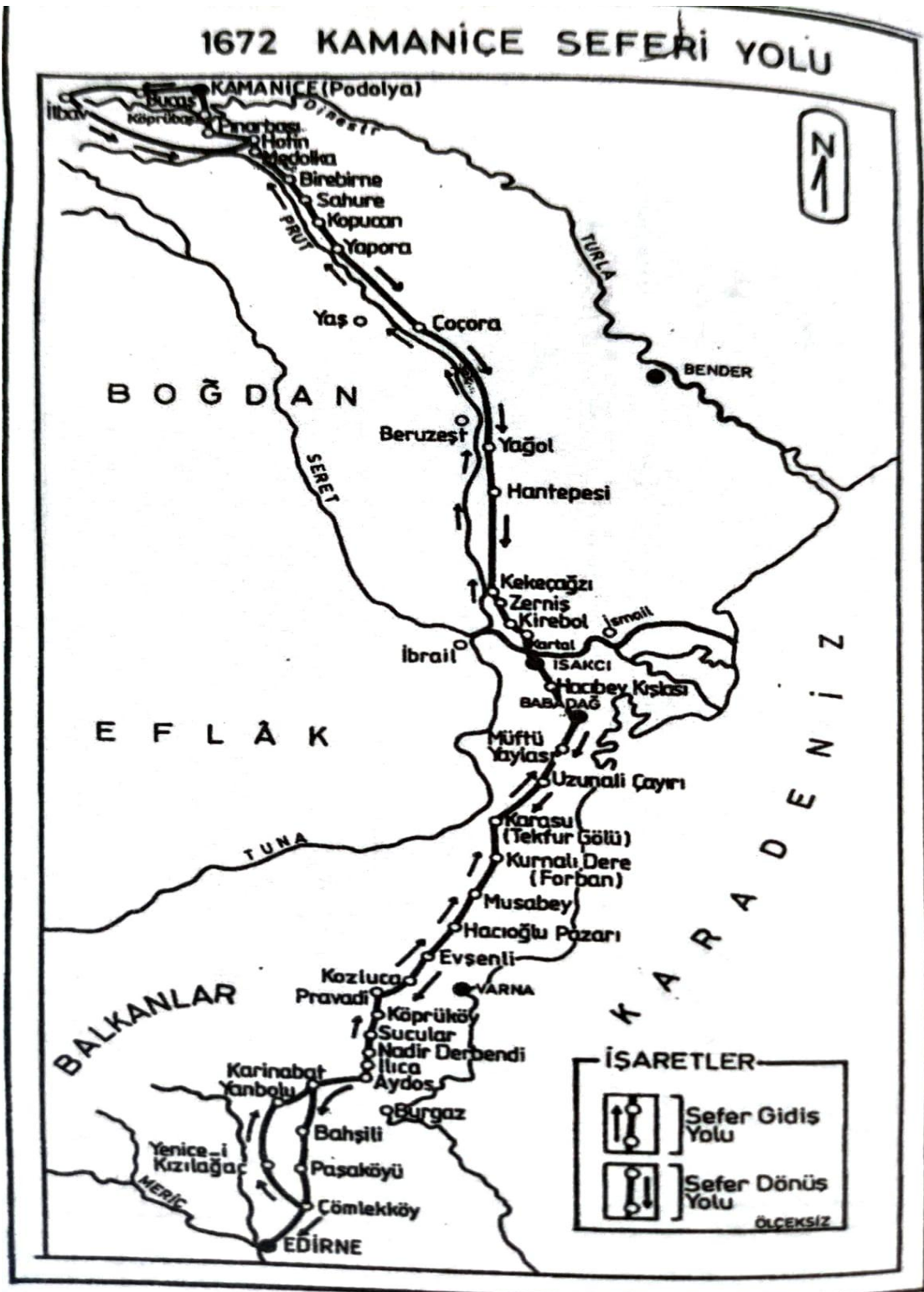

Hotin Seferi'nin menzil yolları

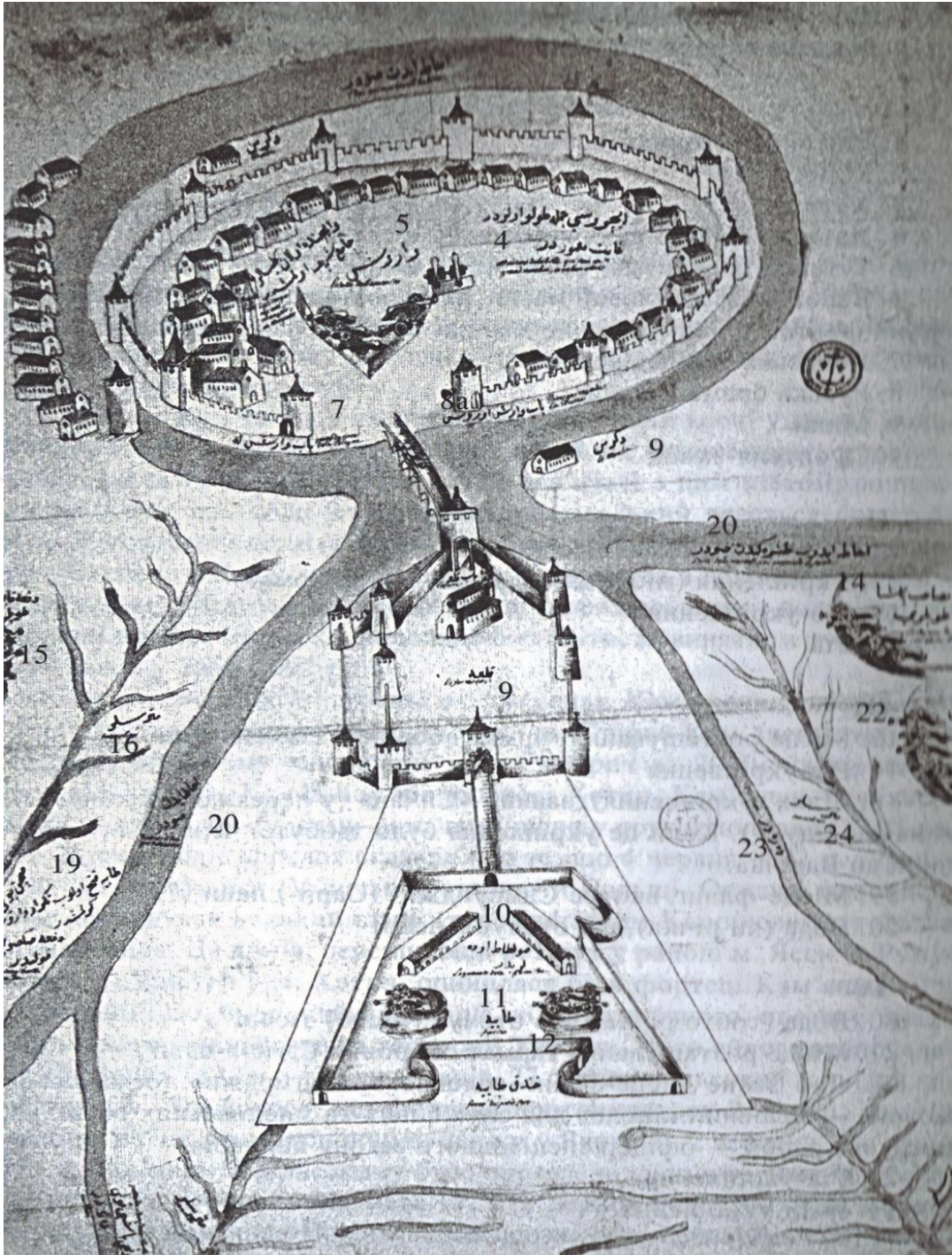
(İnbaşı, "Osmanlı-Lehistan Harplerinde Sefer...", s. 297.)

Kenan Paşa komutasındaki deniz muharebesinin minyatürü
(Suliman, “Tulû‘î Paşa-nâme’si...”, s. 314.)

Kamanicheh Seferi'nin menzil yolları
(İnbaşı, "Osmanlı-Lehistan Harplerinde Sefer...", s. 298.)

Kamanice Kalesi'nin planı

(Turanlı-Özcan, "Osmanli Arhivni Dokumenti...", s. 435.)

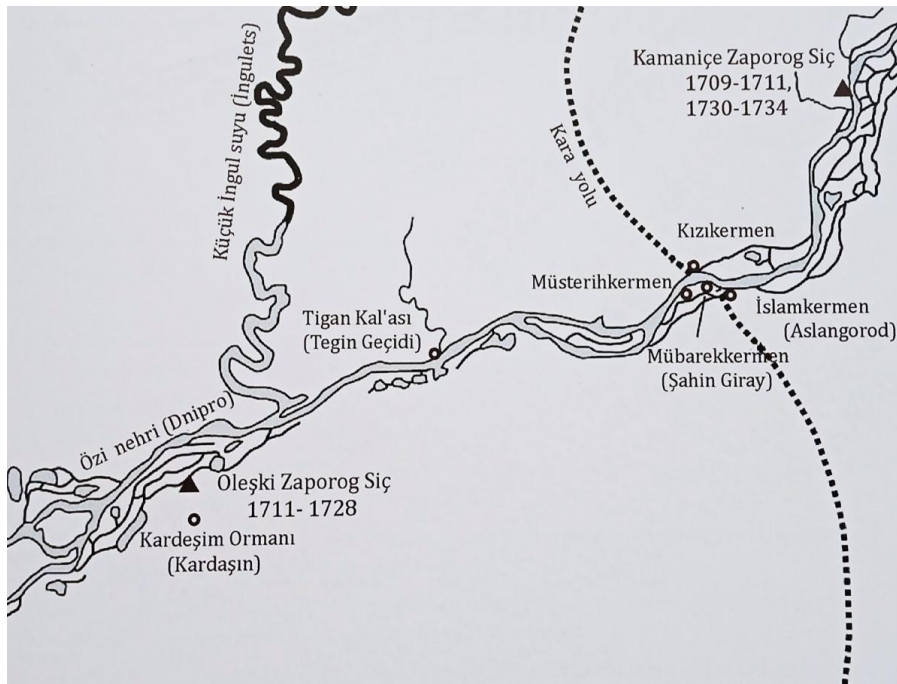
Zaporog Kozaklarına ait tek fitilden ateşlemeli çok namlulu top
(Şakul, **Kamaniçe Kuşatması...**, s. 60.)

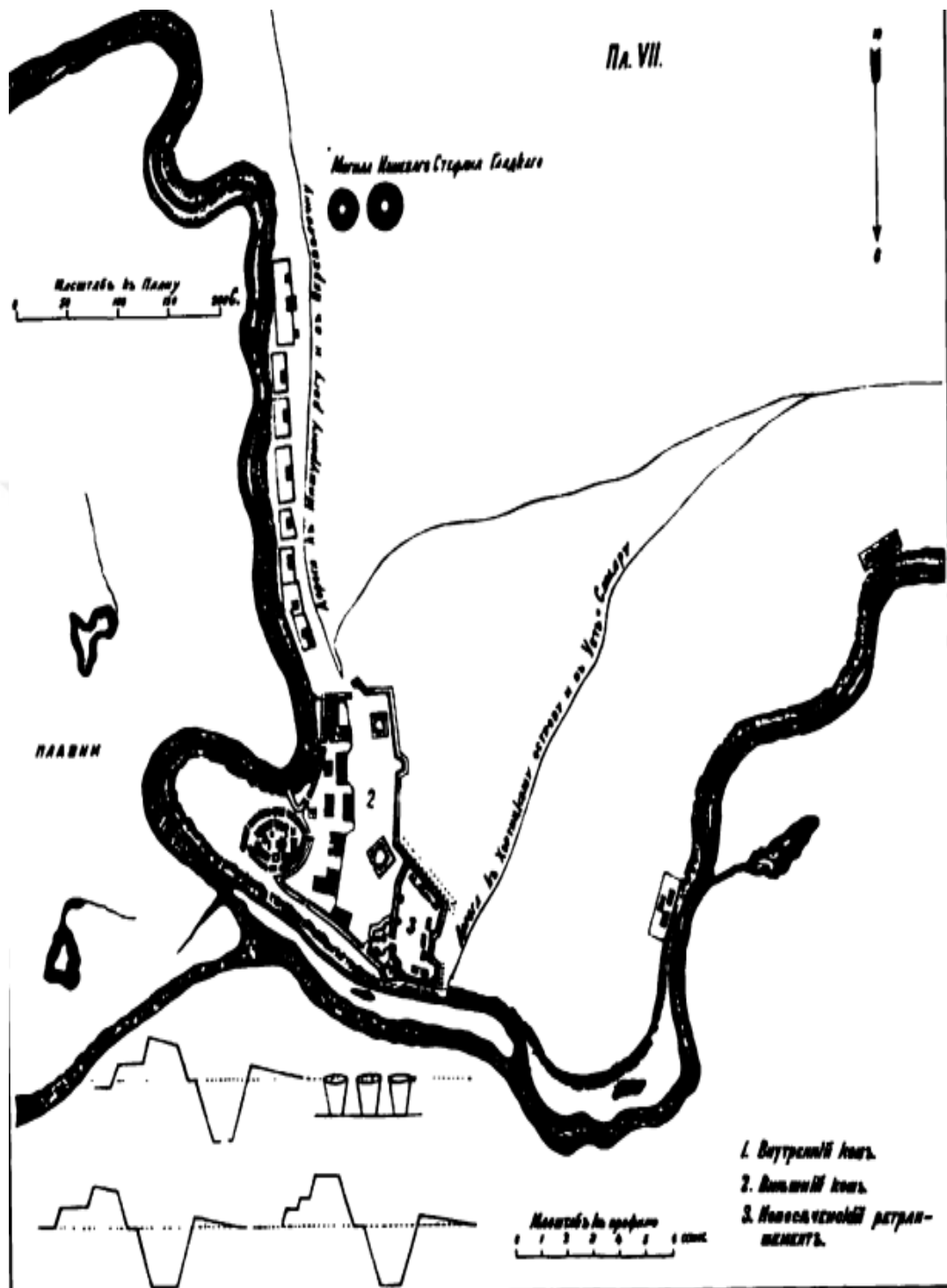
Hetman İvan Sirko tarafından Sultan IV. Mehmed'e gönderildiği iddia edilen mektubun yazım aşamasını tasvir eden tablo
(Tuna, "Türk Sultanına Mektup...", s. 34.)

Çehrin Kalesi'nin 3D çizimi
(Şakul, **Çehrin Kuşatması...**, s. 69.)

Özi Nehri üzerinde Kozakların meskûn olduğu yerler (1709-35)
(Sereda, **XVIII. Yüzyıl Osmanlı Belgeleri...**, s. 177.)

Yeni Şiç'in planı (1742)

(Yavornitskiy, İstoriya..., I..., s. 109.)